STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

1

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1

ANUL XV

1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 4 ORI PE AN

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa: *str. I. C. Frimu, nr. 11, București.*

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XV, nr. 1 1964

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

PROBLEMELE PALEOLITICULUI SUPERIOR ŞI MEZOLITICULUI DE PE COASTA DE NORD-VEST A MĂRII NEGRE*

Cu 10 ani în urmă, pe teritoriul regiunilor Odesa şi Nicolaev din Ucraina, de care mă ocup în articolul de faţă, nu se cunoşteau aşezări specifice din paleoliticul superior şi mezolitic. În ultimii ani însă s-au descoperit aici cîteva monumente interesante şi originale, importante pentru înţelegerea paleoliticului superior şi mezoliticului de pe teritoriile învecinate ale Ucrainei, R.S.S. Moldoveneşti, precum şi Romîniei. Materialele din aceste staţiuni ne permit să analizăm unele probleme generale ale dezvoltării culturii paleolitice şi mezolitice.

Un monument de acest gen este în primul rînd staţiunea paleolitică tîrzie Bolşaia Akkarja, situată în împrejurimile Odesei, nu departe de ţărmul Mării Negre. Ea a fost descoperită de V.I. Kraskovski în 1955[1] şi săpată de noi în 1959[2] şi 1961. Aici s-a dezvelit în total o suprafaţă de peste 130 m²; s-au mai făcut de asemenea şi 20 de sondaje.

Staţiunea se găseşte în loc deschis. Stratul de cultură paleolitic se găseşte în teren argilo-nisipos, la o adîncime de 0,55—1,05 m de la suprafaţă, avînd o grosime de 0,35—0,50 m. Acest strat conţine o cantitate mare de spărturi de oase, precum şi de silexuri prelucrate, patinate. De pe suprafaţa săpată de 130 m² s-au descoperit peste 5 000 fragmente de oase. După determinările făcute de N.K. Vereşceaghin şi V.I. Bibikova, toate aparţin zimbrului sau bourului (*Bison sp.* sau *Bos sp.*). Alte animale lipsesc. Ne atrage atenţia faptul că toate oasele sînt extrem de sfărîmate. Lipsesc cu desăvîrşire oasele întregi şi grupele anatomice de oase.

---

* Comunicare prezentată la seminarul romîno-sovietic de arheologia orînduirii comunei primitive, ţinut la Bucureşti între 11—13 octombrie 1962.

[1] V. I. Kraskovski, *Стоянка позднепалеолитического времени вблизи Одессы*, în *KSIA*-Kiev, 7, 1957.

[2] P. I. Boriskovski, *Палеолитическая стоянка под Одессой*, în *KS*, 86, 1961; P. I. Boriskovski şi V. I. Kraskovski, *Памятники древнейшей человеческой культуры Северо-западного Причерноморья*, Odesa, 1961.

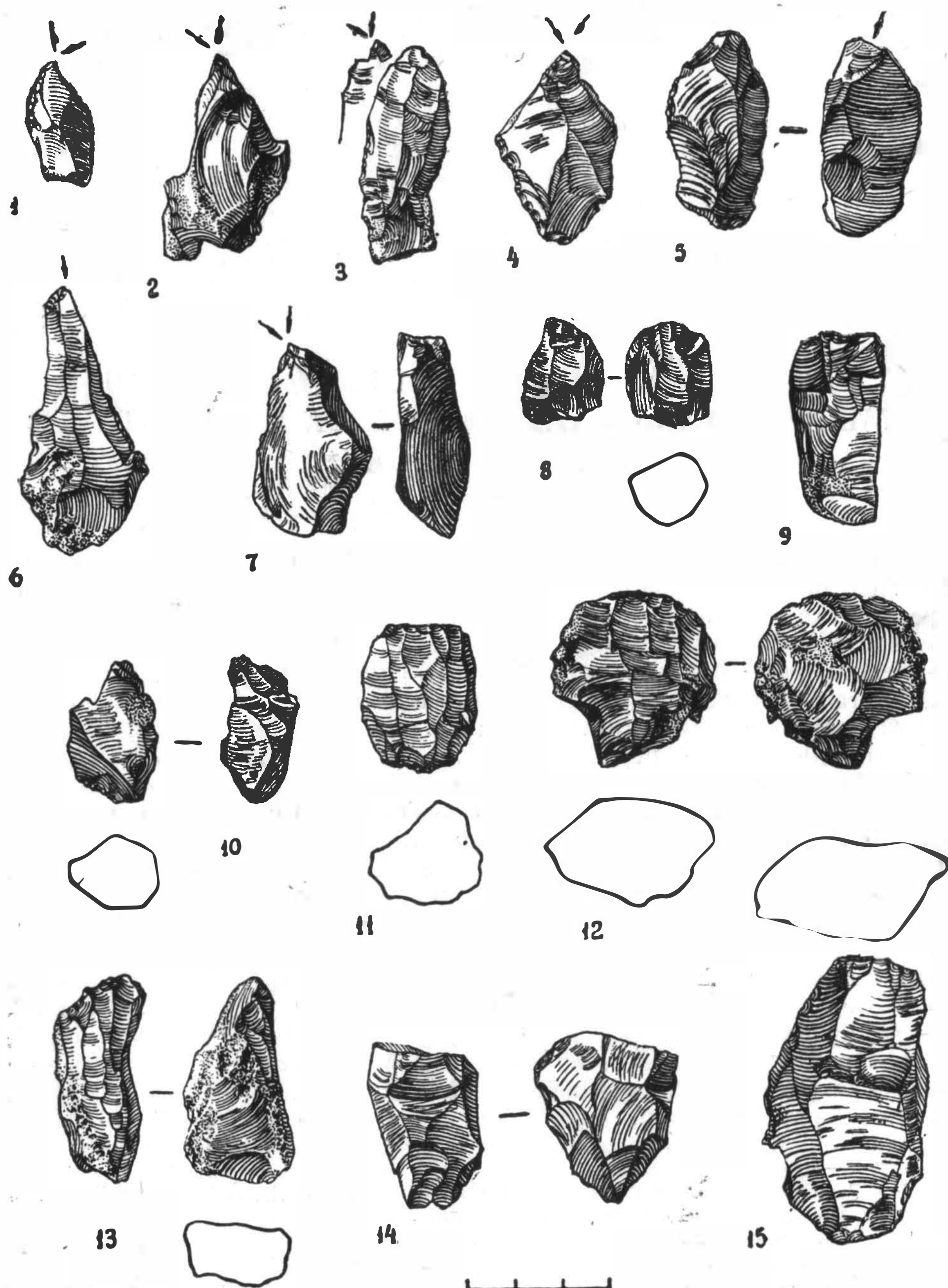

Fig. 1. — Bolşaia Akkarja. Obiecte de silex.

V.I. Bibikova arată că o asemenea fărîmiţare a oaselor se întîlneşte în peşterile mezolitice din Crimeea : Fatma-Koba, Şan-Koba etc. Pe baza ipotezei propuse de V.I. Bibikova, faptul se leagă de dorinţa de a extrage cantitatea maximă de substanţe nutritive din oase şi, datorită probabil unei slabe şi nepermanente aprovizionări cu carne, ca rezultat al posibilităţilor limitate de vînătoare.

Din staţiunea Bolşaia Akkarja provin circa 19 000 silexuri paleolitice. Nu toate sectoarele stratului de cultură prezintă aceeaşi bogăţie de silexuri. Pe 1 m² de strat de cultură se întîlnesc între 50 şi 180 silexuri. În acelaşi timp însă nu se poate stabili un sistem în răspîndirea silexurilor şi a altor resturi de cultură pe teritoriul staţiunii. Complexe expresive, îngrămădiri de oase, silexuri şi cărbuni lipsesc. Avem aici un tablou care aminteşte îndeaproape stratul mijlociu de cultură din staţiunea paleolitică Borşevo II[3].

În stratul de cultură din Bolşaia Akkarja se întîlnesc şi cărbuni de oase şi bucăţele de ocru roşu.

Suprafaţa totală a acestei aşezări paleolitice era de aproximativ 1 500 m² (30×50 m). Ca material pentru confecţionarea uneltelor au servit mici bolovani de silex cretacic, adus pe teritoriul staţiunii de la o distanţă de cîteva zeci de kilometri, din valea Nistrului. Cremenea este patinată. Unele silexuri sînt arse în foc. Bucăţile de silex şi nucleele nu depăşesc 5—6 cm în diametru ; deseori se păstrează la suprafaţa lor porţiuni acoperite de crustă. Probabil că bolovanii de silex, folosiţi pentru confecţionarea uneltelor, nu depăşeau 6 cm în diametru.

Din 19 000 de silexuri, aproximativ 570 exemplare (3%) sînt nuclee şi aproximativ 570 exemplare (3%) sînt unelte. Restul sînt lame, aşchii, solzi de silex fără retuş. Procentajul relativ redus de unelte finite şi procentul relativ mare de nuclee dovedesc că materia primă era uşor accesibilă şi nu se făcea economie, iar cioplirea iniţială a bolovanilor de silex şi confecţionarea uneltelor se practica chiar în staţiune. Dimensiunile reduse ale bolovanilor de silex explică dimensiunile reduse ale uneltelor găsite aici.

Nucleele din Bolşaia Akkarja sînt tipice, prismatice. Lipsesc atît nucleele discoidale, cît şi cele mai tîrzii, în formă de creion, care să amintească mezoliticul.

Uneltele de silex din Bolşaia Akkarja sînt destul de specifice, ele alcătuind numai trei grupe distincte : 1) răzuitoare (aproape 90 ex.), 2) burine (aprox. 1000 ex.) şi 3) lame în miniatură şi vîrfuri cu latura teşită (aprox. 270 ex.). Unelte nucleiforme şi străpungătoare se întîlnesc destul de rar. S-au găsit cîteva zeci de exemplare de vîrfuri cu capătul retezat, lame şi aşchii cu un retuş uşor sau cu urme de folosire pe margini.

Răzuitoarele cu contururi regulate sînt confecţionate pe capete de lame scurte şi fragmente de lamă. Răzuitoarele duble mici sînt reprezentate doar de 5 exemplare. Burinele sînt de tipuri diferite : obişnuite, laterale, pe colţ de lamă frîntă, multilaterale. Lamele în miniatură şi vîrfurile care predomină la Bolşaia Akkarja au marginea teşită, ele fiind reprezentate atît prin exemplare întregi, cît şi prin fragmente. Ele nu sînt mai lungi

[3] P. P. Efimenko şi P. I. Boriskovski, *Палеолитическая стоянка Боршево* II, în *MIA*, 39, 1953, p. 76—79.

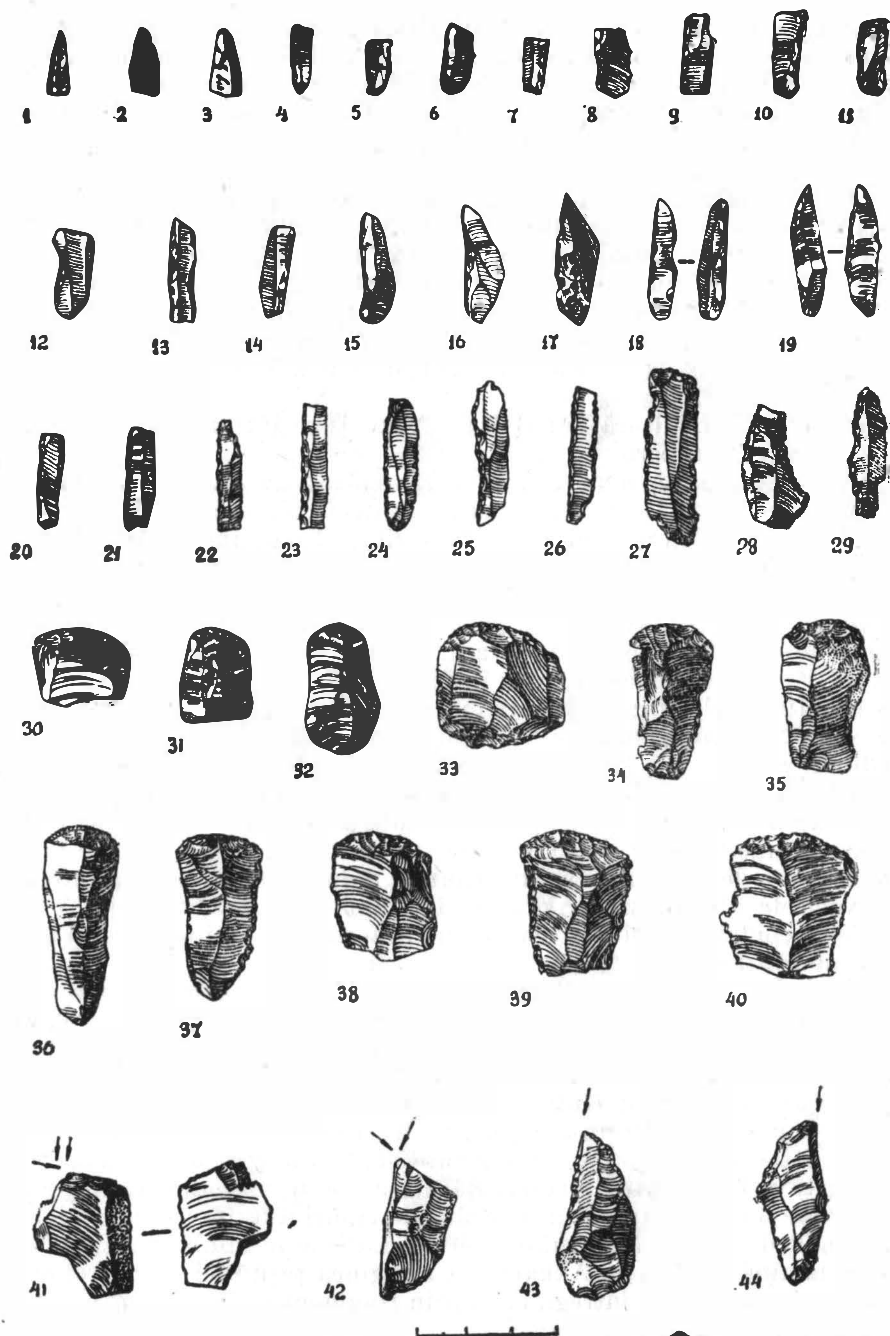

Fig. 2. — Bolşaia Akkarja. Obiecte de silex.

de 3 cm şi late de 0,8 cm. Cele mai multe sînt vîrfuri înguste, subţiri, cu marginea teşită dreaptă sau bombată. Retuşul de teşire prin care e prelucrat capătul uneltei de multe ori formează vîrful ascuţit, uneori acesta fiind uşor retuşat şi pe partea opusă. Se întîlnesc lame cu marginea te-

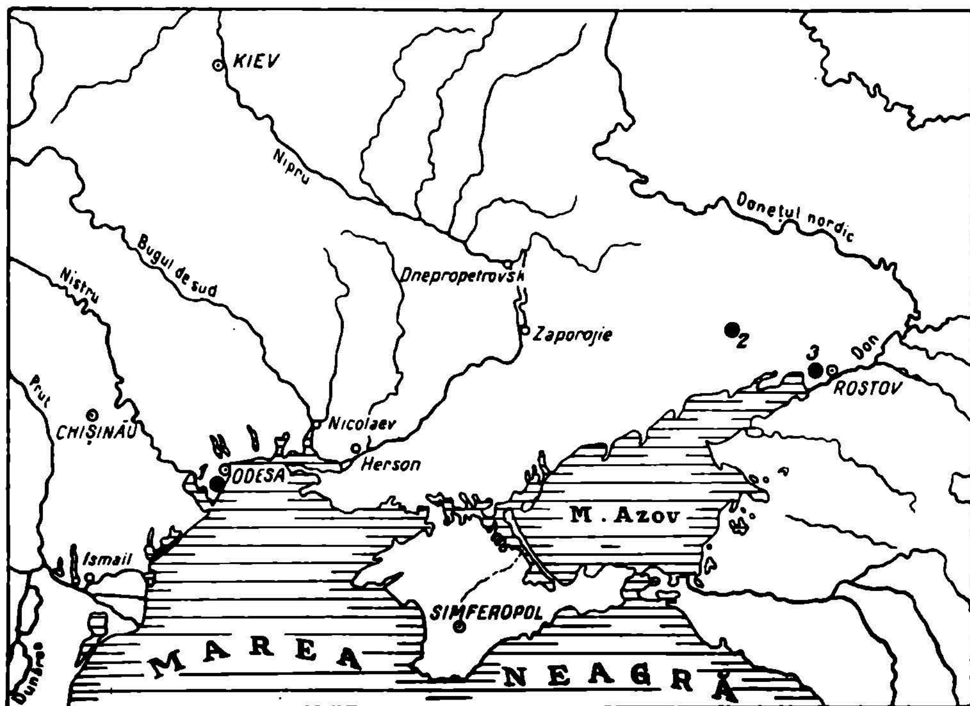

Fig. 3. — Staţiuni ale paleoliticului superior din zona de stepă: 1, Bolşaia Akkarja; 2, Amvrosievka; 3, Kamennaia Balka I, II.

şită, fără vîrf la capăt. Uneltele din această grupă se deosebesc destul de mult între ele şi nu alcătuiesc o serie stabilă care să repete una pe cealaltă. Ele erau fără doar şi poate folosite ca inserţii.

Bolşaia Akkarja nu a fost locul unui popas vremelnic al vînătorilor. O atare interpretare a apariţiei staţiunii este contrazisă de abundenţa de silex spart de către om, de bogăţia uneltelor şi nucleelor precum şi a aşchiilor de oase. Dar ea nu a fost nici o aşezare de lungă durată cu locuinţe de iarnă şi vetre permanente de construcţie complicată, asemenea celor descrise în staţiunile paleolitice din Romînia [4]. Probabil că aceasta era un loc de popas sezonier, care nu a durat prea mult. Oamenii trăiau aici sub cerul liber. Dacă aici ar fi existat locuinţe permanente, resturile de cultură ar fi alcătuit complexe strict localizate, aşa cum se observă în multe

[4] Maria Bitiri, *Vetrele paleolitice în Romînia*, în *SCIV*, XII, 1, 1961.

așezări din paleoliticul superior. În comparație cu Mezin, Pușkari I, Kostenki I, Kostenki XIX, Molodova V și alte stațiuni se impune atenției uniformitatea planului stațiunii Bolșaia Akkarja și lipsa oricărei concentrări a resturilor de cultură materială.

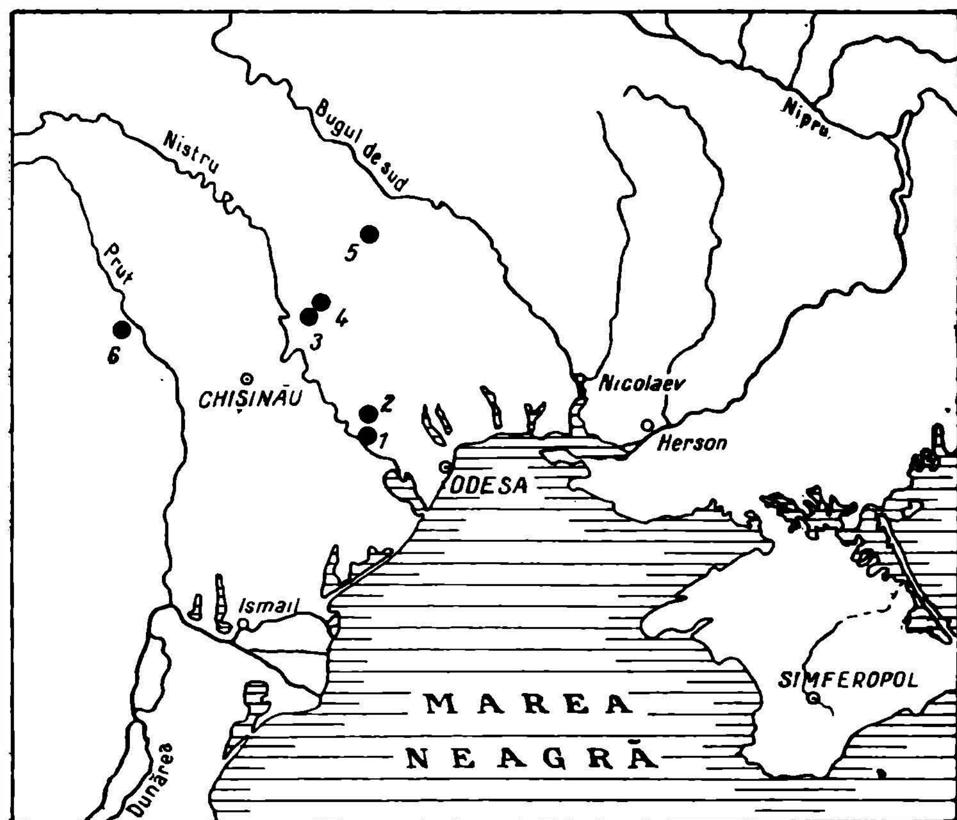

Fig. 4. — Stațiuni tardenoasiene de pe coasta de nord-vest a Mării Negre. 1, Grebeniki; 2, Ghirjevo, 3, Orlovka; 4, Dovjanka; 5, Poznanka; 6, Spinoasa.

Bolșaia Akkarja poate fi datată la sfîrșitul paleoliticului superior. Aici lipsesc elemente ale persistenței tehnicii de cioplire a silexului din epoca musteriană și solutreeană. Pe de altă parte, aici lipsesc caracteristicile tehnicii microlitice, mezolitice, cum sînt nucleele în formă de creion și uneltele geometrice. Inventarul de silex se menține încă în limitele formelor și tehnicii paleoliticului superior

Bolșaia Akkarja se deosebește destul de mult și de așezări ale paleoliticului superior din peșterile din Crimeea și Caucaz. Elementul caracteristic al straturilor de cultură inferior și mijlociu din peștera Siureni I din Crimeea îl formează uneltele musteriene [5]. Unelte musteriene, întîlnite

[5] E. A. Vekilova, *Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий*, în *MIA*, 59, 1957.

în cantitate mare, sînt caracteristice și pentru primul și cel mai vechi stadiu de dezvoltare al paleoliticului superior din Transcaucazia[6]. În opoziție cu aceasta, în bogatul inventar din Bolșaia Akkarja lipsesc cu totul unelte de tip musterian. În ceea ce privește stratul superior, cel mai tîrziu din Siureni I, aici dispar aproape cu totul formele musteriene, dar există o serie de exemplare de microlite geometrice (segmenți). Microlitele geometrice (tiunghiuri) sînt caracteristice și pentru stadiul al doilea, dar îndeosebi al treilea, de dezvoltare a paleoliticului superior din Transcaucazia. Or, la Bolșaia Akkarja lipsesc cu totul microlitele geometrice, după cum lipsesc cu desăvîrșire aici acele *pièces écaillées*, caracteristice pentru stratul inferior din Siureni I și pentru stadiile II și III ale paleoliticului superior din Transcaucazia.

Bolșaia Akkarja se deosebește mult de stațiunile paleoliticului superior din Crimeea și Caucaz prin caracterul așezării, prin modul de trai și prin gospodăria locuitorilor săi. Locuitorii din paleoliticul superior al Crimeii și Caucazului erau locuitori tipici de peșteră, care vînau diferite animale. Spre deosebire de aceștia, locuitorii din Bolșaia Akkarja din paleoliticul superior locuiau în stepă și vînau exclusiv zimbri sălbatici. În aceeași măsură, Bolșaia Akkarja se deosebește și de peșterile paleoliticului superior din Bulgaria[7].

Toate acestea nu permit, după părerea noastră, să legăm Bolșaia Akkarja de regiunea africano-mediteraneană de dezvoltare a culturii paleoliticului superior.

Dar Bolșaia Akkarja se deosebește și mai mult de stațiuni ca Molodova V, Kirilovskaia, Gonțî și alte stațiuni ale regiunii europene periglaciare de dezvoltare a culturii paleoliticului superior. Să luăm ca exemplu Molodova V pe Nistru[8], așezarea cea mai apropiată de Bolșaia Akkarja (la o distanță de 160 km). Locuitorii de la Molodova V vînau diferite animale. În straturile de cultură de la Molodova V s-au păstrat resturi ale unor locuințe permanente. Inventarul de silex de la Bolșaia Akkarja amintește cel mai bine inventarul de silex al straturilor superioare de cultură de la Molodova V (straturile II, 1*a* și 1) unde sînt reprezentate aproape exclusiv burine, răzuitoare și lame miniaturale cu marginea teșită (e drept, în cu totul alte proporții decît la Bolșaia Akkarja ; în aceste straturi de la Molodova V, numărul burinelor este de cîteva ori mai mare decît numărul răzuitoarelor și lamelor cu marginea teșită). Dar în aceste straturi superioare din Molodova V s-au găsit diferite obiecte de os, numeroase oase de ren, cal și alte animale. Diferitele complexe ale paleoliticului superior de la Molodova V se deosebesc destul de mult între ele ; dar toate împreună se deosebesc mult mai mult de complexul vast și în același timp monoton de la Bolșaia Akkarja. Așezările paleoliticului superior de pe cursul

[6] S. N. Zamiatnin, *Палеолит западного Закавказья*, în *Сборник Музея антропологии и этнографии*, XVII, 1957.

[7] Vezi de ex. N. Djambazov, *Нови данни за палеолита в България*, în *Изследования в чест на акад. Д. Дечев*, Sofia, 1958 ; M. Mikov și N. Djambazov, *Деветашката Пещера*, Sofia, 1960 și altele.

[8] A. P. Cerniș, *Палеолитична стоянка Молодова V*, Kiev, 1961.

mijlociu al Nistrului, ca Babino I și Voronovița I[9], în care se întîlnesc foarte puține lame în miniatură cu latura teșită, se deosebesc și mai mult de Bolșaia Akkarja.

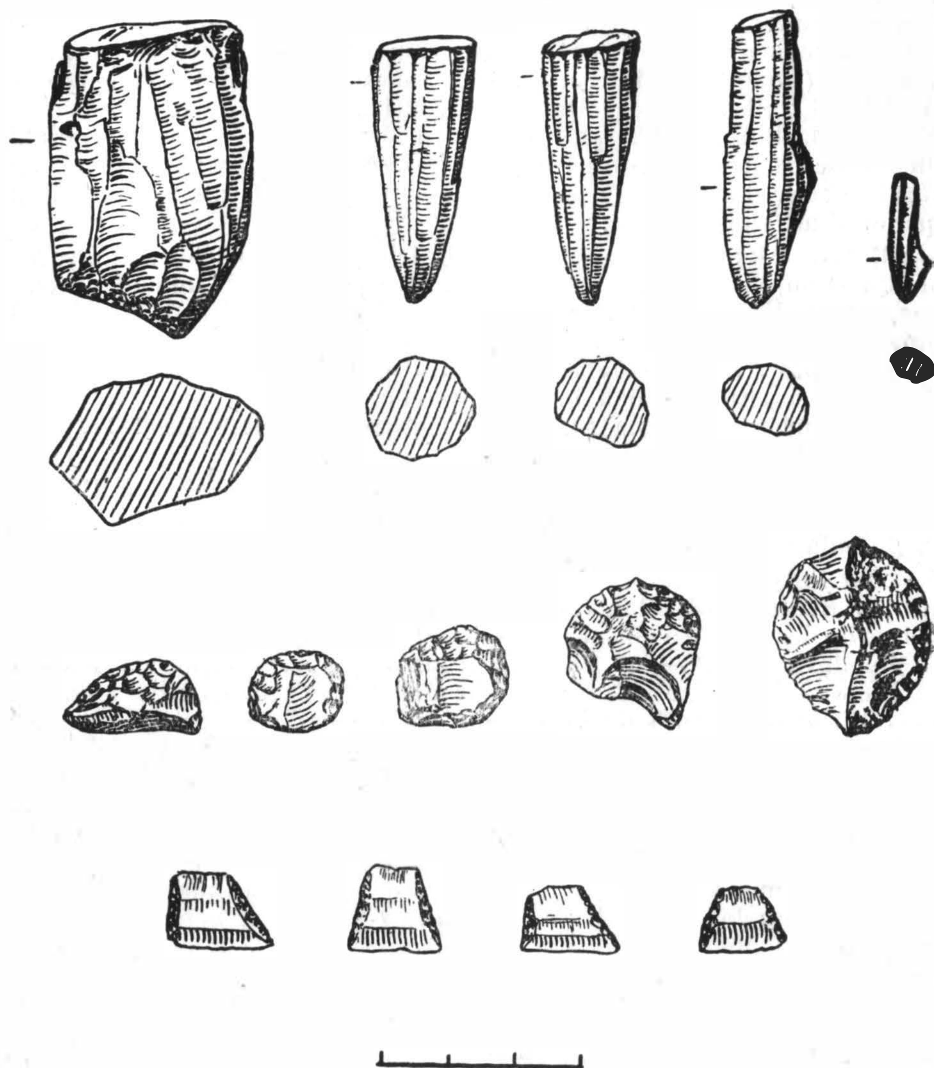

Fig. 5. — Grebeniki. Obiecte de silex.

Bolșaia Akkarja se deosebește și mai mult de numeroasele stațiuni ale paleoliticului superior din bazinele Niprului, Desnei, Donului (așezări

[9] A. P. Cerniș, *Поздний палеолит среднего Приднестровья*, în *Труды комиссии по изучению четвертичного периода*, XV, 1959.

tipice de lungă durată ale vînătorilor de mamuţi, reni, cai sălbatici), cu un material de silex cu totul deosebit de cel din Bolşaia Akkarja. Numai inventarul de silex din stratul II al staţiunii Telman din Kostenki [10] aminteşte destul de aproape inventarul din Bolşaia Akkarja, deşi este mai variat şi însoţeşte un material faunistic mai divers, precum şi resturi ale unor locuinţe de lungă durată.

Există însă şi staţiuni ale paleoliticului superior care din toate punctele de vedere amintesc îndeaproape Bolşaia Akkarja şi, ca şi aceasta, se deosebesc mult atît de aşezările regiunii africano-mediteraneene, cît şi de cele din regiunea europeană periglaciară. Aşa sînt aşezările de la Amvrosievka din bazinul Donețului [11] şi Kamennaia Balka I şi II din apropiere de Rostov pe Don [12]. Şi ele sînt situate în stepele pontice şi reprezintă locuri de popasuri sezoniere de scurtă durată ale vînătorilor de tauri sălbatici — zimbri şi bouri. Alte animale fie că nu erau de loc vînate (Amvrosievka), fie că erau vînate în cantitate restrînsă. Inventarul de silex al tuturor acestor staţiuni este reprezentat exclusiv prin răzuitoare terminale, burine şi inserţii miniaturale predominante — lame şi vîrfuri cu latura retuşată abrupt. Uneltele de tip musterian şi microlitele cu forme geometrice, atît de caracteristice pentru paleoliticul superior din regiunea africano-mediteraneană, lipsesc cu desăvîrşire.

Staţiunea de la Amvrosievka (nu mă refer la osuar, complexul uriaş de oase de zimbru, ci la aşezarea situată în apropiere şi legată de el) aminteşte mai mult decît oricare alta, Bolşaia Akkarja. Aci găsim exact acelaşi strat de cultură ca la Bolşaia Akkarja, bogat în silexuri şi spărturi de oase de zimbru, lipsind în acelaşi timp oasele întregi şi grupele lor.

Dar între cele patru staţiuni amintite există şi deosebiri. Nu se poate vorbi de o deplină identitate, nu putem spune că ele reprezintă urme de cultură lăsate de unul şi acelaşi trib. La Amvrosievka sînt mai multe unelte nucleiforme decît la Bolşaia Akkarja. Uneltele de silex de la Amvrosievka şi Kamennaia Balka sînt ceva mai mari decît la Bolşaia Akkarja, ceea ce se explică prin abundenţa de zăcăminte bogate în silex din bazinul Donețului şi regiunea Mării de Azov, în timp ce locuitorii paleolitici de la Bolşaia Akkarja erau nevoiţi să utilizeze bolovani mici de silex de rîu. În sfîrşit, unele din lamele cu latura teşită de la Kamennaia Balka au o formă dreptunghiulară, deosebită de cele din Amvrosievka şi Bolşaia Akkarja. Dar aceste deosebiri sînt secundare şi lipsite de importanţă în comparaţie cu deosebirile care separă cele patru staţiuni mai sus-amintite, atît de staţiunile situate mai la nord în regiunea europeană periglaciară, cît şi de staţiunile situate mai la sud în regiunea africano-mediteraneană.

[10] A. N. Rogacev, *Многослойные стоянки Костенковско-Борщевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине*, în *MIA*, 59, 1957, p. 47—56.

[11] P. I. Boriskovski, *Палеолит Украины*, 1953, p. 352—362.

[12] M. D. Gvozdover, *Разведки палеолита на Нижнем Дону*, în *Известия Ростовского областного музея Краеведения*, nr. 1 (3), Rostov pe Don, 1959; Idem. *Палеолитическая экспедиция НИИ и Музея Антропологии МГУ в 1959 и 1960 гг.*, în *Вопросы антропологии*, 7, 1961.

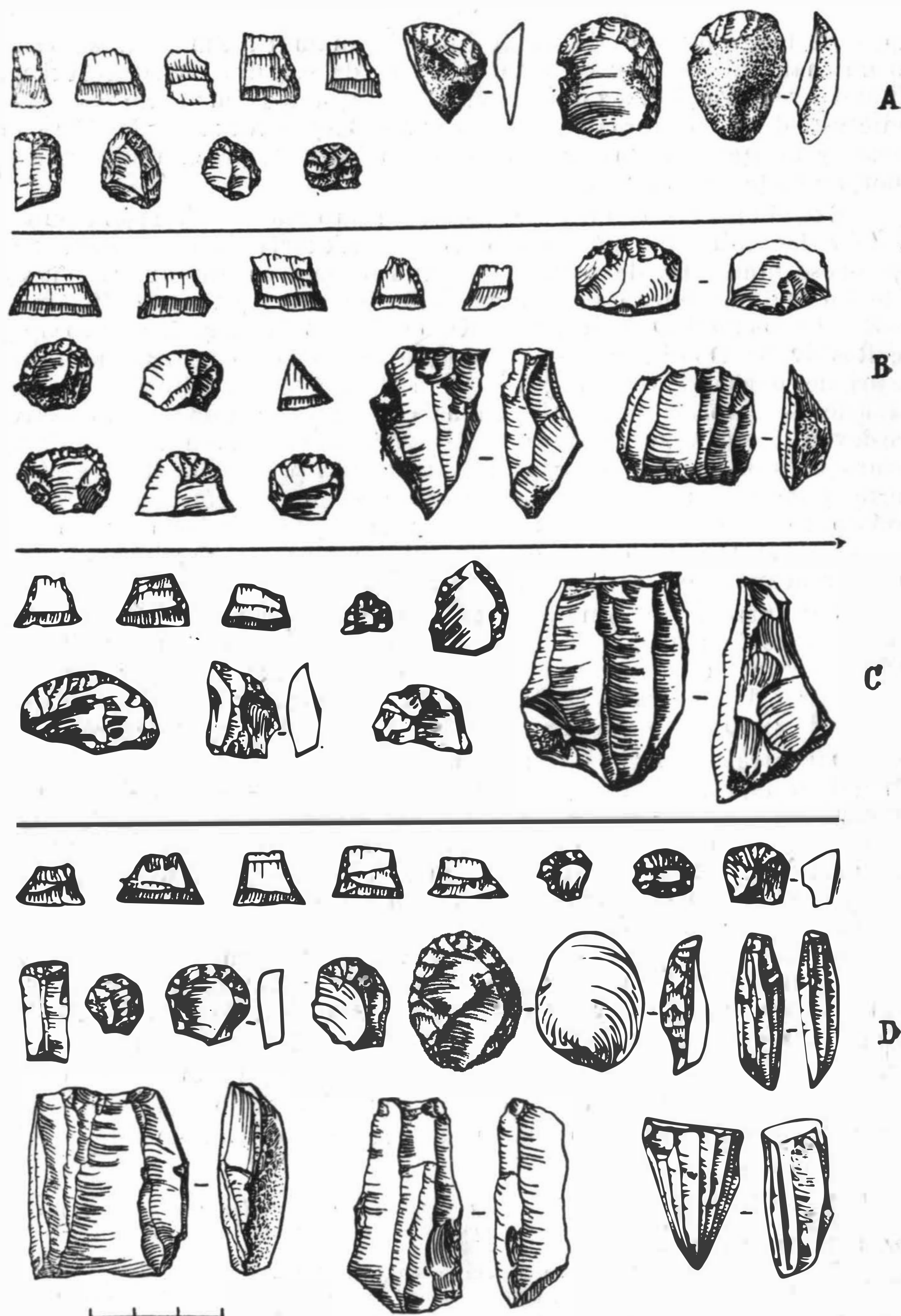

Fig. 6. — Obiecte de silex din stațiunile tardenoasiene: A, Dovjanka; B, Ghirjevo; C, Orlovka; D, Poznanka.

Materialele din Bolşaia Akkarja, în comparaţie cu materialele din Amvrosievka şi Kamennaia Balka I şi II permit să se pună problema existenţei unei regiuni deosebite în dezvoltarea culturii paleoliticului superior ocupînd, parcă, o poziţie intermediară între regiunea europeană periglaciară şi regiunea africano-mediteraneană. Ea cuprinde stepele nordpontice şi ale Mării Azov.

Deocamdată este greu să caracterizăm această regiune şi să-i stabilim limitele. Pentru aceasta numărul staţiunilor este cu totul insuficient. În special, nu ne sînt clare limitele de vest ale acestei regiuni. Dacă paleoliticul superior de pe cursul mijlociu al Nistrului face parte, în esenţă, din regiunea europeană periglaciară, iar paleoliticul superior din Bulgaria face parte din regiunea africano-mediteraneană, paleoliticul superior din Romînia [13] încă nu poate fi legat cu certitudine de una sau alta dintre grupele locale. Evident că este o problemă de studiat în viitor. Cred că paleoliticul superior de pe malul Prutului (Stînca Ripiceni) şi din regiunea Bicazului (Ceahlău) se apropie de paleoliticul superior de pe cursul mijlociu al Nistrului, făcînd şi el parte din regiunea europeană periglaciară.

Aşadar vedem că materialele din Bolşaia Akkarja permit să punem unele probleme importante de ordin arheologic şi istoric. Asemenea probleme ridică în egală măsură şi materialele din staţiunea tardenoasiană mezolitică Grebeniki de pe cursul inferior al Nistrului, din apropiere de Tiraspol [14], descoperită de noi în anul 1954. Staţiunea Grebeniki, ca şi Bolşaia Akkarja, este aşezată într-o regiune de şes, în stepă. Din păcate, stratul de cultură din Grebeniki este distrus, iar silexul prelucrat provine numai din culegeri de la suprafaţă. Colecţia numără circa 4 000 silexuri. Ca şi la Bolşaia Akkarja, materia primă pentru confecţionarea uneltelor a constat din mici bolovani de silex cretacic, adus de la o distanţă de 15 km, de pe malul Nistrului. Dar dimensiunile obiectelor de silex din Grebeniki sînt mult mai reduse decît la Bolşaia Akkarja. Numai unele nuclee ating lungimea de 6 cm. Lungimea maximă a răzuitoarelor, lamelor şi a altor unelte este de 3 cm. Formele obiectelor de silex sînt mult mai regulate, decît la Bolşaia Akkarja. Ne găsim în faţa unui număr important de microlite geometrice tipice.

Colecţia numără peste 80 nuclee prismatice. Ele poartă urme de desprindere a unor lame subţiri, înguste, cu marginile paralele şi uniforme. Nucleele subţiri, conice, avînd forma unor creioane, prezintă contururi deosebit de regulate : aceste nuclee nu se întîlnesc în complexele din paleoliticul superior şi sînt caracteristice pentru tehnica mezolitică. Tot atît de caracteristice pentru mezolitic sînt şi lamele de silex înguste şi subţiri

[13] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Le paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumiére des dernières recherches*, în *Dacia*, N.S., I, 1957.

[14] P. I. Boriskovski, *Разведки памятников каменного века между Тирасполем и Раздельной*, în *Материалы по археологии северного Причерноморья*, 1, Odesa, 1957; G.F. Korobkova, *Тарденуазская стоянка Гребеники в Нижнем Поднестровье*, în *KS*, 67, 1957; G. V. Grigorieva, *Новые данные о тарденуазской стоянки Гребеники в Нижнем Поднестровье*, în *Записки Одесского археологического общества*, vol. I (34), Odesa, 1960; C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Descoperiri tardenoasiene în R.S.S. Moldovenească*, în *SCIV*, XI, 1, 1960.

CONSIDERAŢII DESPRE CULTURA CRIŞ, PE BAZA SONDAJELOR DE LA LEŢ

O dată cu reluarea cercetărilor arheologice după 23 August 1944, sub conducerea Academiei R.P.R., s-au organizat ample cercetări preliminare pe tot teritoriul ţării noastre, după care a urmat începerea unor săpături de lungă durată pentru lămurirea a numeroase probleme începînd din istoria comunei primitive şi pînă în evul mediu. În cadrul cercetărilor care privesc epoca neolitică trebuie menţionate în primul rînd cele din Moldova de nord, de pe Valea Jijiei, pentru rezultatele deosebit de importante obţinute acolo în anii 1949—1955 [1], ca şi cele din regiunea de sud-est a Transilvaniei [2]. Este vorba în principal de descoperirea simultană, în 1949, a culturii Criş şi liniare la Glăvăneştii Vechi şi Perieni, în Moldova, şi a culturii Criş şi Boian-Giuleşti la Leţ, în Transilvania. Identificarea celor două culturi în regiunile amintite întregea complexul de culturi neolitice cunoscute pe teritoriul R.P.R. şi deschidea totodată, pe baza unor date noi şi mai complete, cele două principale probleme, ale începutului vieţii neolitice în regiunile noastre şi ale originilor celei mai înaintate culturi care s-a dezvoltat în neoliticul european Ariuşd-Cucuteni-Tripolie.

Cum era şi de aşteptat, descoperirea a prilejuit numeroase discuţii purtate mai ales în legătură cu cronologia relativă şi cu rolul pe care l-au jucat cele trei culturi, Criş, liniară şi Boian, la formarea culturii cu ceramică pictată.

Renunţăm a face în articolul de faţă un istoric amănunţit al descoperirilor care privesc culturile Criş, liniară şi Boian, ca şi al diferitelor păreri care au fost enunţate de cercetătorii problemelor neoliticului de pe teritoriul nostru, acestea fiind pe larg expuse, deşi cu unele lipsuri, în lucrările

---

[1] Cercetări făcute sub conducerea lui I. Nestor; *SCIV*, I, 1, 1950, p. 27—30; *SCIV*, II, 1, 1951, p. 51 şi urm.

[2] Székely Zoltán, *Săpăturile de la Leţ-Várhegy* (*Trei Scaune*), în *Materiale*, I, 1951. Mulţumim pe această cale lui Székely Zoltán pentru cedarea spre publicare a materialului descoperit în 1949.

lui M. Petrescu-Dimbovița și Eugen Comșa [3]. Ar fi de reținut totuși, ca o concluzie care rezultă în chip evident în legătură cu descoperirile și cu teoriile făcute pe baza lor între anii 1949—1955 (data sondajelor de la Leț și Perieni), că acestea nu au fost întemeiate pe observații nici stratigrafice și nici tipologice și ca atare se impunea efectuarea unor noi sondaje

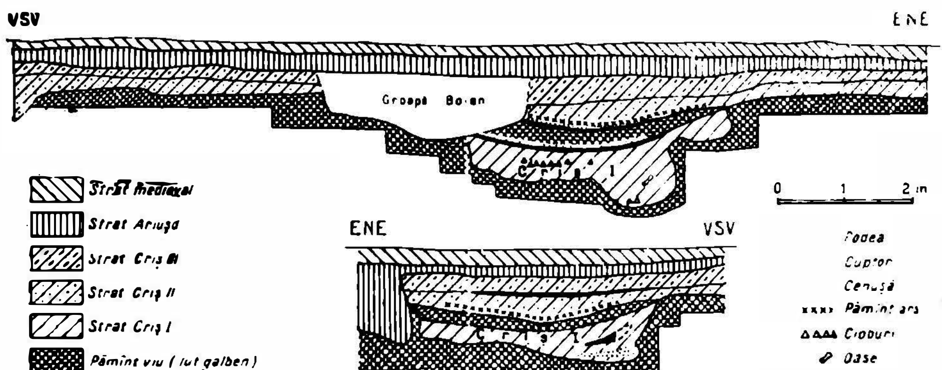

Fig. 1. — Secțiuni prin depunerile din așezarea de la Leț.

pentru determinarea raportului relativ dintre cele trei culturi neolitice [4]. La Perieni (r. Bîrlad, reg. Iași) s-au făcut sondaje pentru stabilirea raportului stratigrafic dintre cultura Criș și cea liniară, iar la Leț (r. Tg. Secuesc, reg. Brașov) pentru stabilirea raportului stratigrafic dintre cultura Criș și Boian-Giulești.

[3] M. Petrescu-Dimbovița, *Contributions au problème de la culture Criș en Moldavie*, în *ActaArch-Budapesta*, 9, 1958; Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *ActaArch-Carpathica*, Kraków, I, 2, 1959, p. 173 urm. În aceste două lucrări se găsește întreg istoricul descoperirilor Criș și al discuțiilor care s-au purtat în legătură cu ele. Facem doar precizarea că în literatura noastră cultura Criș n-a circulat niciodată sub numele de *Tisa*, ca o identificare precisă a culturii noi descoperite în 1949 la Glăvăneștii Vechi, deoarece găsim la I. Nestor, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 29, următoarele: „După caracterele remarcate pînă în prezent ale acestei ceramici, avem de-a face cu o civilizație care se plasează tot la începutul neoliticului și care pare să prezinte un caracter înrudit cu cel mai vechi neolitic din regiunea Tisei"; iar la p. 30 se precizează printre rezultatele obținute în urma sondajelor din 1949: „3. Identificarea unei noi civilizații timpurii neolitice, care urmează să fie cercetată mai deaproape prin săpături". Într-o comunicare ulterioară, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 210, I. Nestor scrie despre aceeași descoperire: „pe care provizoriu și pentru conciziune o vom numi « Tisa ». Această cultură, întîlnită deocamdată numai în relativ puține resturi, apare la Glăvănești în colibe bine precizate și are, în ceramica ei, afinități neîndoielnice cu cultura neolitică larg răspîndită în bazinul Crișului, al Tisei și al Dunării sîrbești, denumită *cultura Criș*...". Prin descoperirile din 1950 s-a putut preciza că noua cultură descoperită este cu adevărat Criș.

[4] În afară de situația de la Glăvăneștii Vechi, unde nu s-a putut stabili raportul stratigrafic dintre cultura Criș și liniară, fiecare ocupînd arii deosebite, atît la Perieni cît și la Traian considerațiile s-au întemeiat pe descoperirea împreună a fragmentelor ceramice, în primul caz Criș împreună cu liniară, iar în cel de-al doilea caz fragmente ceramice liniare împreună cu ceramica Precucuteni și chiar Cucuteni A-B, fără ca aceasta să fie legată de situații *in situ*. Pentru discuții în legătură cu descoperirile de la Traian, vezi și J. Neustupný, *Beiträge zum Neolithikum Rumäniens*, în *Slovenská Archeológia*, VI, 2, 1958, p. 280—282.

Sondajele din 1955 de la Leţ au constat din trei secţiuni dintre care numai în două s-au găsit resturi ale culturii Criş şi Boian-Giuleşti. În afară de stabilirea raportului stratigrafic dintre cultura Criş şi Boian-Giuleşti, prima dovedindu-se a fi mai veche, s-au putut face şi observaţii cu privire la stratigrafia depunerii Criş. Primul nivel de locuire Criş este reprezentat de groapa unui bordei, a cărui lungime este de 4 m, iar adîncimea de 0,60—1,00 m (nivelul Criş I). Peste groapa acestui bordei s-a întîlnit o podea subţire de lut ars acoperită de cenuşă, care s-a secţionat pe o lungime de 2,50 m. Aceluiaşi nivel de locuire îi mai corespund resturile unei colibe de chirpici şi o vatră. Aceste trei resturi de locuire *in situ* marchează baza nivelului II Criş. Peste depunerea nivelului II, groasă de 30—40 cm, s-a suprapus podeaua unei alte locuinţe, din lut galben, groasă de 3—5 cm şi arsă pe alocuri galben-cărămiziu, care documentează prezenţa *in situ* al nivelului III Criş. Tot acestui nivel îi mai aparţine şi un alt rest de locuinţă, reprezentată de o grupare de pietre, fragmente ceramice şi bucăţi de chirpici. Toate aceste resturi de locuire au fost secţionate fără să se poată face şi lărgirile necesare pentru dezvelirea lor în întregime[5]. Materialul găsit în locuinţe ca şi în stratul de cultură constă din unelte de os şi de piatră, din ceramică şi oase de animale.

Uneltele de piatră sînt în genere puţine : topoare de piatră de mici dimensiuni, plate sau cu secţiunea plan-convexă, răzuitoare pe lame scurte trapezoidale sau pe capac de nucleu, lame lungi retuşate, percutoare şi nuclee. Cele mai multe aparţin primului nivel Criş şi anume bordeiului, în care s-au găsit alături de unelte şi foarte multe aşchii de la lucru (fig.2).

Uneltele de os sînt reprezentate de spatule tipice acestei culturi, de pumnale şi vîrfuri lucrate din aşchii groase de os lung (fig. 3).

Prezentarea într-o clasificare tipologică a ceramicii de la Leţ se va întemeia în primul rînd pe materialul descoperit în complexele de locuire bine închise şi fără posibilitatea unor amestecuri. Restul materialului găsit în depunerea nivelurilor de locuire, ca şi cel rezultat din sondajele făcute în 1949, va fi considerat în măsura în care prezintă elemente caracteristice din punct de vedere tipologic, putîndu-se astfel insera şi raporta materialului stratigrafiat. Din cauza fragmentelor prea mici uneori, sau prea puţine, se va putea urmări evoluţia tipologică numai a formelor bine reprezentate în cele trei niveluri.

Ceramica rezultată din cele două sondaje făcute în aşezarea de la Leţ (1949 şi 1955) are în pastă pleavă de cereale [6]. Deşi lucrată din aceeaşi pastă, ceramica se împarte în două mari categorii : cea fină, acoperită cu slip şi lustruită, care cuprinde trei specii : 1) ceramica arsă castaniu şi lustruită, decorată în foarte rare cazuri cu linii incizate, cu „caneluri" fine sau cu decor în relief ; 2) ceramica roşie (red-ware) ; 3) ceramica pictată ; cea de a doua categorie cuprinde ceramica grosolană, nelustruită,

[5] Sondajele de la Leţ au durat două săptămîni şi au fost restrînse numai la cercetarea raportului stratigrafic dintre cultura Criş şi Boian-Giuleşti.

[6] Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 179 şi nota 26, menţionează şi ceramica cu cioburi pisate în pastă.

decorată în principal cu barbotină, impresiuni şi linii incizate. Fiecare dintre aceste specii are şi forme deosebite şi comune. În categoria ceramicii fine predomină ca formă strachina şi cupele cu picior înalt, vasele mari cu corpul sferic sau oval şi cu gîtul cilindric fiind mult mai rare ;

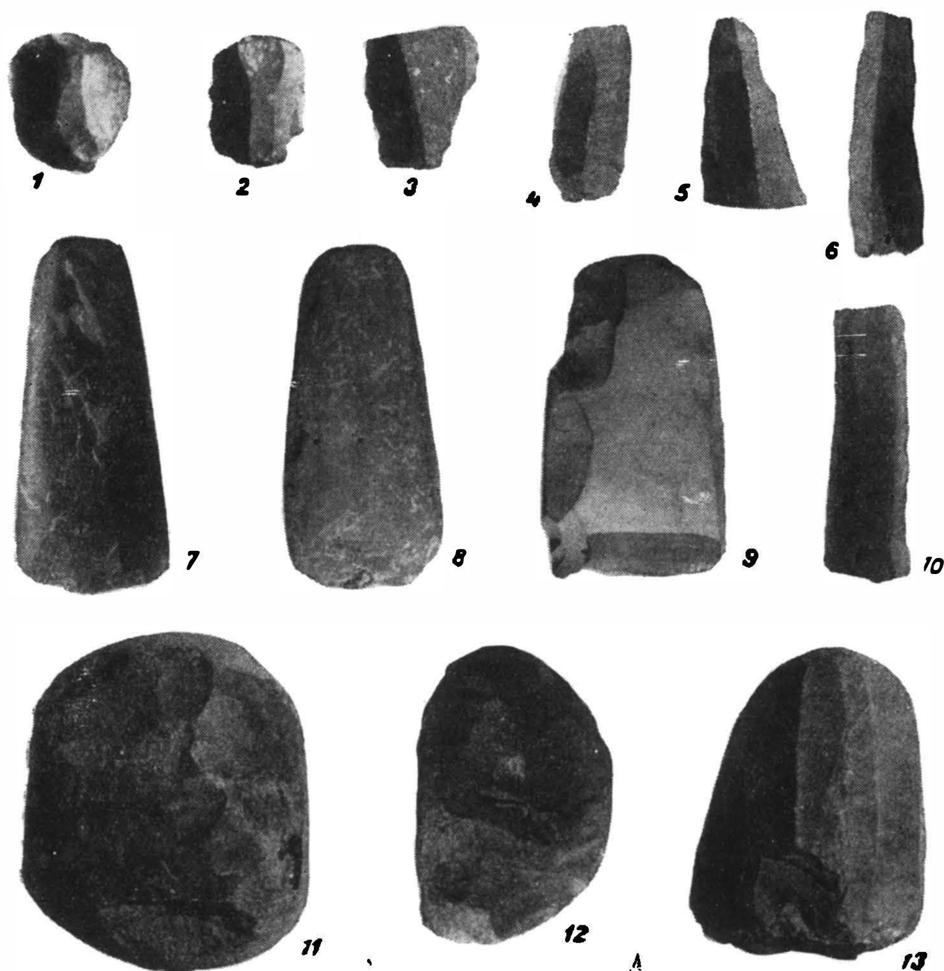

Fig. 2. — Unelte de piatră şi cremene.

dimpotrivă, această formă predomină în categoria ceramicii grosolane, străchinile întîlnindu-se în număr foarte redus. Nu cunoaştem de la Leţ nici o cupă cu picior înalt, care să aparţină categoriei grosolane.

Cea mai mare parte a ceramicii este arsă în groapă, brun-castaniu, cu pete închise sau mai luminoase ; foarte rar vasele sînt arse cenuşiu.

Vasele roşii (red-ware) însă, ca şi cele pictate înainte de ardere, sînt dovada cunoaşterii şi folosirii cuptorului cu tirajul ordonat.

Străchinile şi cupele cu picior înalt alcătuiesc categoria ceramică cea mai numeroasă şi care s-a putut insera într-o clasificare tipologică.

Fig. 3. — Unelte de os.

Deşi picioarele înalte de cupe sînt foarte numeroase, materialul nu îngăduie a stabili raportul dintre acestea şi cupe; din această cauză vor fi prezentate separat.

Străchinile şi cupele cu picior înalt se împart după formă în trei grupe: semisferice, bitronconice şi tronconice.

Nivelul I. Cupele semisferice se întîlnesc numai în primul nivel de locuire şi în număr foarte redus (patru exemplare). Sînt fără picior înalt, fundul fiind sprijinit pe un inel (fig. 4/1—3; fig. 7/1). Această formă nu se întîlneşte în nivelurile următoare, ceea ce înseamnă că dispar sau devin foarte rare.

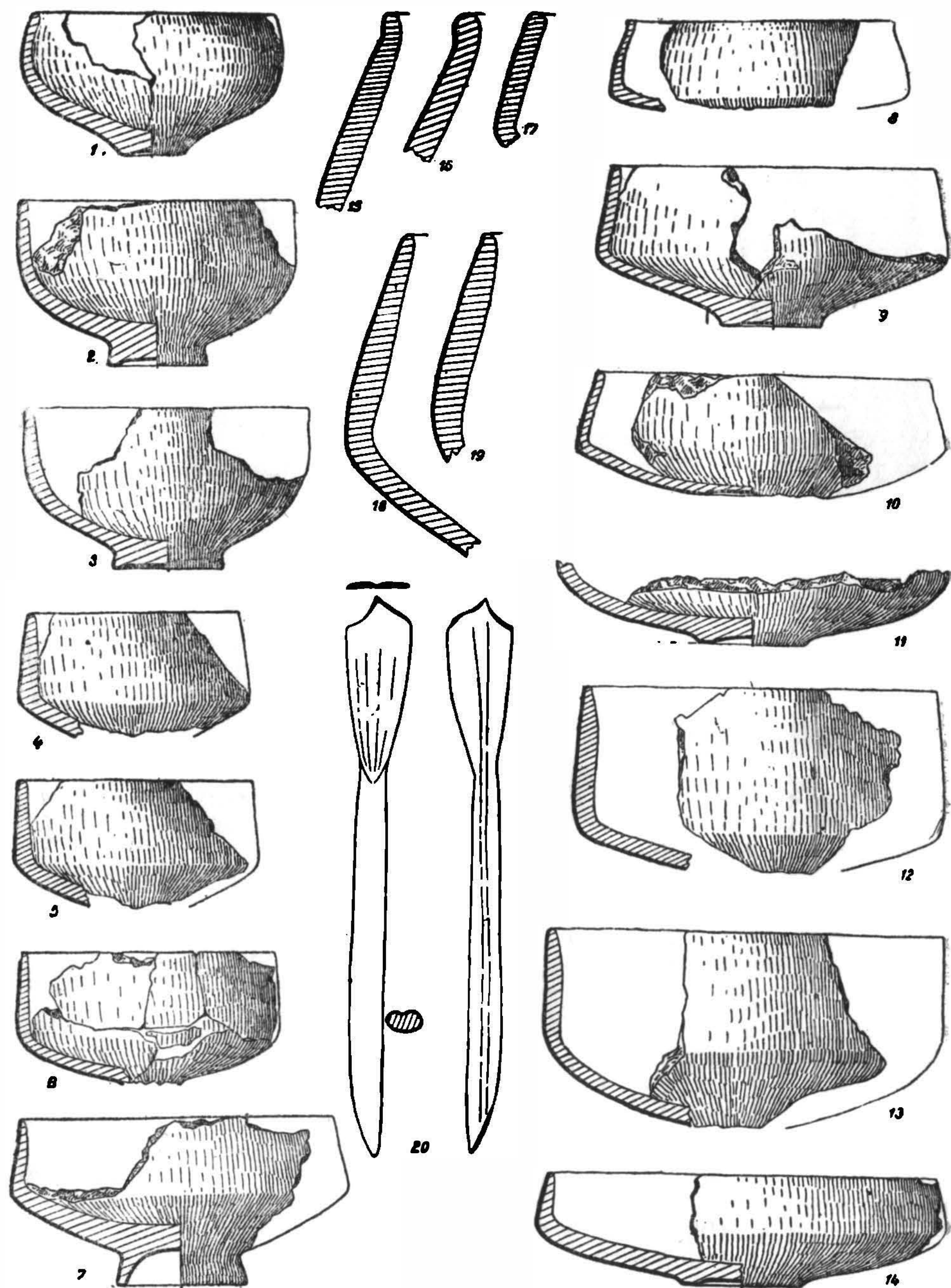

Fig. 4. — Faza Leţ I. 1—19, străchini semisferice şi bitronconice; 20, spatulă de os.

Cupele bitronconice alcătuiesc grupul cel mai numeros, începînd din primul nivel de locuire. Ele se prezintă sub forma a două variante: una cu trecere lină, rotunjită, iar alta avînd bitronconismul foarte accentuat, formînd un unghi la trecerea dintre partea superioară şi cea inferioară a vasului (fig. 4/ 4—10, 12—14, 18,19). Prima variantă se întîlneşte în număr mai mare decît cea de-a doua. Străchinile bitronconice bine articulate sînt caracterizate în prima fază prin partea inferioară a corpului foarte joasă, cît mai aproape de orizontală, avînd fundul simplu, cu soclu sau cu inel. În majoritatea cazurilor marginea este simplă şi subţiată la bază; aceasta este forma de strachină cu diametrul maxim şi înălţimea minimă (fig. 4/8,10,14). Unele au o uşoară îndoire a marginii sub care se află o şănţuire; uneori marginea este puţin îngroşată la exterior (fig. 4/8,15,16).

În nivelul II străchinile şi cupele cu picior înalt, bitronconice, cu trecerea lină se înmulţesc considerabil. Trăsătura caracteristică în această fază este înălţarea foarte mult a părţii superioare a vasului, partea inferioară reducîndu-se la minimum şi fiind la nivelul fundului (fig. 5/11,12,15). În această fază de dezvoltare apar cupele sau paharele înalte bitronconice (fig. 5/1). De asemenea, caracteristic fazei Leţ II sînt marginile îndoite cu buza îngroşată la exterior (fig. 5/1—6,12, 15). În această fază apare decorul din linii fine incizate (fig 5/15) sau din caneluri fine (fig. 5/1,2).

În nivelul III strachina şi cupa bitronconică cu picior înalt sînt formele ceramice predominante. Se întîlnesc amîndouă variantele, şi cea cu trecerea lină şi cea cu corpul bine articulat (fig. 6). Evoluţia cupelor în această ultimă fază se face prin înălţarea formei datorită dezvoltării părţii inferioare a vasului. Prin aceasta se produce o echilibrare a formei, ajungîndu-se la o egalitate de proporţii (fig. 6/1, 4, 5); uneori partea inferioară este chiar mai dezvoltată, avînd forma cupelor-pahare, care se vor dezvolta foarte mult în etapele neolitice care succed culturii Criş (fig. 6/10,16). În această fază se observă dezvoltarea, în sensul unei înălţări, a marginii, avînd uneori buza îngroşată la exterior (fig. 6/1,6,11—14).

Cupele de formă tronconică se întîlnesc în toate trei nivelurile de locuire din aşezarea de la Leţ, dar tot mereu în număr considerabil mai redus decît cele de formă bitronconică. Fragmentele care aparţin acestei forme sînt în genere foarte mici, din care cauză vom putea prezenta mai puţine observaţii de ordin tipologic în dezvoltarea acestora de-a lungul celor trei faze. Se cunosc mai multe variante caracteristice fiecărei faze. În faza Leţ I se întîlnesc cupele tronconice cu buza subţiată (fig. 7/3). În faza Leţ II, ele sînt mai numeroase şi se prezintă sub aspecte mai variate în ceea ce priveşte buza; sînt sau subţiate spre buză şi cu o uşoară şănţuire exterioară detaşîndu-se în acest fel o margine (fig. 7/2,9,10); sau au buza îngroşată (fig. 7/11—13), sau uşor teşită oblic la exterior (fig. 7/14). În ultima fază, Leţ III, cupele tronconice sînt sau cu pereţii egal de groşi pînă la buză (fig. 7/17), sau formează o margine bine articulată (fig. 7/15,16). Aceasta este varianta caracteristică ultimei faze Criş din aşezarea de la Leţ şi totodată cea mai evoluată din seria cupelor tronconice. Varianta cu buza îngroşată la exterior şi cea cu marginea îndoită sînt cele două forme de străchini care vor avea o mare dezvoltare în neoliticul de mai tîrziu. Multe din formele prezentate mai sus sînt cupe cu piciorul înalt; deoarece

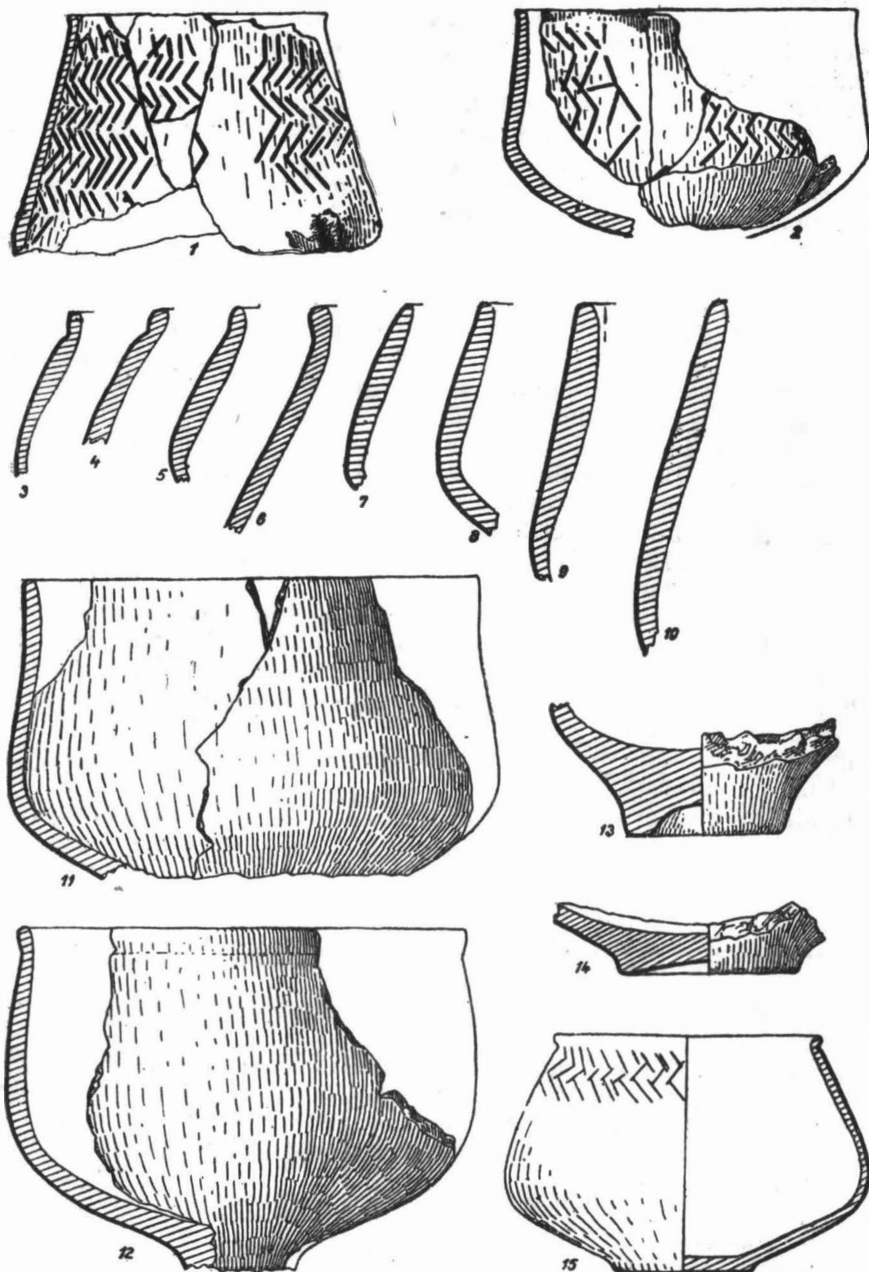

Fig. 5. — Faza Leţ II. 1, 2, cupe cu decor „canelat"; 15, strachină cu decor incizat.

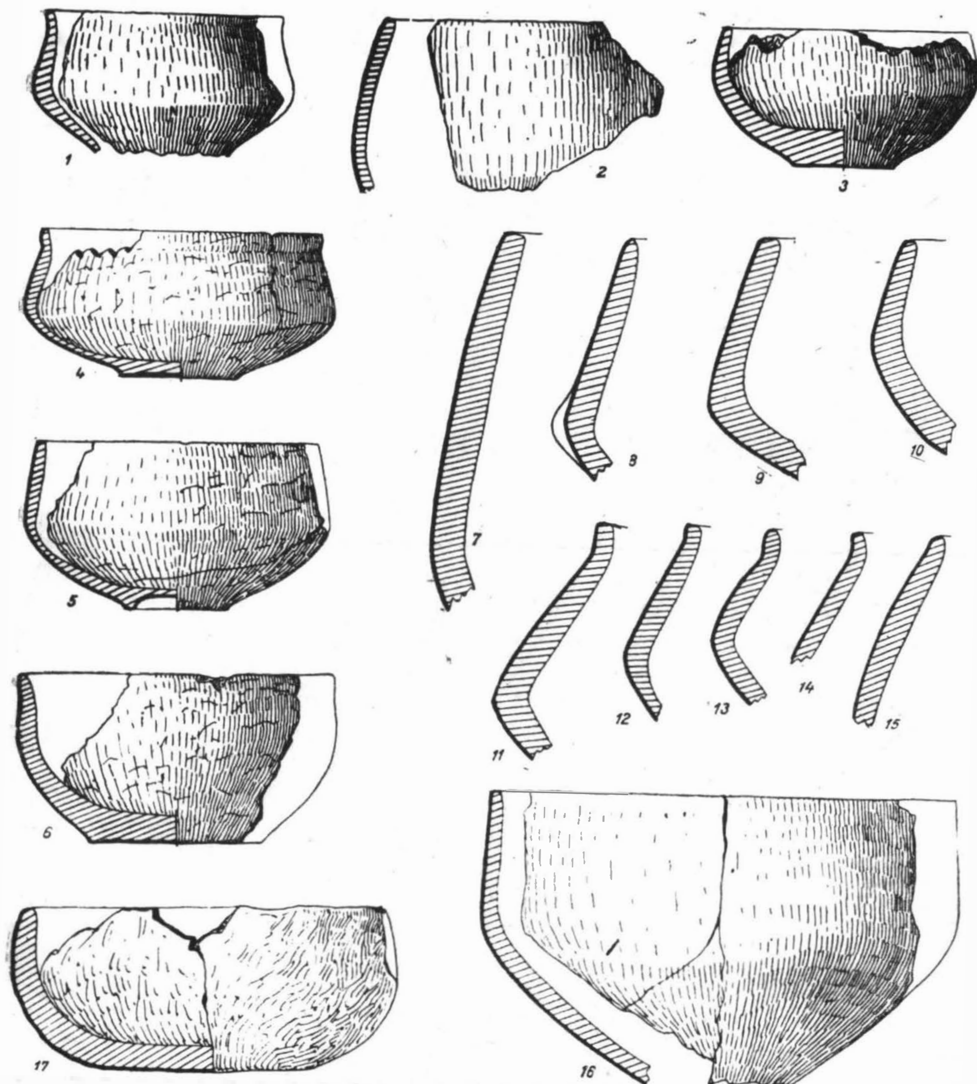

Fig. 6. — Faza Leţ III. 1—16, străchini din pastă fină, lustruită; 17, strachină din pastă grosolană, nelustruită.

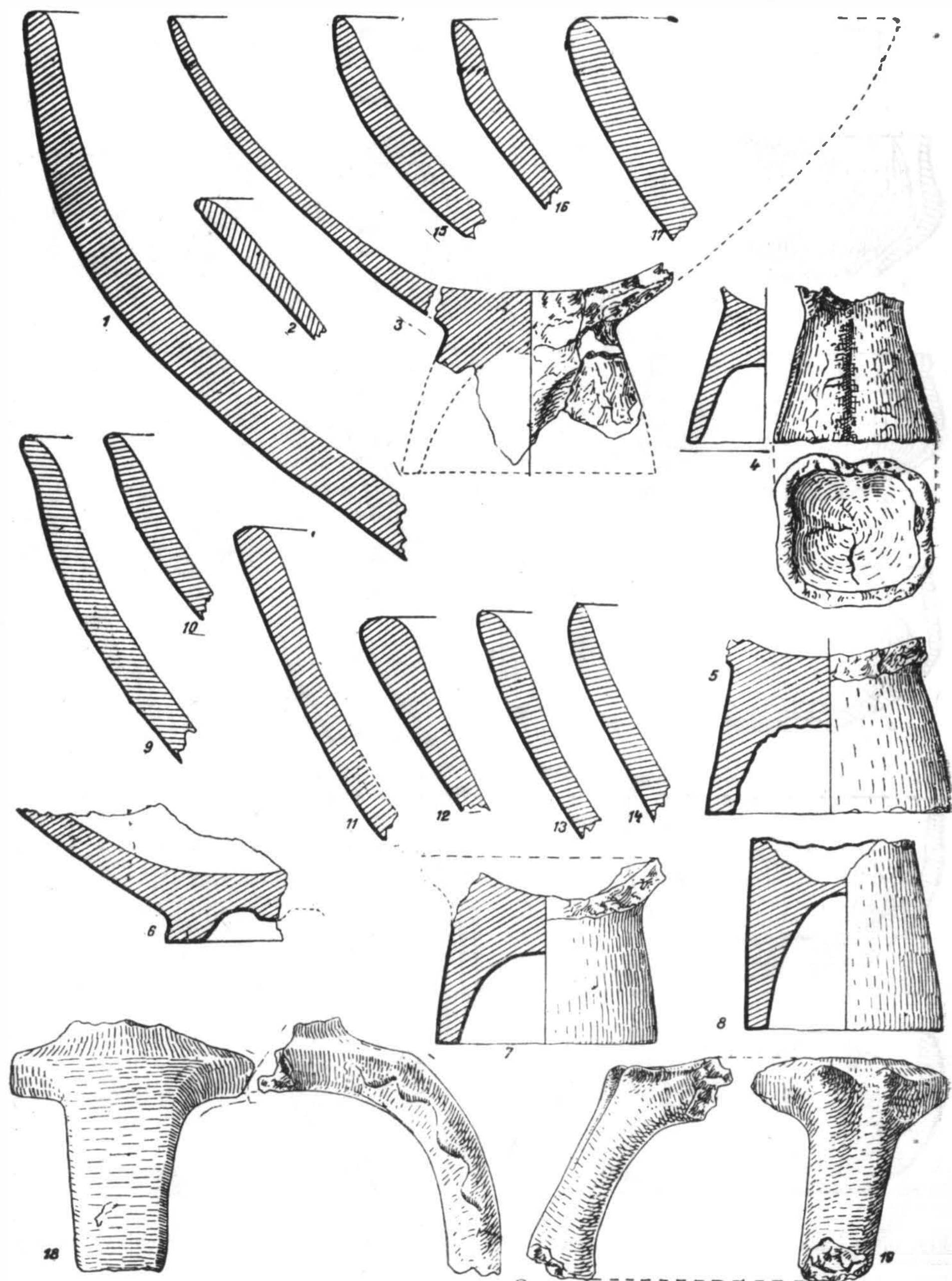

Fig. 7. — 1—8, fragmente şi picioare de cupe din faza Leţ I; 9—14, margini de cupe tronconice din faza Leţ II; 15—17, margini de cupe tronconice din faza Leţ III; 18, picior de la un vas de cult din faza Leţ II; 19, picior de la o măsuţă de cult din faza Leţ I.

nu s-au găsit forme întregi pentru a putea face raportul dintre forma cupei şi a piciorului, le vom prezenta separat.

Picioarele înalte de cupe. În primul nivel cupele au în cele mai multe cazuri fundul simplu sau cu inel; picioarele înalte întîlnindu-se în număr redus. Majoritatea sînt de formă tronconică (fig. 7/5,8); s-a găsit un singur picior trilobat care aparţine unei cupe tronconice (fig. 7/3) şi un singur picior cvadrilobat, care aparţine unei cupe din specia red-ware (fig. 7/4). Caracteristic pentru această fază este faptul că lobii sînt obţinuţi prin vălurirea efectivă de trei sau patru ori pe toată înălţimea peretelui.

În nivelul II, cupele cu picior înalt, simplu sau lobat, se înmulţesc considerabil (fig. 8/3—10). Acestea sînt în genere mai înalte şi predomină cele lobate; apar în număr însemnat cupele cu piciorul plin masiv. Cele masive tronconice au uneori o scobitură pe fund (fig. 8/5,6), iar cele lobate şănţuiri în cruce sau în X (fig. 8/3,7). Lobii sînt realizaţi cu ajutorul unor şănţuiri verticale (patru sau şapte) în grosimea peretelui. Uneori aceste şănţuiri nu ating marginea tălpii piciorului (fig. 9/3).

Din categoria picioarelor masive este de remarcat forma cu talpa lată şi mijlocul foarte strîmt, cu un mosor (fig. 8/9). Această formă de picior se va dezvolta şi în etapele următoare culturii Criş, ca de exemplu în grupul Vinča.

În faza Leţ III, cupele cu picior înalt se răresc, iar cele lobate nu se mai întîlnesc.

Vasele cu gîtul cilindric reprezintă a doua formă caracteristică a culturii Criş. În cadrul categoriei fine, lustruite, se întîlnesc în număr foarte redus. Se cunosc două variante principale : cu corpul globular sau oval; la prima formă se distinge umărul foarte dezvoltat, iar la cea de-a doua lipsa totală a umărului, trecerea făcîndu-se foarte lin de la gît la corpul vasului.

În primul nivel de locuire se întîlnesc amîndouă variantele; gîtul îşi păstrează pe toată înălţimea aceeaşi grosime, avînd buza teşită (fig. 14/17,18). În faza a doua, trăsătura caracteristică este îngroşarea la exterior a gîtului (fig. 14/12, 13,16); iar în ultima fază se observă o lăţire a buzei (fig. 14/6). Din cauza fragmentelor prea mici nu putem face observaţii în legătură cu forma generală a acestei categorii de vase.

Ceramica pictată constituie o categorie puţin numeroasă, dar foarte importantă, care cuprinde în principal străchini şi cupe cu picior înalt. În mod cu totul excepţional se întîlnesc şi vase cu gîtul cilindric (trei fragmente). Ceramica pictată se întîlneşte în toate trei nivelurile de locuire, mai numeroasă fiind în ultimele două.

Fragmentele ceramice pictate găsite în resturile de locuire închise, bine asigurate stratigrafic, fiind prea puţine, vom considera şi materialul descoperit în stratul de cultură, ca şi cel rezultat din sondajele din 1949; majoritatea fiind fragmente de cupe, ele se pot atribui nivelului respectiv datorită elementelor caracteristice de ordin tipologic. Se pictează cu brun sau negru şi cu alb pe fond roşu. În cele mai multe cazuri culoarea este aplicată înainte de lustruire şi mult mai rar pe fondul roşu lustruit.

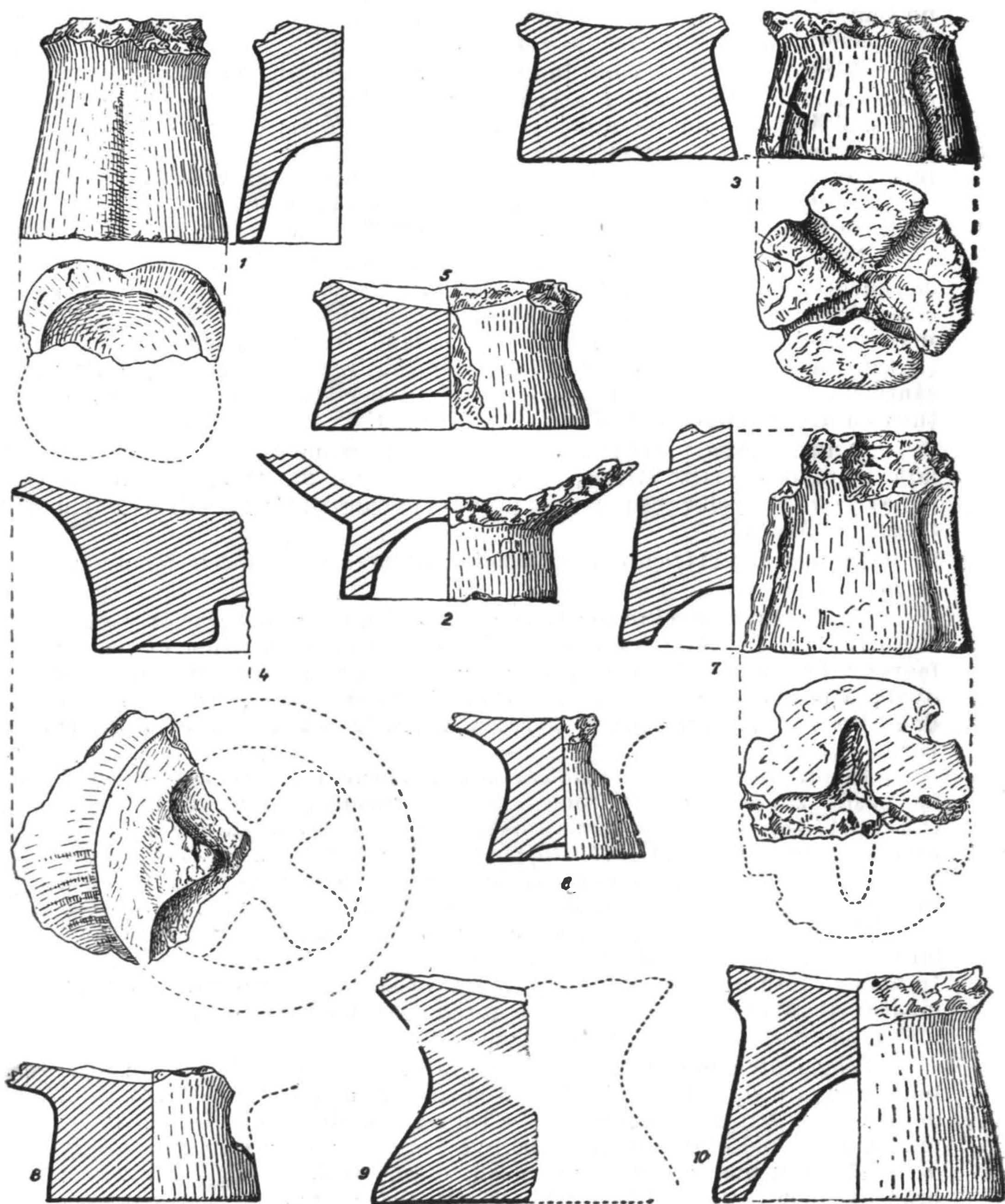

Fig. 8. — Picioare de cupe din faza Leţ II.

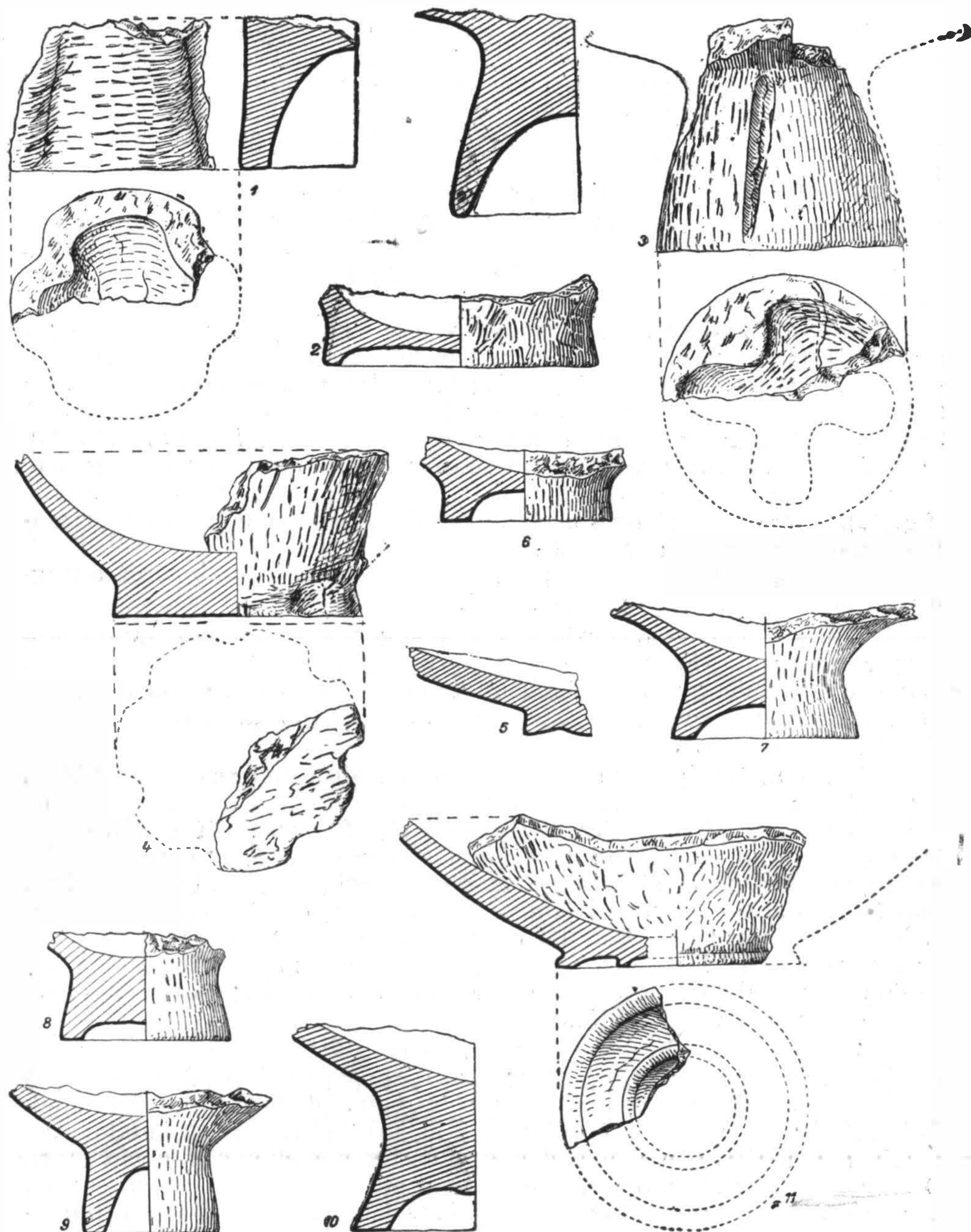

Fig. 9. — 1—7, picioare înalte de cupe din faza Leţ II; 8 — 11, funduri şi picioare înalte de cupe din faza Leţ III.

Primului nivel de locuire îi aparțin patru fragmente, dintre care două sînt pictate cu brun (fig. 10/1,4), iar două cu brun și alb, dată în valori egale (fig. 10/2) ; într-un singur caz culoarea albă conturează motivul realizat cu brun (fig. 10/3). Elementele de decor sînt meandrul, linia verticală lățită la un capăt ca o trompă, triunghiuri hașurate sau unghiuri paralele [7].

În nivelul II de locuire fragmentele ceramice pictate se înmulțesc considerabil (fig. 10/6—13; fig. 11/1—15). Repertoriul de motive este foarte bogat și variat. Se întîlnesc motive meandrice (fig. 10/5, 13; fig. 11/7, 15), rețeaua pictată cu alb (fig. 10/6, 7; fig. 11/2,12), linii în zigzag (fig. 10/8, 10; fig. 11/4, 6), mici unghiuri (fig. 11/3, 5), triunghiuri pline întrerupte (fig. 11/14 a), sau continue, pictate cu alb și conturate cu negru (fig. 10/11); apar elemente de ordin spiralic, care constau din arcuri concentrice, cîte două sau trei (fig. 10/9; fig. 11/13); apare pictura din pete mari de culoare albă cu valoare pozitivă, dar care uneori rezervă totodată din fondul vasului o repetare a motivului pictat (fig. 10/11, 12; fig. 11/9).

În ultimul nivel de locuire ceramica pictată cunoaște în genere aceleași elemente de decor care aparțin ordinului meandric și spiralic (fig. 12). Apare decorul din spirale în S îmbucate între două benzi orizontale, pictate cu brun (fig. 12/9).

Specia dată cu culoare roșie este reprezentată prin numeroase fragmente de cupe în nivelurile II și III.

Ceramica grosolană alcătuiește o categorie tot atît de numeroasă ca și cea lustruită. Forma caracteristică acestei grupe este vasul cu gîtul cilindric, se întîlnește foarte rar bolul de mici dimensiuni. Decorul acestei categorii ceramice constă din barbotină, impresiuni, linii incizate, linii în relief și proeminențe.

În prima fază predomină forma sac, cu gîtul neformat (fig. 14/23; fig. 15/1,3); mult mai puțin numeroase sînt vasele cu gîtul articulat, cilindric; scurt sau înalt (fig. 14/19—22, 24). În faza a II-a acestea se înmulțesc, devenind predominante formele cu gîtul articulat (fig. 14/8—11, 14, 15); dintre cele două variante, cu gîtul scund și cu gîtul înalt cilindric, mai frecventă este prima variantă, caracterizată prin îngroșarea la exterior a gîtului identic profilelor ceramicii fine (fig. 14/12, 13, 16). În ultima fază de dezvoltare, se mențin formele cu gîtul articulat (fig. 14, 2—5); elementul caracteristic pentru această fază este îngroșarea crescîndă a gîtului spre buză (fig. 14/4).

Cu privire la decorul acestor vase se constată în prima fază prezența în chip exclusiv a barbotinei neorganizate, de aspectul tehnicii murale în „calcio vecchio", care acoperă vasul în întregime de la buză pînă la fund. Într-un singur caz vasul a fost lustruit în jurul gîtului și al fundului. Decorul cu barbotină este asociat de obicei cu butoni, cîte unul sau în șiruri. Ornamentarea prin impresiuni este mai puțin frecventă decît cea cu barbotină și se prezintă în chip variat după felul cum sînt asociate impre-

[7] Fragmentele reproduse la fig. 10/1 și 3 au fost găsite în groapa bordeiului Criș și aparțin sigur primului nivel de locuire; fragmentele 2 și 4 de la fig. 10 sînt găsite în depunerea primului nivel de locuire, sub resturi de locuire *in situ* ale nivelului II.

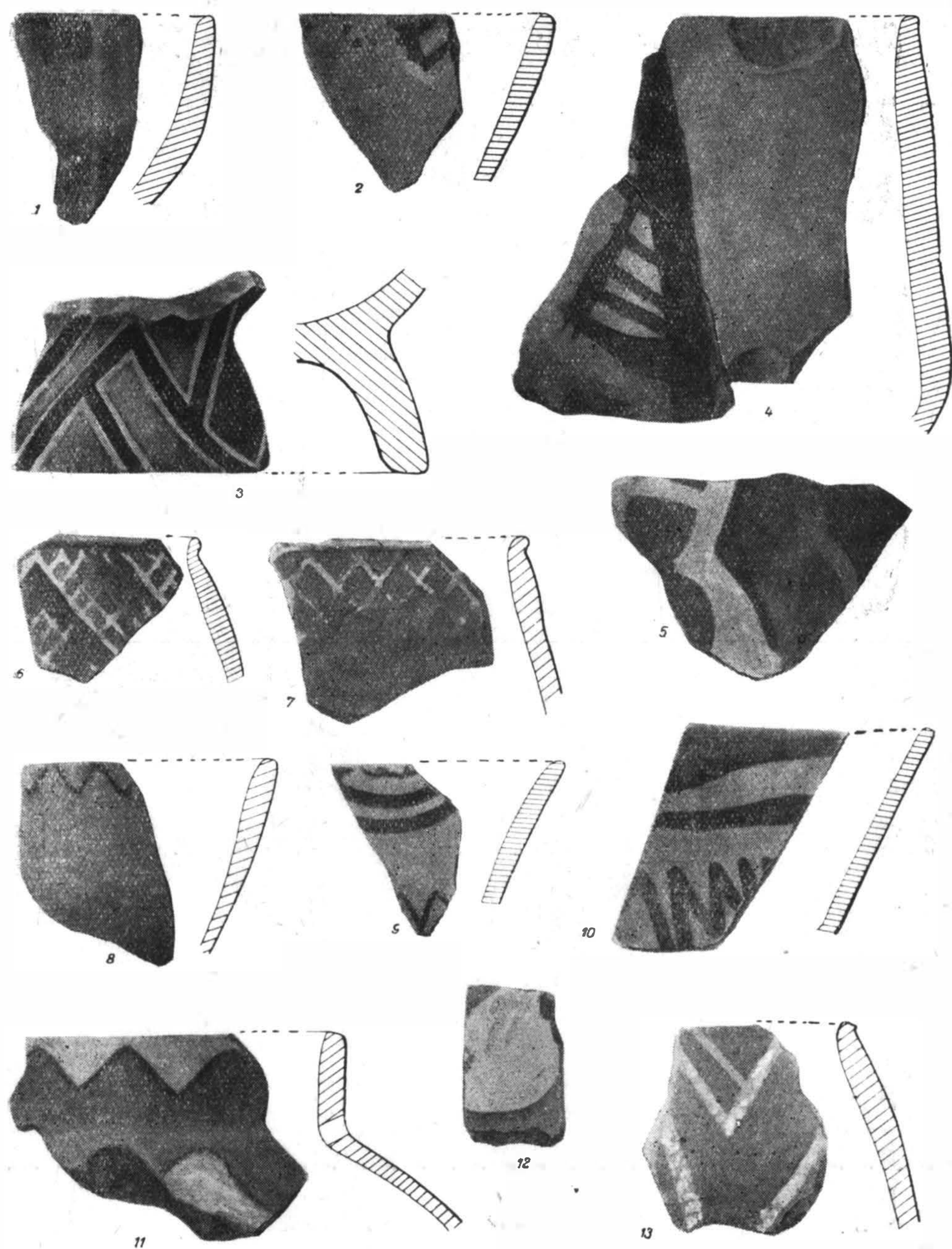

Fig. 10. — 1—5, ceramică pictată din faza Leț I ; 6—13, fragmente ceramice pictate din faza Leț II.

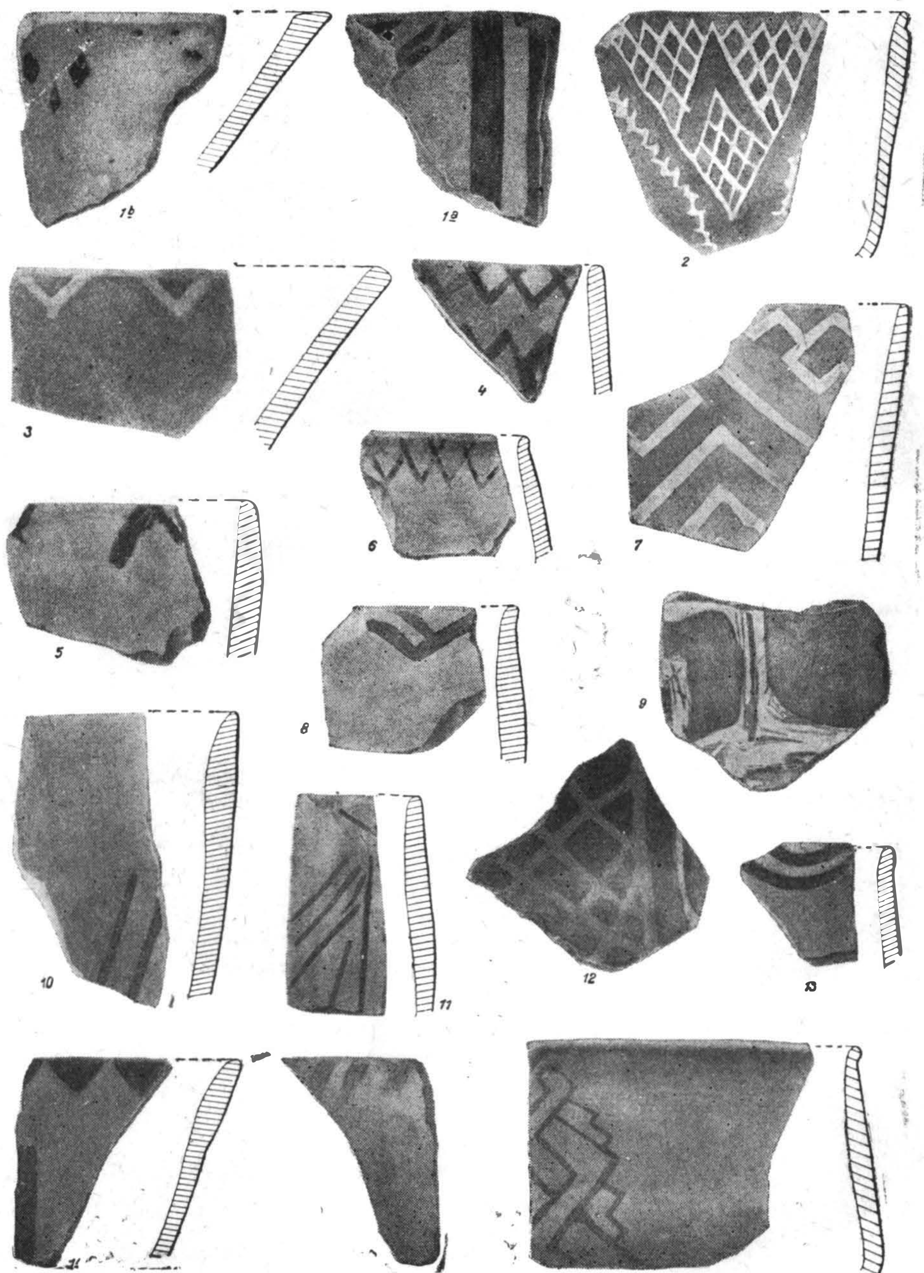

Fig. 11. — Fragmente ceramice atribuite, pe baza elementelor tipologice și stilistice, fazei Leț II.

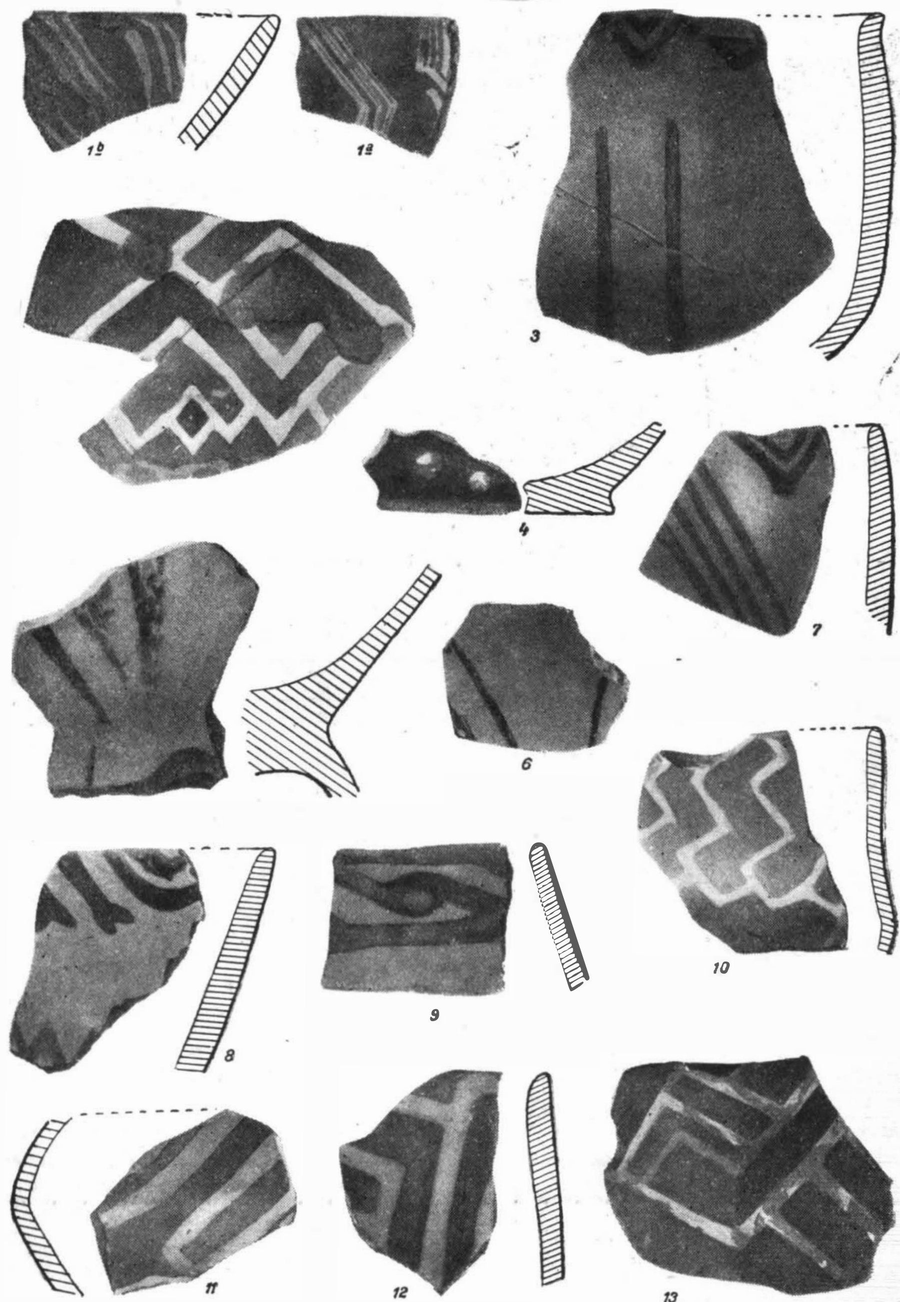

Fig. 12. — Ceramică pictată din faza Leţ III.

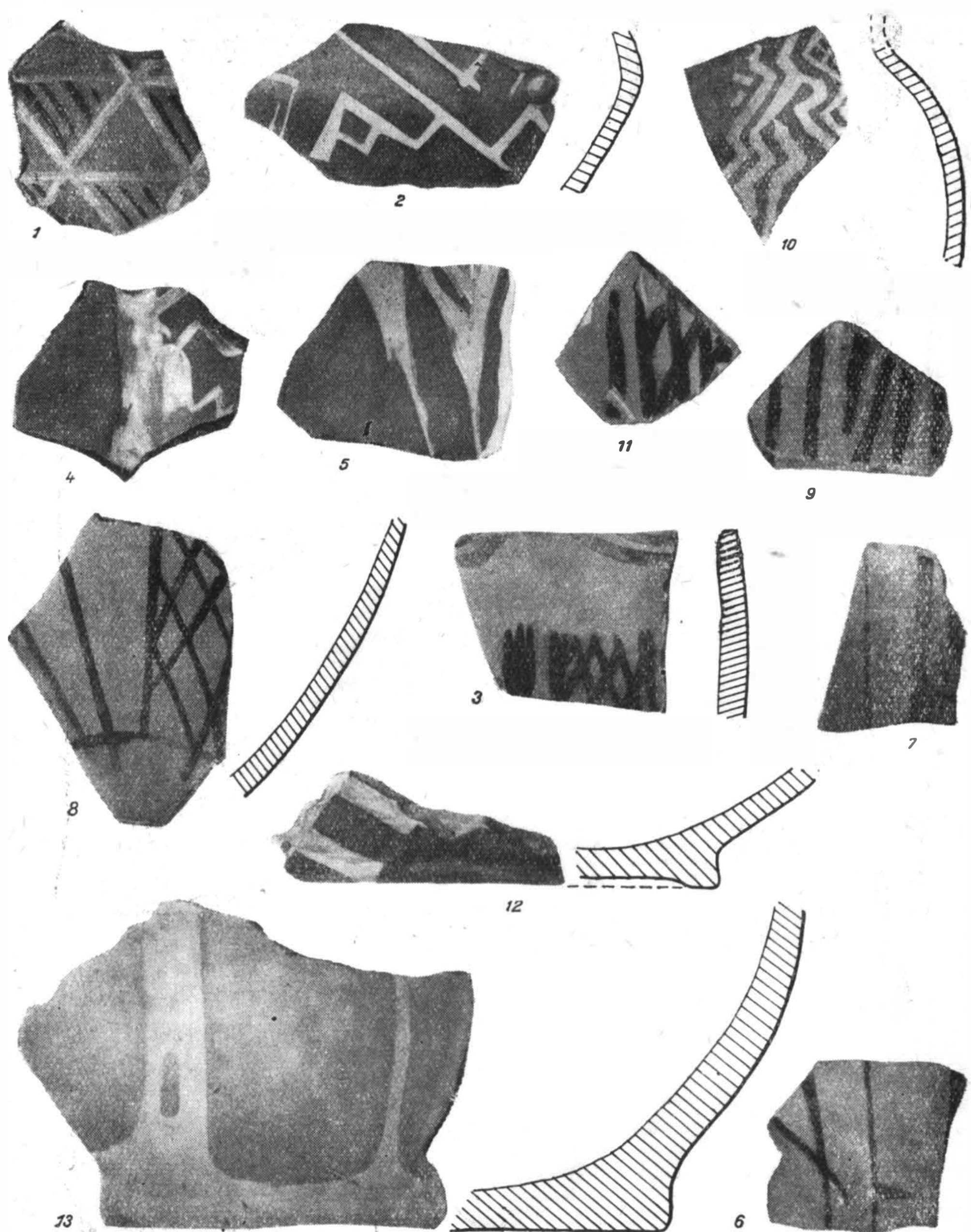

Fig. 13. — Ceramică pictată din așezarea de la Leț.

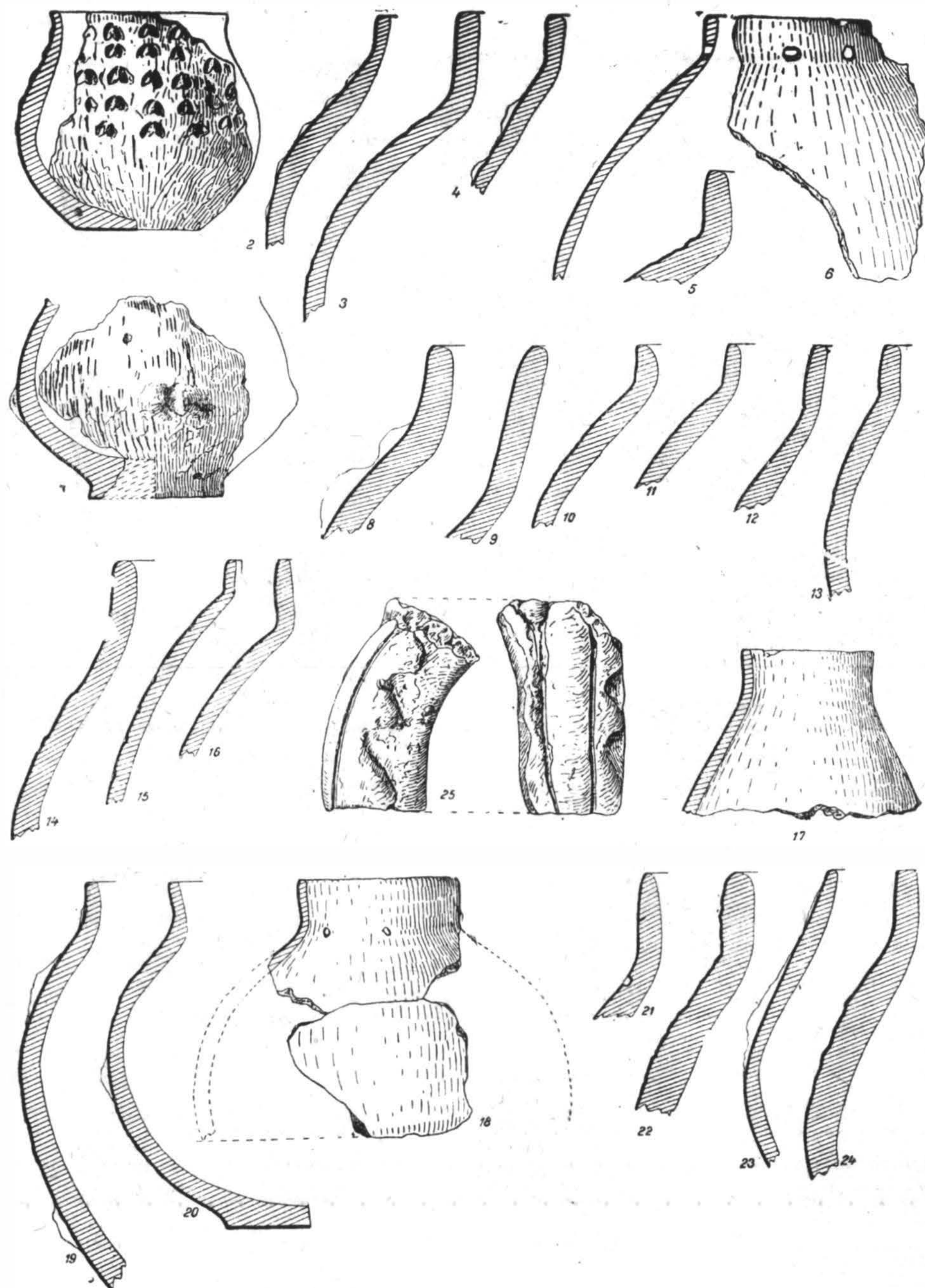

Fig. 14. — 17, 18, ceramică fină, lustruită, Leţ I; 19—24, ceramică cu barbotină, Leţ I; 1, 7—16, fragmente ceramice din faza Leţ II; 6, fragment ceramic din faza Leţ III; 2—5, fragmente decorate cu barbotină din faza Leţ III; 25, picior de la un vas de cult.

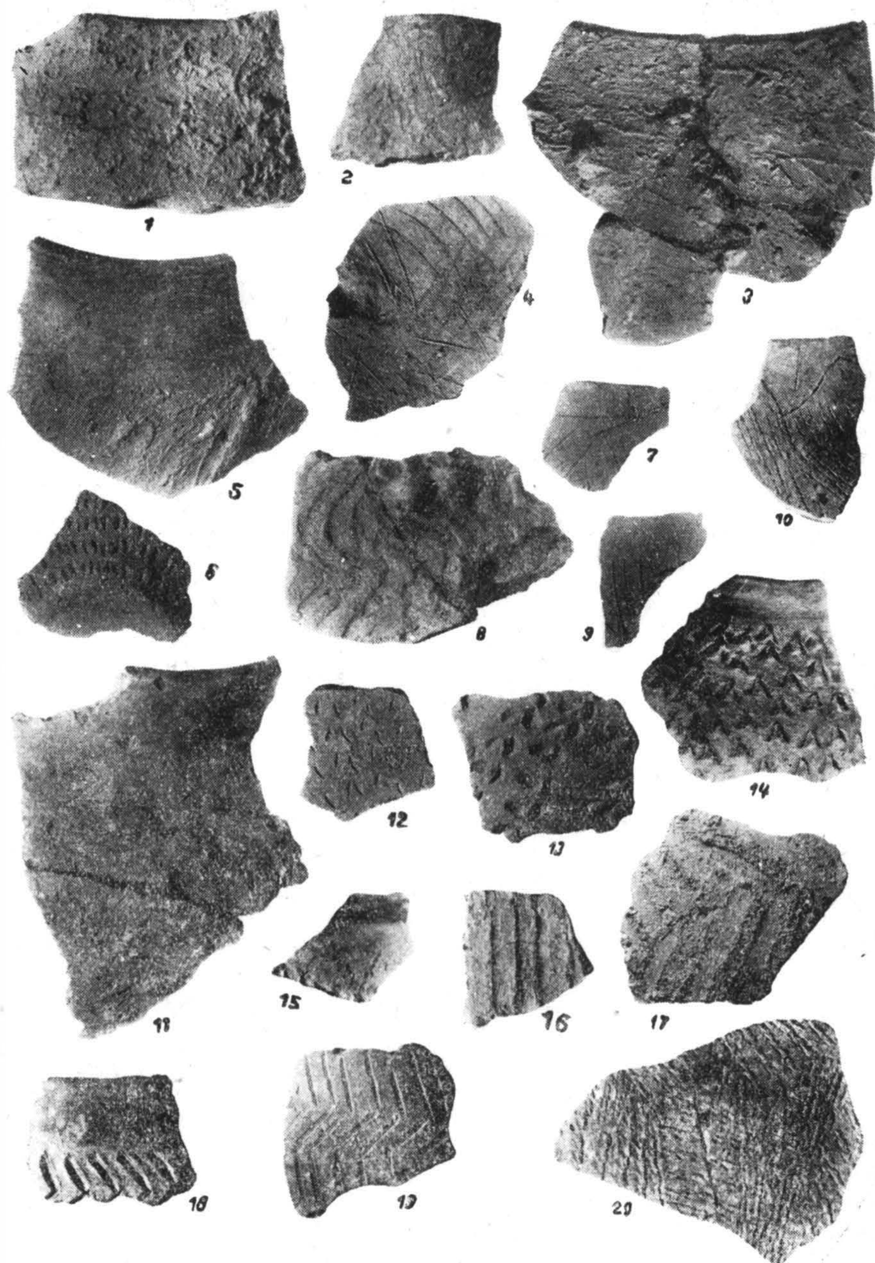

Fig. 15. — 1—6, fragmente ceramice din faza Leţ I; 7—10, fragmente ceramice din faza Leţ II; 11—20, fragmente ceramice din faza Leţ III.

siunile. Sînt prezente şi fragmentele decorate cu linii incizate neregulat (fig. 15/1—6).

În faza a doua predomină tot barbotina de aspect „calcio vecchio”, dar apare şi barbotina organizată în vărgi verticale sau în zigzag. Devine frecvent obiceiul de a se lustrui regiunea gîtului şi cea din jurul fundului vasului. Se înmulţesc fragmentele decorate cu impresiuni şi linii incizate neregulat sau ordonate în zigzag (fig. 15/7—10).

Ultima fază de locuire se caracterizează prin prezenţa mai frecventă a barbotinei organizate şi a decorului din linii în zigzag (fig. 15/11—20). Lustruirea vasului în jurul gîtului şi a fundului se generalizează.

Cea de-a doua formă care se întîlneşte în specia ceramicii grosolane este bolul. Apare numai în trei exemplare : două aparţin nivelului II şi sînt decorate, unul cu linii incizate vertical, iar altul cu o bandă lată lustruită în jurul marginii (fig. 15/9). Cel de-al treilea exemplar, care aparţine nivelului III, este nedecorat (fig. 6/17).

Vasele de cult cu picior înalt. În toate trei nivelurile de locuire s-au găsit picioare de la vase sau măsuţe de cult, în total numai cinci fragmente, dintre care doar trei prezintă elemente care se pot considera tipologic. Din prima fază provine un picior cu secţiunea ovală şi cu două proeminenţe la locul de îndoire, de tipul întîlnit la Starčevo şi Óbessenyö [8] (fig. 7/19). Din faza a doua provine un picior de măsuţă de cult cu secţiunea rectangulară, avînd pe feţele laterale un şir de colţi excizaţi, elemente care se întîlnesc de asemenea la Óbessenyö precum şi la Kopáncs-Zsoldos-Tanya [9]. Tot din faza Leţ II provine un fragment de picior cu secţiunea rotundă şi decorat cu două linii verticale, cuprinse între şiruri de colţi (fig. 14/25).

Aşezarea Criş de la Leţ aparţine aceluiaşi grup cultural ca şi aşezările din Moldova de la Glăvăneştii Vechi, Perieni şi Valea Lupului. Locuirea din aşezarea de la Leţ s-a desfăşurat de-a lungul a trei faze, începuturile acestei locuiri fiind foarte probabil mai vechi decît cele din Moldova. La Glăvăneştii Vechi şi Valea Lupului lipseşte faza bordeielor de la Leţ ; materialul descoperit la Valea Lupului cuprinde însă şi elemente mai evoluate care lipsesc deocamdată la Leţ şi care tipologic se pot încadra ulterior fazei Leţ III. În legătură cu aspectul mai tîrziu pe care-l înfăţişează unele descoperiri de la Valea Lupului, semnalăm în principal prezenţa unui număr mare de străchini cu marginea înaltă, îngroşată şi îndoită în afară. Deseori aceste forme sînt însoţite de un decor alcătuit din linii incizate în zigzag sau dintr-un şah cu suprafeţe pătrate, cu haşuri verticale alternînd cu haşuri orizontale. Este de asemenea de remarcat ca o trăsătură deosebitoare, frecvenţa mult mai mare a ceramicii pictate şi a ceramicii roşii (red-ware) în aşezarea de la Leţ faţă de aşezările din Moldova, din Oltenia, din Transilvania de vest şi din Ungaria. Pe baza materialului descoperit pînă acum, constatăm că în aşezarea de la Leţ nu s-a descoperit nici pictură cu roşu (în afară de aceea avînd valoare de fond pictural) şi nici culoarea albă folosită ca fond pictural, elemente semnalate pentru

---

8 Kutzián Ida, *A Körös-Kultúra, táblák*, în *DissPann*, II, 23, 1944, XXXVI/9, 12.
9 *Ibidem*, XXXIV/14, 16 ; XXXV/1, 3.

așezările din Moldova [10]. Cu privire la uneltele de piatră, observăm lipsa toporașelor lungi și înguste din așezarea de la Leț, acestea fiind nelipsite însă din Moldova.

Deosebirile semnalate mai sus sînt minime; mult mai importante sînt însă elementele reprezentative comune culturii Criș de pe teritoriul țării noastre. Prezența în mod consecvent și în număr așa de mare a cupelor cu picior înalt tronconic, dar mai ales varianta cu picior lobat, a străchinilor și a cupelor de formă bitronconică, a decorului de caneluri fine și a decorului pictat sînt elemente care dau un caracter unitar culturii Criș din țara noastră; și aceasta cu atît mai mult cu cît elementele menționate mai sus constituie caracterele distincte ale culturii Criș de pe teritoriul țării noastre față de cele ale culturii Criș din R.P. Ungară și R.S.F. Iugoslavă.

În această lumină trebuie subliniată, pentru importanța ei deosebită, prezența ceramicii cu decor „canelat", caracteristică așezărilor de pe teritoriul țării noastre (Glăvăneștii Vechi, Valea Lupului, Leț) și care stă foarte probabil la originea decorului plisat caracteristic culturilor neolitice ulterioare culturii Criș de la nordul și sudul Dunării [11].

Problemele care s-au dezbătut în legătură cu cultura Criș încă de la descoperirea acesteia pe teritoriul Moldovei sînt legate în principal de originile sale, de rolul pe care l-a avut în dezvoltarea ceramicii pictate Ariușd-Cucuteni-Tripolie și de cronologia sa relativă.

Prin caracterele sale esențiale grupul Criș este strîns legat cultural și cronologic de aria mare a culturilor Starčevo și Sesklo, ea fiind tot mereu cea mai veche cultură neolitică din spațiul în care este răspîndită. Descoperirile făcute în ultimii ani la Dîrțu-Ceahlău au scos la iveală elemente de cultură materială care sînt considerate de cercetătorii de acolo mai vechi decît cultura Criș, un nivel proto-Criș. Acestui nivel cultural îi corespund două bordeie în care s-au găsit fragmente ceramice și un foarte bogat inventar de unelte microlitice de caracter strict gravettian. Anterior acestui nivel de bordeie, există la Dîrțu un nivel gravettian cu un inventar de unelte microlitice identice cu cele din bordeie, dar care nu sînt însoțite și de ceramică [12]. În stratul de deasupra bordeielor s-au găsit fragmente ceramice atipice dar care, după pleava din pastă și după aspectul lor, credem că aparțin culturii Criș.

Avînd în vedere aspectul atît de evoluat al culturii Criș, cît și originea sa sud-orientală, începutul unei vieți neolitice locale, dezvoltată de

[10] Eugen Comșa în *op. cit.*, la p. 177 menționează și pictură pe fond alb și pictură cu roșu, amîndouă cazurile necunoscute pînă acum în așezarea de la Leț.

[11] Această categorie ceramică nu este semnalată nici în R. P. Ungară și nici în R.S.F. Iugoslavă pentru cultura Criș. Alojz Benac, *Grenzzone der Vinča-Kultur in Ostbosnien*, în *ArchJug*, III, 1959, p. 11 și urm., pl. II/3; pl. III/10; pl. IV/18, reproduce fragmente ceramice cu un decor similar. Vezi și nota 19 din articolul nostru cu același titlu din *Dacia*, N.S., VI, de la p. 18.

[12] Mulțumim și pe această cale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, ca și colaboratorilor săi Fl. Mogoșanu și M. Bitiri pentru îngăduința de a examina materialul și pentru informațiile date.

ultimele triburi de vînători mezolitici, nu ar fi decît firească. În acest caz nu ar fi necesar ca aspectul cultural Dîrţu să se poată situa tipologic înaintea culturii Criş, deoarece aceasta înfăţişează o dezvoltare făcută iniţial în alte regiuni şi pe alt fond cultural. Totuşi această cultură ar trebui să conţină acele elemente şi să poarte acele caractere care o pot integra la începutul unui neolitic local, fie el chiar cu unele influenţe din afară. În judecarea descoperirilor de la Dîrţu şi a situaţiei stratigrafice de care ele sînt strîns legate, nu vom folosi argumente ale unor discipline ajutătoare, deoarece acestea nu ne sînt proprii şi ca atare greu de mînuit, ci ne vom limita la cercetarea şi argumentarea strict arheologică, în sensul unei analize stratigrafice şi tipologice. Consideraţiile care urmează, cu privire la descoperirile de la Dîrţu, le facem cu scopul de a analiza cît mai adînc interpretarea dată, deoarece nu se poate trece uşor peste răspunderea şi consecinţele care le are pentru studiul neoliticului nostru asocierea dintre ceramica de acolo şi uneltele microlitice gravettiene, ca şi situarea ei în timp înaintea culturii Criş. Aceasta revine a considera cultura Criş suprapusă unei culturi neolitice începute pe baze locale şi în acest caz se pune întrebarea care va fi fost rolul acesteia în dezvoltarea neoliticului din ţara noastră.

Observăm că ceramica din cele două bordeie Dîrţu este foarte fragmentară şi prea corodată pentru un bordei care are fundul la 0,90 m adîncime [13]. Fragmentele ceramice găsite deasupra bordeiului, care după aspect par Criş, sînt mai puţin corodate, dar total necaracteristice ; nu există un singur fragment de margine sau de fund, sau care să dea o cît de vagă indicaţie în legătură cu forma sau decorul. Situaţia aceasta îngăduie ca materialele găsite să fie înţelese ca provenind din depuneri mişcate. Situaţia stratigrafică de la Dîrţu mai este îngreunată şi de faptul că într-unul din bordeie sînt menţionate două vetre, una pe fundul bordeiului, la 0,90 m adîncime, şi alta mai sus la 0,40 m adîncime ; dacă aceste două vetre sînt *in situ*, aşa cum sînt publicate, înseamnă că ele corespund la două niveluri de locuire, care însă nu au fost diferenţiate nici stratigrafic şi nici tipologic[14]. Fragmentele ceramice descoperite în aceste două bordeie împreună cu microlite aparţin unor vase de mici dimensiuni şi lucrate din pastă care pare să fi avut cioburi pisate, element greu de folosit ca un argument pentru vechimea acestei culturi. Dar admiţînd chiar posibilitatea prezenţei cioburilor pisate în pastă, aşa cum s-a admis prima dată, cu atît mai mult cu cît şi E. Comşa (pe baza unei informaţii de la M. Macrea) semnalează această categorie în cadrul ceramicii Criş, sau admiţînd a doua interpretare care explică aspectul pastei printr-o neomogenitate datorită unei proaste frămîntări a lutului, care a lăsat şi glomerule mai compacte, rămîn totuşi de analizat caracterele tipologice şi unele elemente de decor ale acestei ceramici [15]. Deşi primitivă, ceramica de la Dîrţu are slip gros şi prezintă

[13] Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dîrţu-Ceahlău*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 265 urm.

[14] *Ibidem*, p. 267.

[15] *Ibidem*, p. 269, a admis că în unele fragmente ceramice se găsesc şi cioburi pisate în pastă ; ulterior însă s-a dat o altă explicaţie, pe baza unor analize de şlifuri ; pentru aceasta vezi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Discuţii pe marginea paleoliticului de sfîrşit şi începuturilor neoliticului nostru*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 231—232.

o foarte îngrijită netezire a suprafeței interioare și exterioare; uneori se pot observa și clare urme de lustru mecanic. Ca forme sînt menționate bolurile. Cu excepția unui vas mic aproape întreg, căruia îi lipsește gîtul multe fragmente sînt margini puțin arcuite, cu buza îngroșată și crenelată la exterior [16]. Din același complex fac parte două fragmente cu proeminențe; una este lată și de o formă total străină pentru vremea neolitică[17]; pe celălalt fragment sînt două „proeminențe" plate, una sub alta, formă și grupare de proveniență necunoscută pentru neolitic; sînt mai probabil resturile unei torți tubulare rupte [18]. Multe dintre fragmente au suprafața grunjuroasă ca o barbotină neorganizată; altele sînt decorate cu impresiuni pe buză, sau mai jos, sub buză, pe un rînd sau pe două rînduri [19]; cîteva fragmente sînt decorate cu linii incizate, oblice sau întretăiate [20]. În afară de acestea s-a putut întregi un mic vas publicat drept bol; de fapt este corpul rotund și puțin asimetric al unui vas căruia îi lipsește gîtul și marginea; pe partea mai dezvoltată are și o proeminență [21]. Dacă fragmentele ceramice cu linii incizate și unele cu impresiuni ar putea fi atribuite neoliticului, celelalte fragmente ca și vasul mic — care este foarte probabil un *askos* — s-ar integra mai bine în bronzul timpuriu. Atribuirea, aceluiași nivel de locuire, ceramicii prezentate mai sus și a unui inventar de unelte gravettiene care nu se deosebesc cu nimic de cele ale nivelului anterior care nu cunoaște ceramica, constituie un fapt asupra căruia trebuie păstrată toată rezerva, deoarece nu se cunoaște nici un caz similar care să ofere dovezi de ordin stratigrafic sau tipologic.

A doua problemă care a preocupat în mod stăruitor pe cercetătorii neoliticului nostru, încă de la descoperirea culturii Criș în Moldova și în regiunea sud-estică a Transilvaniei, este aceea a rolului pe care l-a avut cultura Criș la formarea ceramicii pictate. Problema a fost discutată în chipul cel mai amplu cu putință și cu toată documentarea de care se dispunea atunci în studiul lui I. Nestor [22], care a constituit baza cercetărilor ce-au urmat în problema neoliticului mai vechi și mai dezvoltat din regiunile noastre. Cultura Criș era considerată acolo drept componenta principală care a dat naștere ceramicii pictate, dar nu printr-o sinteză directă și imediată, ci datorită intercalării aspectelor pre- și proto-Cucuteni. De asemenea se considerau ca foarte importante în problema Criș-Ariușd, culturile post-Criș din Transilvania, care au folosit pictura, ca și faptul „că în centrul Transilvaniei s-a dezvoltat, foarte probabil pe bază Criș sau Turdaș vechi, un puternic grup de ceramică pictată, pe care noi l-am

---

16 Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 266, fig. 1/5, 6.
17 *Ibidem*, fig. 1/8.
18 *Ibidem*, fig. 1/9.
19 *Ibidem*, fig. 1/1, 2, 4—6.
20 *Ibidem*, fig. 2/3.
21 *Ibidem*, p. 270, fig. 3/1; C. S. Nicolăescu-Plopșor și I. Pop, *Cercetările și săpăturile paleolitice de la Cremenea și împrejurimi*, în *Materiale*, VI, 1959, la p. 53 și la pl. II, scriu despre nivelul al treilea de la Malul lui Buzea că aparține unui neolitic de început, în care ceramica este asociată cu vîrful de tradiție La Gravette; ceramica reprodusă la pl. II aparține fără nici o excepție bronzului timpuriu (Schneckenberg). Situația „stratigrafică" de la Dîrțu se repetă deci și la Cremenea.
22 I. Nestor, *Cultura ceramicei liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 17 și urm.

numit vest-romînesc, iar alţi cercetători, central-ardelean şi care a putut transmite grupului Ariuşd unele stiluri de pictură dezvoltate de el" [23].

Descoperirile de care dispunem astăzi îngăduie o documentare demnă de luat în seamă pentru ilustrarea rolului pe care l-a avut cultura Criş la formarea ceramicii pictate.

Deşi o analiză tipologică a formelor nu se poate face direct, cele două culturi nesuccedîndu-se imediat, totuşi unele trăsături caracteristice ale culturii Criş se pot recunoaşte în aspecte evoluate în ceramica Ariuşd. Astfel se pot considera vasele mari piriforme cu gîtul cilindric cu numeroase torţi mici aşezate pe mai multe rînduri [24], străchinile tronconice [25], străchinile bitronconice şi paharele cu fundul bine profilat sau chiar cu picior înalt [26].

Trecînd la elementul esenţial al problemei, la pictură, trebuie remarcat că în aria de răspîndire a ceramicii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie cultura Criş reprezintă nivelul cel mai vechi neolitic cunoscut pînă azi, caracterizat tocmai prin prezenţa ceramicii pictate înainte de ardere. Tehnica picturii în genere, ca şi întreg repertoriul de motive constituie principalele prototipuri ale ceramicii cucuteniene. Pictura Criş este pozitivă şi monocromă în cele mai multe cazuri ; mai rar se folosesc pe fondul roşu două culori, alb şi brun, amîndouă în valori egale, fără să valorifice şi culoarea roşie din fondul pictural, pentru a putea fi considerată tricromie. Există însă şi cazuri în care raportul de valori se schimbă. Astfel un picior de cupă este decorat cu fragmente de meandru pictate cu benzi late de culoare brună şi conturate cu benzi înguste albe. Din fondul pictat roşu încep să capete valoare suprafeţele cuprinse între benzile pictate cu brun şi alb (fig. 10/3) ; acelaşi lucru se poate observa şi pe fragmentul de vas cu gîtul cilindric, pe care sînt pictate două benzi de triunghiuri continue albe şi conturate cu brun ; suprafaţa din fondul roşu al vasului cuprinsă între cele două benzi de triunghiuri începe să capete valoare în decorul pictat (fig. 10/11). În acelaşi fel pot fi interpretate şi numeroasele fragmente cu decor meandric pictat cu linii duble de culoare albă, ca şi cum decorul ar fi rezervat din fondul roşu, prin conturarea cu alb, sau, mai rar, cu brun (fig. 11/7,15 ; fig. 12/2,10, 11—13). Aceste fragmente pot fi socotite ca înfăţişînd începuturile picturii negative şi de raport infinit. O altă categorie foarte importantă pentru problema originii picturii Cucuteni este constituită de fragmentele pictate cu pete mari de culoare albă care uneori dă valoare aproape egală şi fondului cuprins. Nu este un fond rezervat propriu-zis, totuşi, prin aplicarea motivelor în pete mari de culoare (conturînd totodată din fondul roşu suprafeţe similare) trebuie să recunoaştem ca rezultat, inevitabil al felului în care este aplicată pictura, crearea aceluiaşi motiv din fondul vasului (fig. 10/11 ; fig. 11/9 ; fig. 13/1, 4, 5, 10). Pictura cu alb este trăsătura caracteristică în pictura fazei Ariuşd.

---

[23] I. Nestor, *Cultura ceramicei liniare în Moldova*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 25.

[24] Francisc László, *Les types des vases peints d'Ariuşd (Erősd)*, în *Dacia*, I, 1924, p. 10, pl. III/4—8; pl. V/2—5.

[25] *Ibidem*, p. 6, pl. I/4—6.

[26] *Ibidem*, p. 7, pl. II/3, 4, 10, 11; p. 15, pl. VI/1—4.

În ultimii doi ani au intervenit pentru lămurirea acestei probleme cercetările de la Lumea Nouă (r. Aiud), unde s-a descoperit o succesiune de depuneri care aparțin culturii Petrești (vest-romînească) și care cuprind toate fazele de trecere de la cultura Criș, care stă la bază, pînă în momentul constituirii culturii Ariușd [27].

Considerînd cultura Petrești (cu toate fazele sale) ca aceea care a fost purtătoarea ceramicii pictate după cultura Criș și totodată cea care a transmis pictura culturii Cucuteni, avînd în vedere răspîndirea acesteia numai în Transilvania, înseamnă că nașterea culturii Cucuteni în forma ei primară, Protocucuteni, s-a petrecut în Transilvania, de unde se va fi răspîndit la răsărit și la sud de Carpați.

Prin cele două sondaje de la Perieni și de la Leț s-a putut stabili anterioritatea culturii Criș față de ceramica liniară și de complexul Boian-Giulești. Nu avem încă nici o dovadă a raportului stratigrafic dintre cultura Criș și faza Bolintineanu a culturii Boian și nici dintre ceramica liniară și fazele vechi ale culturii Boian (Bolintineanu și Giulești), dîndu-se astfel posibilitatea unei contemporaneități între cultura Criș și Bolintineanu, sau între cultura Boian-Giulești și ceramica liniară. Primul aspect este puțin probabil, deoarece grupul Bolintineanu se integrează în categoria mare a culturii cu ceramică plisată, element care caracterizează tocmai culturile Vinča-Turdaș și care se inseriează după cultura Criș. Cel de-al doilea aspect al problemei, care privește raportul dintre faza Giulești și cultura liniară, este ilustrat de prezența elementelor derivate din decorul ceramicii liniare cu capete de note în ceramica fazei Giulești. Acest fapt dovedește o moștenire din decorul ceramicii liniare, ceea ce înseamnă totodată și anterioritatea acesteia față de faza Boian-Giulești.

Astfel, pe baza documentării actuale, ținînd seama că descoperirile care privesc complexul Dîrțu-Ceahlău și Cremenea nu se pot așeza la începutul neoliticului nostru, cultura Criș rămîne aspectul neolitic cel mai vechi cunoscut pînă azi pe teritoriul țării noastre.

EUGENIA ZAHARIA

---

[27] D. și I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944—1947*, în *Apulum*, III, 1946—1949, p. 1 și urm.; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Ed. Academiei R.P.R., 1961, p. 23—35. Sîntem informați de către D. Berciu că în urma noilor săpături făcute de d-sa în așezarea de la Lumea Nouă, în 1961 s-au descoperit fazele vechi ale culturii Petrești (vest-romînească), care pot documenta întreaga evoluție a ceramicii pictate de la cultura Criș pînă la constituirea culturii Ariușd.

FAZE TIPOLOGICE ŞI REALITĂŢI STRATIGRAFICE

După cum nimeni nu poate contesta importanţa metodei tipologico-comparative în arheologie, tot astfel nu credem că această metodă trebuie folosită pentru a infirma şi a înlătura constatările de ordin stratigrafic, deoarece acestea din urmă primează.

Ni s-a părut necesar să amintim acest lucru înainte de a trece la discutarea unei încercări relativ recente [1] de a împărţi materialele descoperite în aşezarea de la Traian-Dealul Viei (atribuite aşa-zisei culturi „Zăneşti”, deşi aşezarea aceasta este mai departe de Zăneşti decît cealaltă aşezare de la Traian, situată pe Dealul Fîntînilor [2]...) într-o serie de faze şi subfaze, pornindu-se de la cîteva consideraţii exclusiv comparativ-tipologice, fără a se ţine seama de constatările stratigrafice expuse an de an de conducătorii săpăturilor din această aşezare.

Se ştie că descoperirile din aşezarea de pe Dealul Viei de lîngă Traian, care deocamdată este singura aşezare de acest fel sistematic cercetată, au stîrnit de la început un interes bine meritat; şi deşi de la primele săpături întreprinse aici au trecut abia 12 ani, s-a scris mult despre materialele descoperite şi li s-au dat multe interpretări, chiar dacă nu toate acestea porneau de la cunoaşterea temeinică a acestor materiale. Interpretarea cea mai frecventă atribuia aşezarea de pe Dealul Viei unei expansiuni spre nord a unor triburi din faza Giuleşti a culturii Boian — venite din cîmpia Dunării —, deşi această interpretare, aşa cum am arătat şi cu alte prilejuri, este cu totul unilaterală, întrucît nu ţine seama decît de una dintre categoriile ceramice descoperite la Dealul Viei.

Iată însă că D. Berciu — pornind de la cîteva fragmente precucuteniene de import descoperite de d-sa la Tangîru în „nivelul Boian V *c*”

[1] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Ed. Academiei R. P. Romîne, Bucureşti, 1961; v. p. 66—71.

[2] Poate că în viitor ar trebui să dăm numere acestor aşezări — de exemplu Traian I pentru aşezarea de la Dealul Fîntînilor, cunoscută mai demult, şi Traian II pentru aceea de pe Dealul Viei, ambele situate pe teritoriul aceluiaşi sat (Traian) din comuna Zăneşti. În felul acesta s-ar evita denumirile prea lungi, dar s-ar putea crea unele confuzii, căci Traian I ar fi, din punct de vedere cronologic, mult posterioară aşezării Traian II. De aceea, deocamdată, rămînem la denumirile complete, Traian-Dealul Viei şi Traian-Dealul Fîntînilor.

şi amintind din nou de binecunoscutul fragment ceramic precucutenian de la Vidra — atribuit stratului Gumelniţa A 1 — care indică evident un anumit sincronism între sfîrşitul culturii Boian (sau mai degrabă între faza de tranziţie spre Gumelniţa) şi cea mai veche etapă a culturii Gumelniţa (A 1) de o parte, cu faza Precucuteni III (= Izvoare I 2, Traian-Dealul Fîntînilor etc.) de alta, şi luînd în consideraţie „pe de o parte importurile, pe de altă parte observaţiile tipologice şi sprijinul stratigrafiei comparate" [3] formulează o serie de concluzii care nu au sprijinul realităţii stratigrafice. Într-adevăr, după ce arată că la Traian-Dealul Viei (d-sa se referă mereu la Zăneşti) complexul cultural „prezintă un caracter eterogen"... şi „nu poate fi considerat un complex unitar", afirmă că aici „e vorba de cel puţin trei orizonturi, care rămîn a fi precizate pe viitor şi stratigrafic" [4]. Astfel, „o parte din materialul de la Zăneşti aparţine fazei Boian II ca şi primul nivel de la Izvoare (I 1)"... ; „o altă categorie de materiale de la Zăneşti datează dintr-o perioadă corespunzătoare din cîmpia Munteniei cu faza Boian III" [5]. Altele sînt din perioada ce corespunde fazei Boian IV, cînd încep „prefacerile în direcţia sintezei Precucuteni". Acum, „deşi distingem elemente de caracter Boian IV", „nu putem să [mai] vedem o cultură Boian de factură Boian IV, în înţelesul cultural-fazeologic strict". Cronologic, această manifestare „se află la orizontul fazei Boian IV sau poate Boian V*a* din Muntenia... şi ea dezvăluie începutul de dezagregare a culturii Boian în Moldova şi pe acela de formare a culturii Precucuteni propriu-zise". „La orizontul Boian V*b*, în Moldova se formase cultura Precucuteni propriu-zisă" [6].

Ca urmare a acestor afirmaţii, în tabelul cronologic de la p. 70 a aceleiaşi lucrări, materialele de la Dealul Viei („Zăneşti") sînt împărţite în trei faze, dintre care prima este subdivizată în două nivele (I*a* şi I*b*). De altfel şi materialele de la Larga Jijiei (aparţinînd şi ele unei aşezări cu un singur strat unitar de cultură [7]), sînt împărţite tot în trei faze, dintre care prima este paralelizată cu I*b* de la „Zăneşti", iar celelalte două sînt egale respectiv cu „Zăneşti II şi III". Aceste faze se sprijină pe două-trei referinţe, fără să se ţină seama în nici un fel de două fapte esenţiale : în primul rînd de constatările stratigrafice făcute în chip repetat în cursul săpăturilor de la Traian-Dealul Viei şi de acelea de la Larga Jijiei, iar în al doilea rînd de faptul că unele forme şi motive decorative pot avea într-o regiune o viaţă mai lungă şi în alta una mai scurtă, sau pot avea evoluţii paralele întrucîtva diferite în două regiuni date.

Intenţia noastră nu este însă să discutăm aici problema fazelor culturii Boian, căci preferăm să aşteptăm în această privinţă sintetizarea — despre care ştim că este în pregătire — a tuturor datelor cunoscute (publicate sau încă inedite) pînă acum. Am putea cel mult să ne întrebăm de ce, dacă şi în Moldova se consideră că există o cultură Boian, faza II

---

[3] D. Berciu, *op. cit.*, p. 67.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem*, p. 68.
[7] A. D. Alexandrescu, *О второй фазе докукутенской культуры*, în *Dacia*, N.S.,V, 1961, p. 2• şi urm.

a acestei culturi din Muntenia este numită în Moldova faza I, şi aşa mai departe, căci acest procedeu nu poate decît să dea loc la confuzii.

Dar problema stratigrafiei a preocupat în gradul cel mai înalt colectivul arheologic al şantierului Traian, şi cel puţin din 1956 nu s-a pierdut nici o ocazie de a se discuta toate constatările şi observaţiile chiar pe teren, cu şanţurile deschise şi cu diferitele complexe degajate. Concluzia ce s-a desprins în permanenţă a fost că la Dealul Viei avem un *strat unitar de cultură*. Este adevărat că în unele momente unii dintre noi am avut impresia că pe alocuri diferite alveolări ar putea indica un nivel (sau eventual chiar un strat) mai vechi, dar ducînd observaţiile pînă la capăt toţi ne-am oprit la încheierea că este totuşi vorba de un singur strat de cultură. Pentru a înlătura însă orice posibilitate de greşită interpretare a lucrurilor, s-a procedat la adunarea întregului material ceramic descoperit în săpături şi la separarea lui pe adîncimi de cîte 20—30 cm, după care s-a trecut la împărţirea lui pe categorii şi la stabilirea procentului pe care fiecare categorie în parte îl reprezintă — la fiecare adîncime — în masa totală a ceramicii. S-a putut vedea astfel că, pe toată grosimea stratului de cultură, inclusiv în acele alveolări amintite, diferitele categori ceramice se menţin la acelaşi procent, nici una dintre ele nefiind mai frecventă la baza stratului şi mai sporadică la partea superioară, sau viceversa [8].

S-ar putea admite, eventual, că în această aşezare au existat două niveluri de locuire, unul reprezentat prin locuinţele de suprafaţă descoperite, ca şi prin materialele din cuprinsul lor, din jurul lor şi imediat deasupra lor, iar al doilea reprezentat prin materialele descoperite *sub* nivelul de călcare pe care îl reprezintă aceste locuinţe. Faptul ar fi fost foarte firesc, deoarece nu trebuie să presupunem că locuinţele arse, ale căror resturi le descoperim noi, au fost construite neapărat chiar din momentul primei instalări a oamenilor neolitici pe Dealul Viei. Dar întrucît materialele aflate în aceste două posibile niveluri de locuire sînt întru totul identice — repetăm : în toate privinţele — nu se poate atribui acestor niveluri rolul de faze sau subfaze culturale, căci, din punctul de vedere cultural, nu există deosebiri, iar din acela al cronologiei absolute diferenţa dintre ele n-ar putea reprezenta decît cel mult cîteva zeci de ani.

Dar nu numai atît. Cu prilejul degajării locuinţelor am avut grijă să examinăm în detaliu toate resturile aflate în cuprinsul fiecăreia dintre ele şi cu această ocazie am făcut aceeaşi observaţie : toate categoriile ceramice sînt reprezentate în diferitele locuinţe, iar procentul diverselor categorii nu diferă nici aici ; vasele cu decor excizat tipic ,,Boian-Giuleşti'' stau alături de acelea cu caneluri care se leagă de aceeaşi cultură, precum şi de acelea cu decor împuns sau cu benzi subţiri umplute cu liniuţe incizate vertical, după cum fragmentele lor sînt amestecate cu acelea ale ceramicii de uz comun — şi aşa mai departe. Aceasta înseamnă evident că ele au fost *strict contemporane* şi că nu pot fi disociate şi împrăştiate de-a lungul mai multor faze şi subfaze numai pe baza unor consideraţii comparativ-tipologice.

[8] Aceste fapte au fost accentuate într-o serie de rapoarte preliminare asupra săpăturilor de la Traian, fie apărute, fie în curs de apariţie în diferitele volume din *Materiale*.

De altfel, principial, socotim că, pînă la *proba* contrară, nici unul dintre noi nu avem dreptul să trecem cu vederea constatările stratigrafice ale unui colectiv întreg, afară poate de cazul cînd aceste constatări stratigrafice le contrazic formal pe acelea făcute într-o altă aşezare aparţinînd aceleiaşi culturi. În fapt, n-am avea nici o obiecţie ca o comisie compusă din toţi cercetătorii neoliticului din ţara noastră să se deplaseze la Dealul Viei pentru ca împreună cu colectivul nostru să facă unele sondaje stratigrafice — soluţie care mi se pare însă firească şi pentru alte şantiere.

Pentru a încheia cu acest prim aspect al problemei, afirmăm deci încă o dată că în aşezarea de la Traian-Dealul Viei nu este reprezentată decît o singură fază a culturii respective.

Dacă trecem acum la celălalt aspect al problemei, şi anume la precizarea cărei culturi îi aparţin materialele descoperite aici, el se prezintă pentru noi foarte clar, deşi nu toţi cercetătorii au acordat atenţia cuvenită aşa-zisului ei caracter „eterogen".

Desigur, toată lumea a fost impresionată de la început de asemănarea şi chiar identitatea dintre ceramica cu decor excizat de la Dealul Viei şi aceea aparţinînd fazei Giuleşti a culturii Boian. Dar chiar din primul moment, responsabila şantierului Traian a arătat că la Traian-Dealul Viei cultura prezintă un „fenomen de asociere şi chiar de sinteză... între două culturi de aspect şi provenienţă diferită : cultura bandceramică liniară şi cultura Boian"[9]. Ulterior, s-a putut preciza şi existenţa altor elemente, aşa încît caracterul de sinteză al culturii de la Dealul Viei este şi mai accentuat. Tocmai acest caracter — care la nevoie poate fi numit şi „eterogen" — a fost justificarea pentru care la început i s-a dat numele de cultura Zăneşti. Pe de altă parte, deşi majoritatea cercetătorilor socotesc că această cultură se datoreşte triburilor fazei Boian-Giuleşti din Muntenia ajunse pînă în Moldova, aceeaşi cercetătoare a postulat o legătură cu valea Mureşului, peste Carpaţi[10].

Studiind acum cîţiva ani[11] în liniile sale generale complexul cultural Cucuteni-Tripolie şi toate descoperirile anterioare ce se pot lega genetic şi direct de cultura Cucuteni şi deci pot fi înglobate organic în acest mare complex cultural, m-am oprit la concluzia că — pe baza descoperirilor de pînă acum — cultura Precucuteni, care precede nu numai din punct de vedere cronologic, dar şi genetic cultura Cucuteni-Tripolie, se poate împărţi în trei mari faze de dezvoltare : faza Precucuteni I, reprezentată prin aşezarea de la Traian-Dealul Viei ; faza Precucuteni II, documentată prin materialele nivelului I 1 de la Izvoare, prin aşezarea de la Larga Jijiei şi, mai recent, prin aşezarea de la Mîndrişca, pe Siret, şi prin stratul supe-

[9] Hortensia Dumitrescu, *Şantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 35 şi urm.; v. p. 51.

[10] Hortensia Dumitrescu, *Contribuţii la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1, 1957, p. 53—73.

[11] Vladimir Dumitrescu, *Complexul cultural Cucuteni*, în *Istoria Romîniei*, vol. I, 1960, p. 60—70 şi *La civilisation de Cucuteni*, în *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, Amersfoort, 9, 1959, p. 6—48.

rior de la Floreşti, în valea Răutului din R.S.S. Moldovenească ; apoi faza Precucuteni III, înglobînd toate descoperirile similare acelora precizate în nivelul precucutenian de la Izvoare din 1936, devenit apoi nivelul Izvoare I 2, deci şi acelea de la Traian-Dealul Fîntînilor, Andrieşeni, Tg. Negreşit-Vaslui etc., precum şi aşezările şi materialele înglobate de cercetătorii sovietici în faza Tripolie A.

Întrucît nimeni nu se mai poate îndoi astăzi că într-adevăr cultura reprezentată prin materialele şi aşezările încorporate de noi fazei Precucuteni III reprezintă o ascendenţă directă, organică şi genetică a celor mai vechi manifestări ale culturii Cucuteni-Tripolie propriu-zise (chiar dacă apariţia acesteia a fost determinată şi de alte elemente, asupra cărora ne-am oprit pe larg cu alt prilej), nu ni se mai pare necesar să arătăm de ce numele de cultură precucuteniană este justificat din ambele puncte de vedere esenţiale — adică atît din acela al conţinutului cultural cît şi din acela cronologic. Ridicîndu-ne înapoi în timp, este tot aşa de incontestabil că materialele de la Larga Jijiei şi din aşezările sau nivelurile similare sînt legate cel puţin tot atît de organic de cultura fazei Precucuteni III, precum este aceasta din urmă legată de cultura Cucuteni. Într-adevăr, o bună parte din gama formelor şi foarte multe — şi, oricum, dintre cele mai reprezentative — dintre categoriile decorului ceramicii culturii încorporate de noi fazei Precucuteni III, ca să nu amintim deocamdată decît de acestea, îşi au rădăcinile imediate în unele dintre elementele specifice materialelor de la Larga Jijiei şi din celelalte aşezări similare, neputînd fi nici o îndoială că aici există o continuitate organică şi directă. Unele dintre forme şi dintre ornamente sînt atît de asemănătoare, încît numai examinarea izolată a unuia sau altuia dintre fragmentele ceramice n-ar putea fi întotdeauna suficientă pentru a se arăta căreia dintre aceste două faze de dezvoltare trebuie să i se atribuie materialul respectiv. Desigur, acest lucru este perfect normal, căci tocmai el dovedeşte continuitatea organică directă despre care am amintit. În aceste condiţii, încadrarea materialelor caracteristice acestui orizont cultural într-o altă fază, mai veche, a aceleeaşi culturi este consecinţa logică a faptelor, aşa încît nu văd în ce fel se mai poate contesta caracterul precucutenian şi din punct de vedere cultural (deoarece din punctul de vedere cronologic nu mai poate fi pus în discuţie) al tuturor descoperirilor pe care noi le încadrăm în ceea ce am numit faza Precucuteni II.

În sfîrşit, comparîndu-se materialele acestei faze [12] cu acelea de la Traian-Dealul Viei, ar fi desigur cu totul imposibil să nu se recunoască din primul moment o serie de trăsături comune, pe lîngă altele care evident se deosebesc. Primele sînt fireşte moştenite, aproape tale-quale sau mai puţin modificate în urma transmiterii lor din cultura reprezentată la Dealul Viei, iar celelalte sînt elemente noi, născute probabil chiar în cursul evoluţiei fazei numite de noi Precucuteni II, fie pe baze anterioare, fie în urma unor aporturi culturale străine.

---

[12] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, face o analiză a materialelor ce se leagă direct, genetic, de Dealul Viei, deşi trebuie precizat că în această ultimă aşezare s-au găsit şi materiale ce se leagă de tradiţia culturii Criş.

Deşi în această fugară examinare a problemei nici n-ar fi nevoie să citäm exemple pe care orice cercetător le poate găsi la o cît de sumară trecere în revistă a materialelor, amintim că în categoria elementelor moştenite în faza Precucuteni II trebuie situată în primul rînd ceramica cu decor excizat, canelurile şi chiar unele dintre ornamentele împunse, alături de o serie de forme şi de alte elemente tot atît de grăitoare din restul inventarului. Faţă de această situaţie, ar fi nelogic să nu legăm în chip direct faza Precucuteni II — din punct de vedere cultural şi cronologic — de aspectul cultural de la Traian-Dealul Viei şi să nu vedem astfel în această din urmă expresia unei faze mai vechi a aceleiaşi culturi. Trebuie recunoscut că Larga Jijiei, Izvoare I 2, Mîndrişca, Floreşti etc. nu pot fi explicate decît prin derivarea lor organică şi directă din cultura de la Dealul Viei, neputînd exista altă explicaţie firească pentru nenumărate elemente esenţiale din conţinutul lor cultural. De aceea socotim că nu pot exista obiecţii întemeiate împotriva încorporării aspectului de la Dealul Viei în cultura Precucuteni şi considerării lui drept prima fază a acestei culturi şi implicit a marelui complex cultural Cucuteni-Tripolie. Cu atît mai mult cu cît materialele de la Dealul Viei în totalitatea lor sînt mult mai apropiate de acelea de la Larga Jijiei decît de acelea din faza Boian-Giuleşti, de care se leagă numai cu totul parţial, şi decît de materialele oricărei alte culturi mai vechi sau contemporane. Desigur că acesta a fost motivul pentru care autorul împărţirii în mai multe faze a culturii de la Dealul Viei a paralelizat aproape în întregime Larga Jijiei cu Dealul Viei (= Zăneşti), ceea ce de altfel este greşit. După cum socotim că tot atît de greşit este să se vadă în Dealul Viei şi Larga Jijiei în special manifestări ale culturii Boian, numai spre sfîrşit acordîndu-li-se dreptul de a fi atribuite culturii Precucuteni.

Pe de altă parte, tocmai continuitatea indiscutabilă şi înscrierea acestor manifestări într-o succesiune evolutiv-cronologică foarte clară explică persistenţa unora dintre elementele specifice de-a lungul a două sau chiar trei faze ale culturii Precucuteni. Dacă am admite că fiecare fază a oricărei culturi ar trebui separată artificial în mai multe faze diferite, rămînînd să postulăm confirmarea viitoare pe cale stratigrafică a acestor multiple orizonturi — este sigur că n-am avea nici o şansă de a obţine vreodată această confirmare, tocmai pentru că toate constatările stratigrafice infirmă asemenea presupuneri. Ce s-ar spune dacă cineva — pornind de la constatarea foarte întemeiată că ceramica adînc-incizată a fazei Cucuteni A se deosebeşte atît de categoric de ceramica pictată a aceleiaşi faze şi în acelaşi timp este atît de apropiată de multe dintre apariţiile ceramicii din faza Precucuteni III — ar afirma că aceste două categorii ceramice ale fazei Cucuteni A reprezintă două faze diferite şi ar preconiza şi o confirmare stratigrafică viitoare a acestei afirmaţii?

Acelaşi este cazul şi cu elementele care se continuă de-a lungul a două sau chiar trei dintre fazele culturii Precucuteni şi pe baza cărora s-a încercat, aşa cum am văzut, să se despartă materialele strict contemporane între ele de la Dealul Viei în trei faze plus două subfaze. Sortită

eşecului prin însuşi faptul că pe de o parte este în contradicţie totală cu realităţile stratigrafice, iar pe de altă parte se bazează numai pe compararea cîtorva elemente răzleţe, încercarea aceasta fazeologică nu poate fi acceptată.

Este deci nereal să se susţină că „prefacerile în direcţia sintezei Precucuteni" încep abia dintr-o perioadă tîrzie a culturii de la Dealul Viei [13], pe de o parte pentru că, aşa cum am arătat mai sus, aici este reprezentată o singură fază, iar pe de altă parte tocmai pentru că această cultură este ea însăşi o sinteză a mai multor elemente : unele legate de ascendenţa liniară, altele de cultura Bugului meridional, altele de cultura Boian şi, în sfîrşit, unele poate chiar de cultura Hamangia.

Înainte de a încheia, repetăm că atît la Traian-Dealul Viei cît şi la Larga Jijiei nu există decît cîte un singur strat de cultură. Dacă aceste două aşezări reprezintă două momente absolut succesive, sau dacă dimpotrivă, aşa cum s-a spus recent [14], aşezarea de la Larga Jijiei îşi începe existenţa puţin înainte de sfîrşitul aşezării de pe Dealul Viei de la Traian — şi deci chiar din ultima vreme a fazei Precucuteni I — aceasta este altă problemă, şi oricare ar fi răspunsul definitiv ce i se va da, el nu ar contrazice nimic din cele spuse mai sus. De altfel acest fapt nu ar avea de ce să ne mire, deoarece nu este de loc necesar ca o aşezare să dateze exclusiv dintr-o fază şi ca începutul şi sfîrşitul tuturor aşezărilor să coincidă cu acelea al diferitelor faze ale evoluţiei unei culturi.

Cît priveşte sincronizarea detaliată dintre cele trei faze ale culturii Precucuteni şi diferitele faze ale culturii Boian, ea rămîne să fie făcută abia după ce periodizarea culturii Boian va fi mai puţin controversată şi deci mai certă. Materialele pe baza cărora s-a încercat în chip just [15] paralelizarea fazei Precucuteni III cu sfîrşitul culturii Boian (respectiv cu faza de tranziţie spre Gumelniţa) şi cu începutul culturii Gumelniţa (A 1), se referă *exclusiv* la aşezări şi niveluri din faza Precucuteni III, aşa încît ele nu contrazic cele menţionate de noi. În acelaşi timp este inexact că o parte din materialele de la Dealul Viei pot fi sincronizate cu acelea din nivelul Izvoare I 1 [16], deoarece se ştie că acestea din urmă sînt similare materialelor de la Larga Jijiei şi deci aparţin fazei Precucuteni II. Faptul că unele materiale de la Izvoare I 1 şi de la Larga Jijiei se aseamănă cu altele de la Dealul Viei a fost de altfel menţionat de noi mai sus şi se datoreşte în primul rînd persistenţelor despre care am vorbit. De altfel, repetăm, unele dintre elementele din faza Precucuteni I se leagă şi de acelea din faza Precucuteni III, aşa încît nu este de mirare că atunci cînd nu rezulta în chip clar că avem de-a face cu trei faze precucuteniene se puteau încerca în chip destul de neforţat şi unele legături între ceea ce numim noi astăzi Precucuteni I şi aşezarea de la Traian-Dealul Fîntînilor [17], aparţinînd fazei finale, Precucuteni III.

---

13 D. Berciu, *op. cit.*, p. 68.
14 Al. Alexandrescu, *op. cit.*
15 D. Berciu, *op. cit.*, p. 67.
16 *Ibidem.*
17 H. Dumitrescu, *Contribuţii la problema culturii Precucuteni*, *loc cit.*

Iar dacă într-adevăr „o parte din materialele de la Dealul Viei datează dintr-o perioadă corespunzătoare în cîmpia Munteniei cu faza Boian III" [18], aceasta ar putea să însemne că sfîrşitul fazei Precucuteni I este sincron cu începutul fazei Boian III şi nicidecum că materialele de la Dealul Viei trebuie împărţite în mai multe faze. De altfel argumentele invocate în sprijinul acestei sincronizări nu ni se par convingătoare: nici topoarele-ciocane perforate, nici topoarele plate trapezoidale *nu* sugerează neapărat o perioadă mai recentă, deoarece perforarea uneltelor de piatră este cunoscută încă din cultura liniară în Moldova, aşa încît s-a putut ajunge aici mai devreme la forma de topor-ciocan perforat. Acelaşi lucru în privinţa capacelor cu mîner cilindric, care, deşi sînt mai frecvente în faza Boian III, se cunosc totuşi şi în faza Boian-Giuleşti (deci Boian II).

Oricum ar fi, este limpede că faza Precucuteni I este într-o mare măsură contemporană cu faza Giuleşti (deci Boian II) din Muntenia şi cu descoperirile similare din valea centrală a Mureşului, în Transilvania. Pe de altă parte, întrucît faza Precucuteni III este numai parţial contemporană cu începuturile culturii Gumelniţa (A 1), începutul ei trebuie considerat sincron cu sfîrşitul culturii Boian, respectiv cu perioada de tranziţie de la Boian la Gumelniţa. În acest fel faza Precucuteni II trebuie să acopere intervalul dintre începutul fazei Boian III — pînă la care ar putea merge faza Precucuteni I — şi faza Boian premergătoare fazei de tranziţie spre cultura Gumelniţa. Orice alte precizări nu vor putea fi făcute decît după o studiere mai detaliată a tuturor elementelor de legătură ce se pot stabili între culturile Boian şi Precucuteni, dar această problemă este cu totul alta decît aceea pe care ne-am propus să o lămurim aci.

VLADIMIR DUMITRESCU

18 D. Berciu, *op. cit.*, p. 67.

CÎTEVA PONDURI ANTICE DE LA CALLATIS ȘI TOMIS

Publicarea în ultima vreme [1] a unui însemnat număr de ponduri antice din orașele vest-pontice, Histria, Callatis și Tomis, arată, pe de o parte, atenția care se acordă acestei categorii de documente, iar pe de altă parte, interesul pe care-l prezintă studierea lor pentru cunoașterea unor aspecte din viața celor trei colonii grecești. Unele dintre acestea au fost scoase la iveală în cursul ultimelor cercetări arheologice. Altele, cele mai multe de altfel, reprezintă descoperiri mai vechi care s-au păstrat în colecțiile Academiei R.P.R.

Pondurile, prin forma și aspectul lor aparte, au trezit mult interes și în rîndul unor colecționari. De aceea, ele se întîlnesc relativ frecvent și într-o serie de colecții particulare, alături de monede și alte obiecte antice. Cîteva din aceste ponduri, puse la dispoziția noastră, pentru a fi studiate, de către posesorii lor, vor constitui subiectul acestei prezentări. Este vorba de două ponduri din Callatis și de un altul — în stare fragmentară — probabil de apartenență tomitană.

I. CALLATIS

1. Primul dintre cele două ponduri de la Callatis se află în colecția dr. Iulius Popescu din București, cu simpla indicație că a fost descoperit la Mangalia. Date suplimentare asupra condițiilor de descoperire nu se cunosc. Sigur rămîne doar faptul că el provine de la Callatis.

Pondul în discuție este din plumb. Are forma rectangulară cu laturile de 0,036 × 0,045 m, grosimea lui fiind de 0,009 m. În partea superioară, el are un peduncul (mîner) înalt de 0,012 m, prevăzut cu o perforație.

[1] Constantin Moisil, *Ponduri inedite sau puțin cunoscute din Histria, Callatis și Tomi*, în *SCN*, I, 1957, p. 247—293; Constantin Preda, *Ponduri antice inedite de la Callatis și Histria*, în *SCN*, I, 1957, p. 297—305; idem, *Contributions à l'étude du système pondéral d'Histria*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 451—461 și H. Nubar, *Un nou pond de la Callatis*, în *SCN*, II, 1958, p. 367—369.

Pe avers se află capul lui Hermes cu petasos, spre stînga, în cuprinsul unui chenar redat printr-o linie în relief. Pe revers apare kerykeionul în poziție verticală, avînd deasupra urme dintr-o legendă, poate numele unui agoranom, din care se mai poate citi doar [—] Σ O [—]K ?, iar dedesubt, inscripția T E T A [P]. (fig. 1). Greutatea lui este de 127,5 grame.

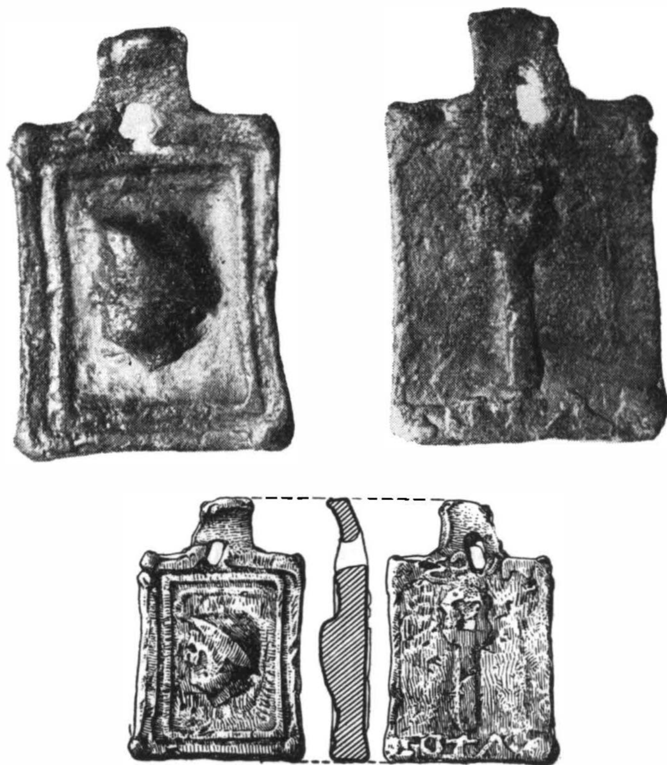

Fig. 1. — Pond de la Callatis (desen și fotografie).

În rîndul numeroaselor ponduri callatiene cunoscute pînă acum, nu avem documentat nici un tip identic cu cel asupra căruia referim. În privința formei, pot fi găsite unele analogii apropiate. De pildă, se întîlnesc cîteva ponduri de la Callatis, care au forma patrată sau puțin dreptunghiulară, avînd în partea superioară un mîner perforat. Cît privește reprezentările, analogiile sînt destul de rare. Ne referim la împrejurarea că printre pondurile atribuite orașului Callatis există cîteva exemplare pe care apare caduceul, singur sau în asociere cu alte atribute ale divinității, precum și unele piese care au pe avers capul lui Hermes, iar pe revers

caduceul. În nici unul din aceste cazuri însă nu se poate vorbi de un tip de pond complet asemănător cu cel de faţă. Acesta din urmă nu prezintă nici o îndoială asupra identificării reprezentărilor, aşa cum se întîmplă cu unele din pondurile deja publicate.

Noul pond nu prezintă elemente caracteristice celor callatiene. Atribuirea lui coloniei de la Callatis se datoreşte doar faptului că el a fost descoperit în cuprinsul cetăţii respective. Prezenţa capului lui Hermes şi a caduceului pe acest pond se leagă de caracterul practic al obiectului şi de divinitatea respectivă însăşi, ca protector al comerţului. Pondul reprezintă, aşa cum ne indică inscripţia de pe revers, ca de altfel şi greutatea lui, un sfert dintr-o mină. În acest caz, mina din care derivă măsura noastră ponderală urmează să aibă o greutate de circa 510 g. Ea poate fi astfel inclusă în seria minelor documentate la Callatis, care cîntăresc între 500 şi 560 g. Ca urmare, ar trebui să credem că măsura ponderală în discuţie are la bază o mină asiro-caldeeană [2] în greutate de 508,55 g. Nu ştim în ce măsură poate fi susţinută o asemenea încadrare. Variaţiile de greutate ale diferitelor ponduri de la Callatis, ca şi epoca în care se datează cele mai multe dintre ele, ne îndreptăţesc să păstrăm rezerve în ceea ce priveşte existenţa unei legături directe între acest pond şi mina asiro-caldeeană.

În ceea ce priveşte datarea pondului de faţă, nu dispunem de suficiente elemente care să ne permită o încadrare cronologică cît mai restrînsă în timp. Totuşi, după aspectul său general, după reprezentări şi caracterul paleografic al literelor din cele două legende, el poate fi atribuit epocii elenistice şi anume sec. II—I î.e.n.

2. Cel de-al doilea pond callatian, asupra căruia urmează să referim în continuare, face parte din colecţia familiei dr. Lavinia şi Gh. Gheorghiu din Mangalia. El provine sigur de la Mangalia, fiind achiziţionat în cursul anului 1960 de la un locuitor al oraşului.

Pondul este din plumb şi are o formă circulară, cu diametrul de 0,062 m. Grosimea lui este cuprinsă între 0,007 şi 0,011 m. La suprafaţă se observă urme de carbonat de plumb, format în decursul timpului, de o culoare albicioasă, fiind asemănătoare unor depuneri calcaroase.

Pe avers, se întîlnesc urme de legendă, scrisă pe două rînduri, din care se poate citi : deasupra Η Μ Ι, iar dedesubt, probabil, Λ Ι. Prima parte a inscripţiei defineşte valoarea pondului, redînd forma prescurtată a denumirii de Η Μ Ι Μ Ν Α. Celelalte două litere, destul de neclare de altfel, reprezintă, foarte probabil, iniţiala unui nume de magistrat.

Reversul este un cîmp adîncit, dar fără inscripţie şi fără nici un fel de reprezentare (fig. 2). Greutatea pondului este de 222 grame.

Această nouă măsură ponderală poate fi considerată un nou tip de pond callatian. Deşi printre celelalte ponduri de la Callatis se remarcă prezenţa unui însemnat număr de exemplare de formă circulară, nici unul dintre ele nu poate fi apropiat ca tip de piesa noastră. Pondurile de formă circulară cunoscute pînă acum redau aproape de fiecare dată reprezentări

[2] M. Sutzu, *L'évolution pondérale dans l'antiquité*, în *BSNR*, 38—39, 1921, p. 60 şi urm.

de zeităţi şi simboluri ale acestora, printre care foarte frecvent apar măciuca şi arcul. Aproape de fiecare dată simbolurile sînt însoţite şi de inscripţii care indică, de obicei, valoarea pondului sau, uneori, unele dintre ele indică şi numele unui agoranom. Din acest punct de vedere, nici un

Fig. 2. — Pond de la Callatis.

pond din cuprinsul acestei categorii nu se aseamănă cu exemplarul prezentat de noi. El poate fi astfel considerat ca un tip nou, care vine să îmbogăţească seria pondurilor descoperite la Callatis. Datarea lui, după toate probabilităţile, poate fi fixată către sfîrşitul epocii elenistice.

Atît greutatea, cît şi inscripţia pondului despre care referim ne indică în mod clar că avem de-a face cu o jumătate de mină. El derivă astfel dintr-o mină cu o greutate de circa 444 grame, incluzîndu-se în seria minelor documentate la Callatis, care cîntăresc între 410 şi 490 g. Toate acestea, deci şi pondul de faţă, au la bază, după cum crede Ruzicka [3], o mină attică.

Fig. 3. — Pond de la Tomis.

II. TOMIS

Al treilea şi ultimul pond provine din colecţia dr. H. Slobozeanu din Bucureşti. Referitor la locul de provenienţă, nu avem nici un fel de indicaţie. Pondul se păstrează în stare fragmentară. El este de plumb şi

[3] L. Ruzicka, *Bleigewichte aus Moesia Inferior*, extras din *Berliner Münzblätter*, 1926, p. 2—5; vezi şi Fr. Hultsch, *Griechische und römische Metrologie*, Berlin 1882, p. 135.

avea iniţial o formă rectangulară cu laturile de 0,04 × 0,042 m. Acum are colţurile rupte şi chiar unele părţi din corpul lui. Pe una din feţe, în cîmp sus, se pot citi literele O T, iar dedesubt se mai păstrează doar jumătatea din stînga a literei H (fig. 3). Primele două litere ar putea eventual să fie puse în legătură cu numele oraşului Tomis, chiar dacă ele sînt inversate. Deşi o situaţie asemănătoare nu mai cunoaştem printre pondurile din Tomis, o altă ipoteză, mai verosimilă decît cea la care ne-am oprit nu credem că poate fi susţinută, dacă ţinem seama că pe multe din pondurile tomitane apare în prim plan numele prescurtat al oraşului.

Litera H, din care se păstrează doar o parte, s-ar putea pune în legătură cu inscripţia care definea valoarea pondului şi ar reprezenta în acest caz iniţiala cuvîntului HMI. Potrivit unei asemenea întregiri şi interpretări, urmează să admitem că pondul nostru valorează o jumătate de mină. În această privinţă greutatea lui, care este numai de 52 grame, din cauză că se păstrează în stare fragmentară, nu ne poate sprijini în fixarea exactă a valorii. Dimpotrivă, ea pare să ne indice o unitate mai mică şi de aceea o definire sigură a valorii lui nu credem că se poate face în aceste condiţii.

Prin publicarea acestor ponduri, rezumată în principal la prezentarea lor descriptivă, am dorit să contribuim la îmbogăţirea fondului documentar metrologic, care va permite pe viitor elaborarea unor studii de sinteză mai generale din domeniul metrologiei oraşelor greceşti de pe coasta dobrogeană a Mării Negre.

CONSTANTIN PREDA

CITEVA MĂRTURII ALE CULTURII SÎNTANA DE MUREȘ-CERNEAHOV ÎN SCYTHIA MINOR

Una dintre problemele cele mai viu disputate privind istoria perioadei migrației popoarelor a constituit-o și încă o constituie cultura materială din prima jumătate a mileniului I, cunoscută în arheologie sub numele de cultura Cerneahov-Sîntana de Mureș. De la primele descoperiri făcute la începutul secolului nostru de către V. V. Hvoico în necropola de lîngă satul Cerneahov și cele ale lui Kovacs Istvan în 1911 la Sîntana de Mureș — descoperiri care au și constituit eponimul acestei culturi — pînă la cele pe care le cunoaștem astăzi, s-au făcut pași importanți în elucidarea confuziilor ce dăinuiau în teoriile privitoare la această cultură.

Studiile de sinteză, apărute mai ales după cel de-al doilea război mondial, au adus contribuții valoroase în lămurirea genezei, duratei și apartenenței etnice a acestei importante culturi [1].

Documentată pe un spațiu imens [2] din bazinul Donului și pînă în Carpații Apuseni și de la Bugul nordic și Vistula pînă la Dunărea de jos, această cultură era aproape necunoscută în regiunile de pe malul drept al Dunării inferioare, atît pe limes [3] cît și în interiorul Scythiei Minor.

[1] Bibliografia completă relativ la această problemă, privind descoperirile și parte din discuțiile purtate asupra lor, pentru țara noastră, pînă în 1960, se găsește în *Istoria Romîniei*, p. 682—694, capitol redactat de I. Nestor, la care adăugăm studiul mai recent al lui Gh. Diaconu: *Probleme ale culturii Sîntana-Cerneahov pe teritoriul R.P.R., în lumina cercetărilor din necropola de la Tîrgșor*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 273—289. Pentru teritoriile din U.R.S.S., un studiu important de sinteză este cel al cercetătoarei M. A. Tihanova, *О локальных вариантах черняховской культуры*, în *SA*, 4, 1957, p. 168, în care se găsesc principalele lucrări cu privire la această cultură, apărute pînă în 1956 inclusiv; mai adăugăm, M. I. Braicevski, *Про етнічну принадлежність черняхівскії культуры*, în *Arheologhia*, X, 1957, Kiev; E. A. Sîmonovici, *Об единстве и различиях памятников черняховской культуры*, în *SA*, XXIX—XXX, 1959, p. 84—107; G. B. Feodorov, *Население Прутского-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э.*, Moscova, 1960, cap. II, p. 57—172.

[2] *Istoria Romîniei*, p. 687.

[3] Singurul punct unde apăruse ceramică de tip Sîntana-Aldeni, a fost Dinogetia; în campania din 1938 s-a descoperit o ceramică cenușie, pe care autorul o atribuise încă de atunci acestei culturi. Vezi Gh. Ștefan, *Risultati della prima campania di scavi*, în *Dacia* VII—VIII, 1939, p. 414.

Săpăturile de salvare efectuate de Institutul de arheologie la Piatra Frecăţei (r. Hîrşova, reg. Dobrogea) au scos la iveală mărturii ale acestei culturi în cel mai mare cimitir de inhumaţie din Dobrogea, căruia i s-au putut preciza două epoci mari de înmormîntare şi anume :

— o primă perioadă ce începe cu sec. al II-lea şi durează pînă în sec. al VII-lea, şi o a doua perioadă ce aparţine sec. X —XII e.n.[4]

Studiul antichităţilor aparţinînd primei perioade de înmormîntări arată că cele mai timpurii obiecte din morminte sînt reprezentate aproape exclusiv de vase din lut lucrate la roată — provincial-romane — în număr nu prea mare, în special căniţe din pastă gălbuie sau roşcată, cu o singură toartă, simple sau decorate cu coaste mici, larg răspîndite în Dobrogea de-a lungul sec. II şi III[5]. Însă o dată cu sfîrşitul sec. al III-lea şi de-a lungul celui de-al IV-lea, inventarul mormintelor se îmbogăţeşte prin apariţia fibulelor, cerceilor, mărgelelor şi a altor podoabe.

Mormintele aparţinînd sec. al IV-lea din necropola de la Piatra Frecăţei, prin obiectele lor, reflectă destul de evident o lume de cultură provincial-romană amestecată cu elemente străine de caracter ,,barbar".

O statistică a mormintelor cu inventar din sec. al IV-lea e.n., din zona necropolei, arată că majoritatea lor pot fi atribuite lumii de cultură provincial-romană. Tipul de mormînt folosit cel mai frecvent este cel în groapă simplă, singurul adaus, la foarte puţine dintre ele, fiind ţiglele aşezate sub schelet, pe o latură a lui sau în două pante, acoperindu-l, de tipul celor cunoscute şi în necropola de la Histria[6]. Sarcofagele de piatră sau alte construcţii funerare cunoscute în necropolele de la Mangalia[7] lipsesc cu desăvîrşire la Piatra Frecăţei. Singurul indiciu care ne face să le considerăm de caracter provincial-roman — în afară de faptul că se găsesc pe un teritoriu al imperiului — este prezenţa în morminte a obiectelor de mare circulaţie în Scythia Minor : fibule, inele, catarame[8] şi ceramica cunoscută în descoperirile din sec. al IV-lea din Dobrogea. Aceasta, destul de puţină la număr, se prezintă sub forma urcioarelor cu o toartă[9] şi a căniţelor ce dezvoltă mai departe formele sec. II—III e.n. ; în majoritatea mormintelor inventarul se reduce la un singur obiect, vas, fibulă, cataramă etc.

Pe aceeaşi suprafaţă a necropolei şi nu undeva în afara ei sînt plasate şi mormintele de caracter ,,barbar", care prin podoabele şi vasele necu-

---

[4] Pentru date complete privind această necropolă, vezi Petre Aurelian, *Предварительные сведения в связи с хронологией в Пьятра Фрекэцей*, în *Dacia* N.S., VI, 1963, p. 235—256 ; idem, *Săpăturile de la Piatra Frecăţei*, în *Materiale*, VIII, p. 565—589.

[5] Petre Aurelian, *op. cit.*, fig. 6 b.

[6] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 34, fig. 17 şi p. 51, fig. 35. Pentru cele de la Piatra Frecăţei, vezi *Materiale*, VIII, fig. 4, tipul II_1, II_2 şi II_3.

[7] Săpăturile de la Mangalia din anul 1959.

[8] Obiecte din mormînt de caracter romano-provincial, vezi la Petre Aurelian, *op. cit.*, fig. 8.

[9] Vase de acest tip s-au găsit în necropola de inhumaţie de la Mangalia, citate mai sus, cu monede de la sfîrşitul sec. al IV-lea e.n. (informaţie P. Diaconu), iar la Piatra Frecăţei, vezi nota de mai sus.

noscute pînă acum în necropolele sec. al IV-lea din Dobrogea, constituie elemente noi în cultura materială a acestui secol în Scythia Minor. Dintre mormintele aparţinînd acestor „neromani", vom prezenta numai ceea ce este semnificativ, analizînd pe cele ce se *deosebesc total* prin inventarul lor de cultura provincial-romană.

Cele mai multe morminte de caracter „neroman" se grupează în sect. A[10], în număr de 9, ocupînd partea centrală a terenului dincolo de limitele căruia ele sînt sesizate mai puţin ; în restul celorlalte sectoare s-au găsit în număr mai mic : 1 mormînt în sectorul D ; 2 morminte în sectorul B şi 3 morminte în sectorul C, ele legîndu-se de cele din sectorul A prin elemente comune ca : vase, mărgele, fibule. Înmormîntările se fac exclusiv în groapă simplă, excepţie făcînd un singur mormînt aşezat pe ţigle şi a cărei semnificaţie o vom arăta.

În grupa mormintelor din sectorul A s-a observat că trei, M. 228, 237 şi 243, foarte apropiate topografic între ele, au un bogat şi variat inventar, în care predomină mărgelele, dar lipsesc în schimb vasele cenuşii, pe cînd la celelalte cinci morminte numărul mărgelelor este foarte mic, dar au în schimb cîte un vas.

Dintre mormintele în care lipsesc vasele cenuşii vom insista mai mult asupra unuia (M. 228), deoarece, prin conţinut, este cel mai reprezentativ. Pe celelalte două ce au mai multe elemente comune cu el, le vom aminti în măsura în care vreun obiect ce le aparţine cere acest lucru.

Mormîntul 228 (fig. 1) a dat cel mai bogat inventar din întregul nivel al veacului IV şi a aparţinut unei femei al cărui schelet orientat V—E a fost deranjat de un alt mormînt din sec. VI. Oasele părţii superioare a trupului, inclusiv craniul, au fost strînse cu grijă şi aşezate grămadă lîngă partea dreaptă a bazinului [10]. Printre aceste oase adunate, mai ales lîngă craniu, s-au găsit :

— un colan (torques) din sîrmă simplă, din bronz (fig. 1/2,3) ;

— doi cercei din sîrmă torsionată şi cu plăcuţă rotundă la un capăt (fig. 2/1,2) ;

— o fibulă de argint cu piciorul întors pe dedesubt (fig. 1/4a—4b şi fig. 2/3) ;

— 135 mărgele diferite ca formă şi material ; cele mai multe sînt cu 14 faţete şi sînt lucrate din cornalină opacă (fig. 2/4), sau translucidă (fig. 2/5), de asemenea, în număr destul de mare sînt şi cele de sticlă albastră, poliedrice, cu baza cubică (fig. 2/6), sau cele în formă de disc (fig. 2/8) ; alături de acestea sînt prezente şi mărgelele dintr-o materie calcaroasă (coral), unele părînd a fi doar perforate fără o prelucrare deosebită (fig. 2/7) ; din rîndul mărgelelor nu lipsesc nici cele de chihlimbar, însă în număr foarte mic (3 bucăţi). Parte din mărgelele din mormintele 237, 243, 186, 320 şi 289 sînt asemănătoare cu cele din fig. 2/6 şi 2/7.

Elementul de datare cel mai preţios al M. 228 îl constituie fibula destul de frecvent întîlnită în lumea neromană, datată de obicei între sec. III şi IV e.n. Un exemplar identic cu cel din M. 228 s-a descoperit în

[10] Petre Aurelian, *op. cit.*, fig. 2 şi 3.

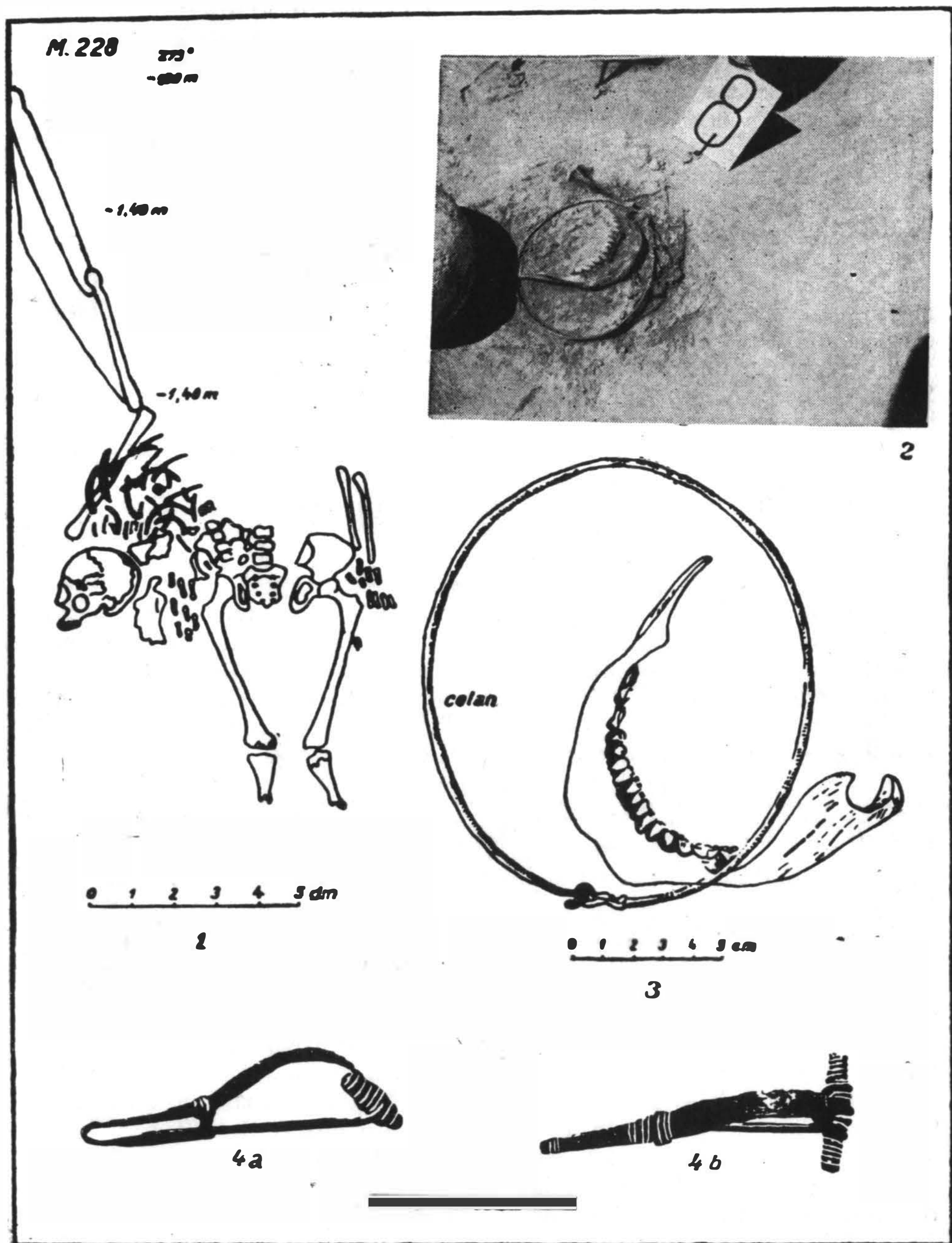

Fig. 1. — 1, scheletul deranjat al M. 228. Obiecte din M. 228. 2, 3, colan din sîrmă de bronz; 4a—4b, fibulă de argint.

Fig. 2. — Obiecte de inventar din M. 228. 1, 2, cercei din sîrmă de bronz; 3, fibulă de argint; 4, mărgele din cornalină opacă; 5, mărgele din cornalină translucidă; 6, mărgele din sticlă albastră de formă cubo-octoedrică; 7, mărgele din coral; 8, mărgele din sticlă albastră în formă de disc; 9, mărgele pastilate de tip „sarmatic".

necropola de tip Sîntana-Cerneahov de la Tîrgşor, în M. 42, care aparţine fazei IIIB şi este datată după primele decenii ale sec. al IV-lea, pînă la sfîrşitul lui [11].

Tipul de torques [12] şi de cercei se încadrează şi ei în sec. al IV-lea; de asemenea, şi mărgelele în formă de disc [13].

În sprijinul acestei datări vin şi obiectele mormîntului dublu de copii M. 237, orientat V—E (fig. 3/1,2) foarte apropiat topografic de M. 228. Dintre aceste obiecte cităm fibula de argint (fig. 3/3a—3b) cu arcul lăţit prin ciocănire, iar portagrafa în formă de teacă; resortul este asemănător cu cel al fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt. Acest exemplar este mai puţin răspîndit decît celelalte, dar totuşi bine datat în sec. al IV-lea e.n. [14], iar la Oinac se găseşte într-un mediu de secol IV tîrziu [15].

Celelalte obiecte îşi găsesc şi ele datări în sec. al IV-lea, dintre care cităm văsuţul bitronconic (fig. 3/4) de factură romană asemănător cu văsuţul din M. 27 de la Sîntana de Mureş [16] şi cercelul cu pandantiv în formă de con (fig. 3/5), găsit în altă parte împreună cu monede, dintre care cea mai tîrzie este de la Constans Augustus [17].

Ţinînd seama de caracterul comun al multor obiecte ce se găsesc în aceste morminte, printre care mărgelele de cornalină şi de sticlă poliedrice, precum şi de tipul fibulelor, le putem data în a doua jumătate a sec. al IV-lea.

Printre mormintele cu mărgele se mai citează şi M. 243 şi M. 320, pe care le vom aminti sumar.

Primul (M. 243 — fig. 4/1) aparţine unui matur în poziţie întinsă, orientat SV—NE 221°, fiind foarte apropiat de direcţia S—N, craniul înclinat pe partea dreaptă are maxilarele larg deschise, iar între ele, pe stern, s-a găsit o fibulă de argint cu arcul înalt (fig. 4/2a, 2b). Această variantă este bine cunoscută în aria culturii Sîntana de Mureş [18] şi îşi găseşte o analogie identică la Tîrgşor [19]. În inventarul acestui mormînt s-au mai găsit şi patru verigi de argint dintre care două (fig. 4/3a—3b, 4) se aflau pe o falangă, iar celelalte, cîte unul de fiecare ureche, ca cercei

---

[11] Mulţumim încă o dată şi pe această cale, colegului Gh. Diaconu pentru amabilitatea cu care ne-a permis, ori de cîte ori am avut nevoie, să consultăm materialele provenite din necropola de la Tîrgşor.

[12] M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn*, III, Budapesta, 1950, fig. LIX/1—2. Agnes Solomon, *Sarmatische Funde in Ocsa*, în *FoliaArch*, XI/1959, p. 75—89.

[13] Dombay János, *Késõromai temetõk Baranyabian*, în *Janus*, 1957, pl. II/1, datate cu monede de la Jovian din 361 e.n.

[14] O. Almgren, *Studien über nord-europäische Fibelforomen*, Leipzig, 1923, p. 253 şi planşa VII, fig. 169. Un exemplar aproape identic prezentat de autor este găsit împreună cu o monedă de la împăratul Crispus (323—327 e.n.) şi cu ceramică de epocă constantiniană.

[15] Posibilitatea de a cerceta materialul provenit din necropola de la Oinac, o datorăm prof. D. Berciu, căruia îi mulţumim în mod deosebit.

[16] Kovacs Istvan, *A Marosszentannai ñèpvandorláskori temetõ*, în *DolgCluj*, III, 1912, p. 277, fig. 33 b.

[17] Dombay János, *op. cit.*, pl. XXI/3; cercelul este din M. 1 de la Fazekasboda.

[18] R. Vulpe, *Izvoare*, p. 307, fig. 1 şi 2; dar se deosebesc de fibula noastră avînd braţele corzii foarte deschise. Kovacs Istvan, *op. cit.*, p. 270, fig. 23/3 a — 3 b; p. 310, fig. 83/2 a — 2 b şi altele, care sînt asemănătoare pînă aproape de identitate.

[19] Informaţie de la Gh. Diaconu; fibula aparţine M. 5, din faza III B, datată după primele decenii ale sec. IV şi pînă la sfîrşitul acestui veac.

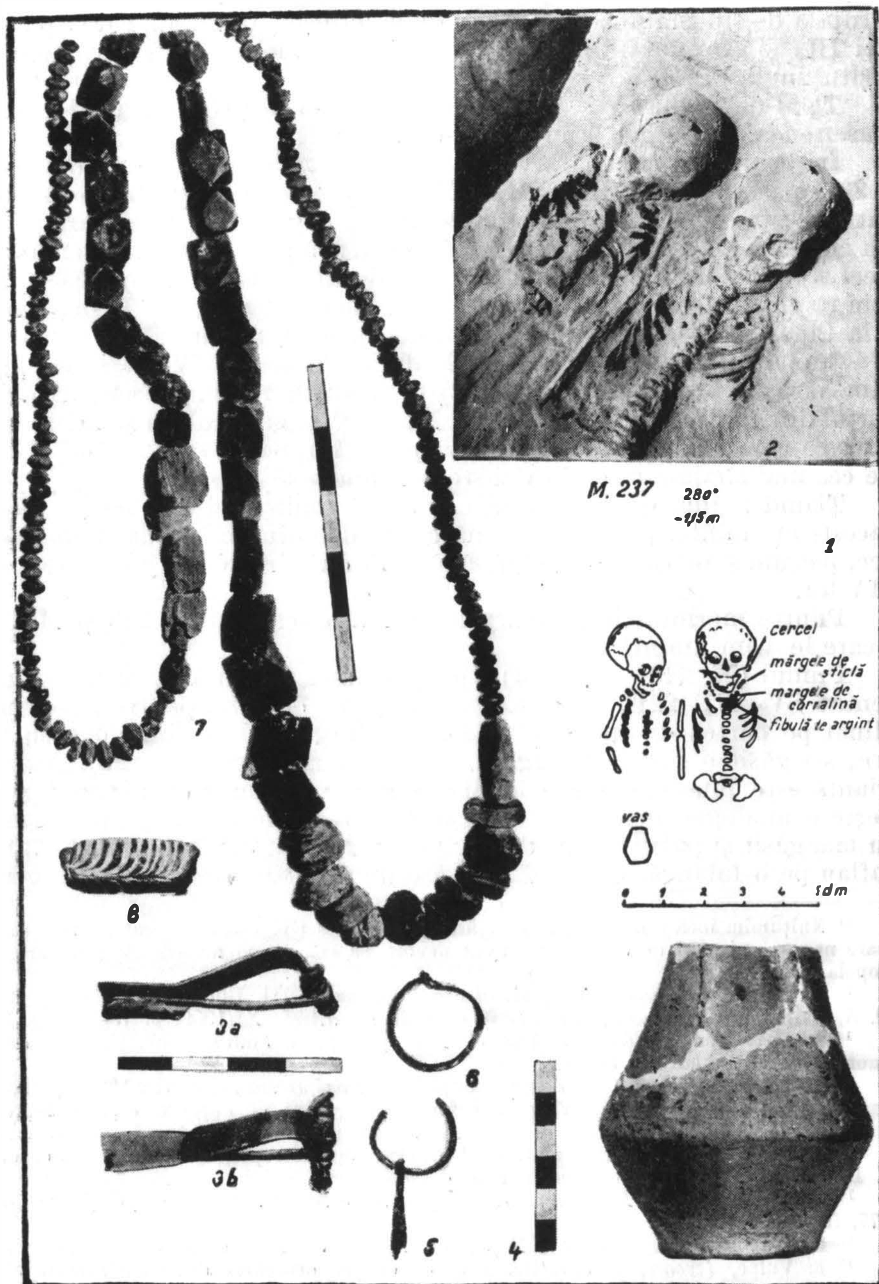

Fig. 3. — 1, 2, mormînt dublu de copii. Inventarul M. 237. 3 a — 3 b, fibulă de argint; 4, vas bitronconic din pastă roşie; 5, 6, cercei de argint; 7, mărgele; 8, mărgea din pastă de sticlă de tip „scitic".

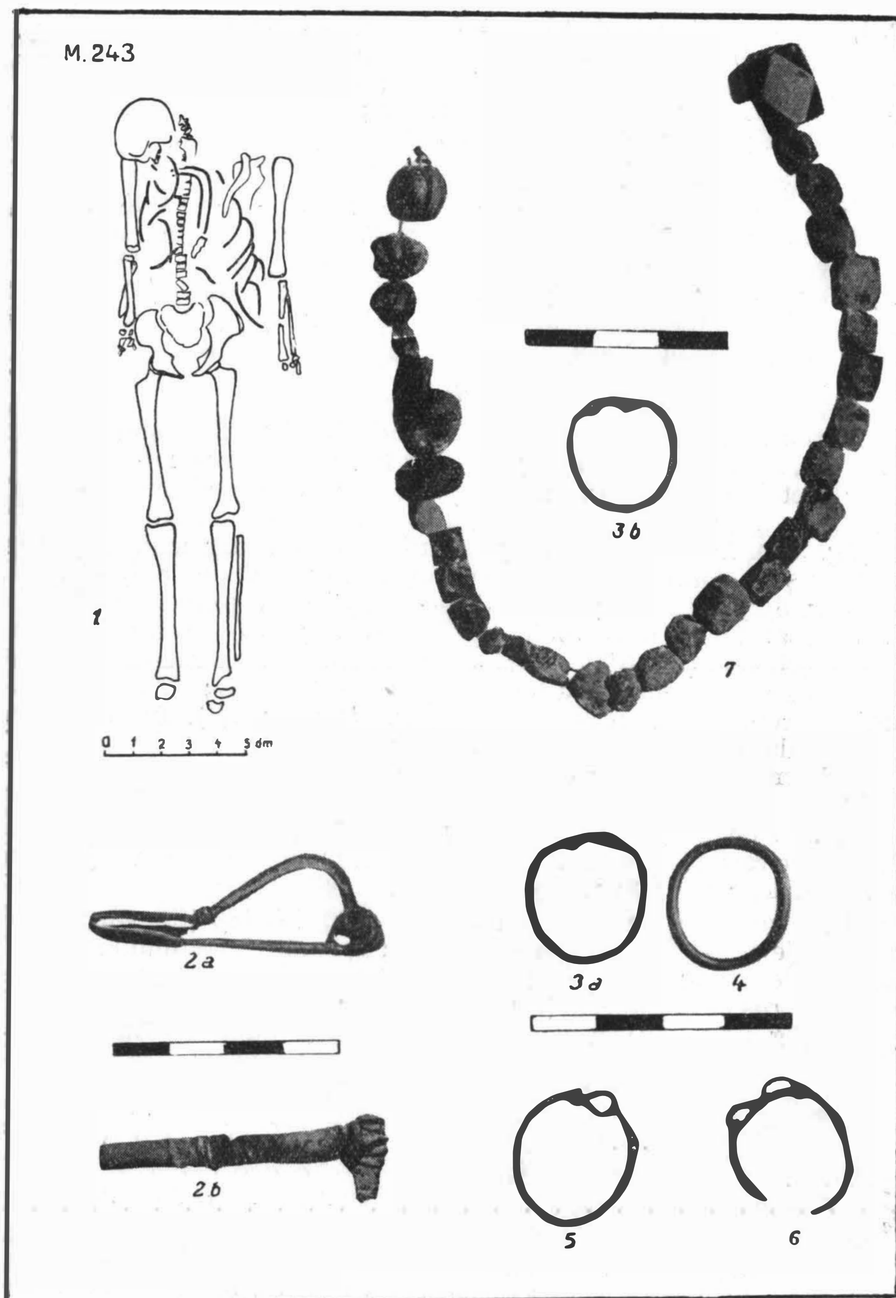

Fig. 4. — 1, scheletul M. 243. Inventarul M. 243. 2 a — 2 b, fibulă de argint; 3 a — 3 b, 4—6, „cercei" de argint; 7, mărgele.

(fig. 4/5,6). Verigile de la deget, asemănătoare ca tip, au capetele petrecute, iar unul (fig. 4/3a—3b) are pe unul din capete o sîrmă înfășurată. Tipul simplu (fig. 4/4) este cunoscut la Tîrgșor (sarmați, faza I, datată sec. al III-lea), iar în Ungaria [20] în sec. al IV-lea; la fel și cerceii. Aceștia din urmă au ochi și cîrlig de prins pentru a fi purtați în urechi.

Mărgelele (fig. 4/7), în majoritate de sticlă albastră, găsite în jurul gîtului, sînt identice cu cele din M. 228 (fig. 2/5,6) și M. 237 (fig. 3/7).

Ultimul mormînt cu mărgele este M. 320, care aparține unui schelet de matur, culcat pe partea dreaptă orientat V—E (fig. 5/5). De remarcat poziția îndoită a genunchilor; la gît erau 12 mărgele (fig. 5/6) poliedrice, de sticlă albastră (asemănătoare cu cele de la fig. 2/6) și una de cornalină translucidă (ca la fig. 2/5).

Mormintele cu vase cenușii au în podoabe elemente comune cu cele prezentate, însă la acestea mărgelele sînt în număr foarte mic.

Obiectele din M. 312 au aparținut unui adult orientat V—E (cu capul spre vest); scheletul foarte rău conservat, iar craniul aproape distrus (fig. 5/1). Pe clavicula stîngă se afla o fibulă fragmentară (capătul unui braț și piciorul sînt rupte) cu capete în formă de ceapă cu șase fațete (fig. 5/2); pe aceeași claviculă se mai păstra o pulbere de fier provenită probabil de la acul fibulei; pe bazin s-a găsit o cataramă cu placă dublă de prindere (fig. 5/3). Lîngă antebrațul drept, un vas-borcan lucrat la roată din pastă cenușie, cu buza subțire și aplatizată; corpul armonios rotunjit se termină cu un fund drept (fig. 5/4 și fig. 7/1). În unele locuri pereții vasului mai păstrează lustrul, iar în zona umerilor, spre gît, apare un decor simplu din patru caneluri stîngaci executate.

Fibula cu capete în formă de ceapă este specifică sec. al IV-lea pentru toată lumea romană și este datată în general în acest secol [21], iar în foarte multe locuri varianta noastră este datată cu monede în a doua jumătate a sec. al IV-lea; de asemenea și catarama.

Cel de-al doilea mormînt cu vas cenușiu, M. 186 (fig. 6), aparține unui copil de 10—12 ani, probabil o fetiță; orientarea craniului spre vest, iar mîinile de-a lungul corpului; scheletul, foarte rău conservat, are craniul aproape distrus ca și toracele (fig. 6/1,2). Lîngă temporalul drept, o fibulă de argint (fig. 6/3a—3b) cu placă semicirculară și dublu resort [22]; un colț al fibulei este rupt din antichitate, observație ce se poate face și la o altă fibulă de același tip ce se găsește în sectorul C.

---

[20] Pentru veriga, vezi *ArchHung*, XXXVI, 1957, planșa LXXIX/28; și pe aceeași planșă, fig. 19.

[21] D. Popescu, *Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, fig. 4 3, p. 246.

[22] Kovrig Ilona, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*, în *DissPann* II, Budapesta, 1937, p. 128 și pl. XXXVI, datează această variantă cu monede de la Jovian — a. 361, pînă la Gratian — a. 383. De asemenea, la S. Paulovics, *Die Römische Ansiedlung von Dunapentele* (*Intercisa*), în *ArchHung*, II, 1926, p. 62, fig. 51, fibula este datată cu moneda de la Constantius 337—361; iar la p. 64, fig. 56, fibulă datată cu monedă de la Gratianus 367—375.

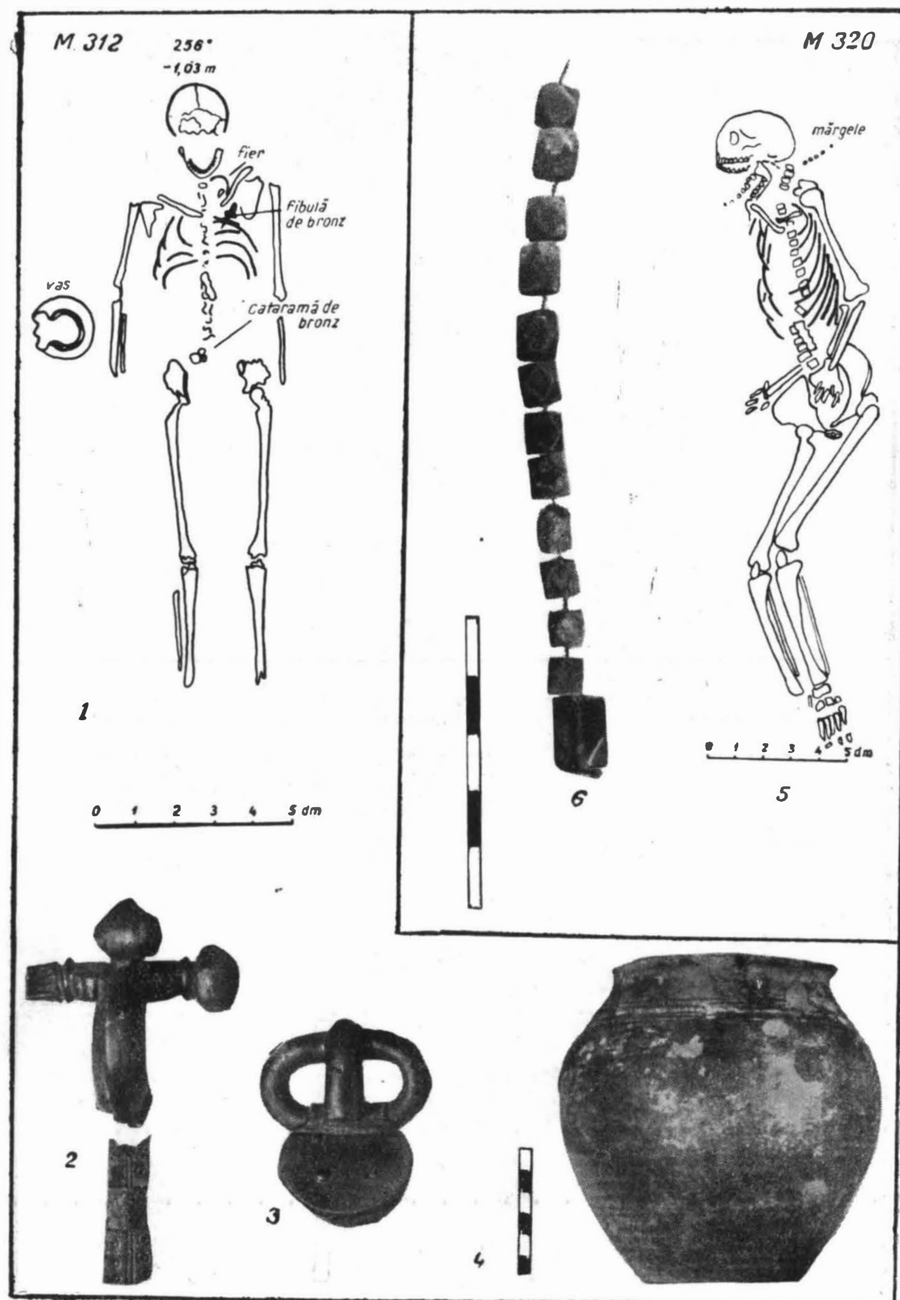

Fig. 5. — 1, scheletul M. 312; 2, fibulă de bronz; 3, cataramă de bronz, 4, vas din pastă cenuşie; 5, scheletul M. 320; 6, mărgele din M. 320.

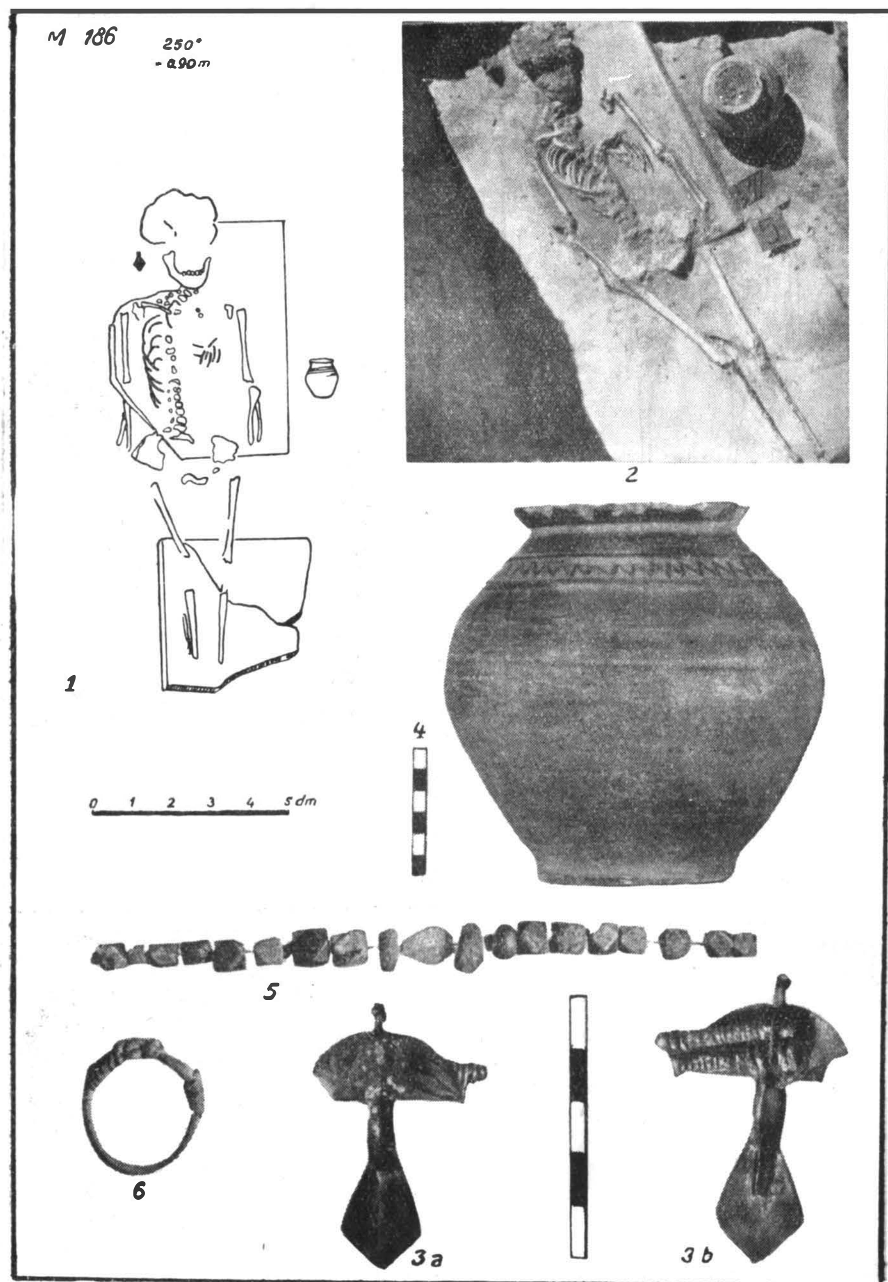

Fig. 6. — 1, 2, scheletul M. 186. Inventarul M. 186, 3 a — 3 b, fibulă de argint; 4, vas din pastă cenuşie; 5, mărgele; 6, verigă de argint.

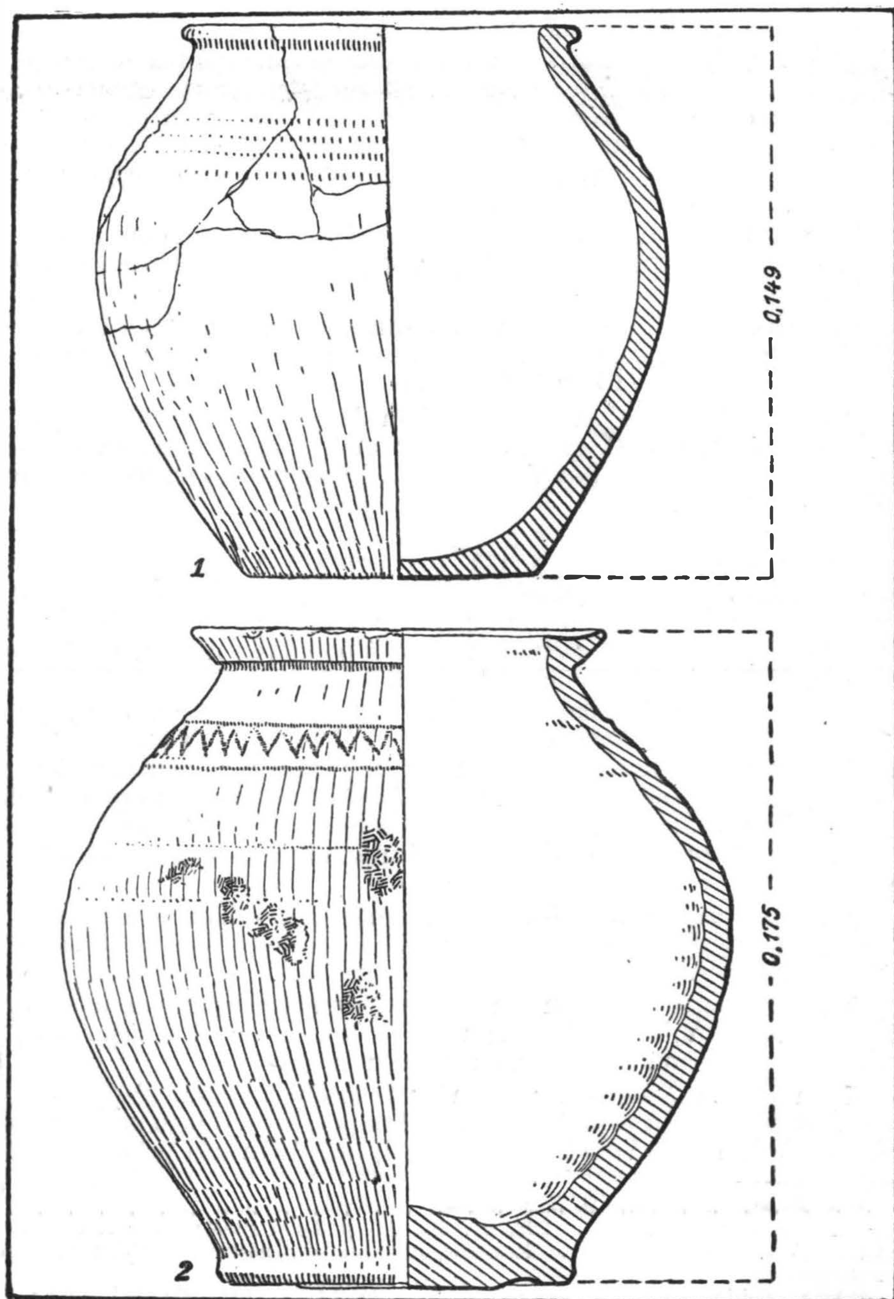

Fig. 7. — 1, vas cenuşiu din M. 312; 2, vas cenuşiu din M. 186.

În partea stîngă spre cot, la distanţă de circa 15 cm, un vas-borcan (fig. 6/4 şi fig. 7/2) din pastă bună cenuşie, de nuanţă mai deschisă în partea inferioară; buza aproape plată, cu marginea ascuţită şi marcată de o uşoară şănţuire în exterior, are la bază forma unui guler puţin ridicat. Corpul, cu o rotunjire mai pronunţată decît la vasul precedent, se termină cu un fund inelar. Între gît şi umeri, în spaţiul dintre două caneluri, are un decor în zigzag executat prin lustruire.

La gîtul inhumatei s-au găsit 21 mărgele, între care predomină cele de sticlă albastră de formă poliedrică (fig. 6/5), asemănătoare cu cele din mormintele fără vase cenuşii.

Sub maxilarul drept o verigă dintr-un aliaj cu argint, cu închizător fix (fig. 6/6); de remarcat, aşezarea scheletului pe două ţigle romane şi numărul relativ mic de mărgele faţă de celelalte morminte.

Fibula cu semidisc este cunoscută în descoperirile de la Izvoare [23], Sîntana de Mureş[24] şi Cerneahov [25], dar mai apropiată de exemplarul nostru este cea descoperită la Valea Strîmbă [26] şi datată cu monedă de la Graţian — anul 383.

O problemă destul de dificilă, dar care se cere abordată, cel puţin ca ipoteză de lucru, este în ce măsură se pot face unele considerente de ordin cultural şi etnic în legătură cu această populaţie neromană din orizontul sec. al IV-lea de la Piatra Frecăţei.

Greutatea cea mai mare constă în a interpreta formele de manifestare a acestora, care deşi se deosebesc evident de cultura provincial-romană nu-şi mai păstrează însă multe din trăsăturile culturii lor de baştină. Şederea în mediul roman i-a făcut să părăsească multe din obiceiurile ariei culturale de unde veneau, iar aici, provincie romană, să-şi mai conserve doar unele tradiţii de cultură proprie şi să asimileze alte forme noi.

Din acest motiv, socotim că deocamdată problema rămîne ca o ipoteză de lucru, care, poate fi confirmată sau nu de cercetările mai amănunţite, din viitor.

Dintre caracteristicile mormintelor neromane subliniem în primul rînd preferinţa comună pentru anumite obiecte, ceramică cenuşie şi mărgele, acestea din urmă fiind în număr destul de mare.

Mormintele în care s-au găsit mărgele multe, în comparaţie cu cele aflate în celelalte, din sec. al IV-lea, ne îndreaptă, tocmai prin acest număr mare, spre o lume sarmatică, deşi nu au şi alte elemente proprii acestei

---

[23] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 306, fig. 327/1—2.

[24] Kovàcs Istvàn, *op. cit.*, p. 298, fig. 3 a, 3 b şi 3 c şi altele; însă atît cele de la Sîntana, cît şi cele de la Izvoare, se deosebesc de exemplarul nostru fiindcă au un singur resort.

[25] A. A. Spiţîn, *Поля погребальных урн*, în *SA*, X, 1948, fig. 3/5 a, 5 b; 6 a şi 6 b; fibulele au resort dublu, ca şi cele de la Piatra Frecăţei.

[26] Zoltán Székely, *A tekeropotoki népvándarlásközi lelet*, în *FoliaArch*, V, p. 96, pl. II/1; fibula este foarte asemănătoare cu exemplarul nostru.

populaţii (oglinda, clopoţei, mărgele la picioare, creta); totuşi, este un indiciu, fiind cunoscută preferinţa lor pentru aceste podoabe. Astfel, M. 228 are 138 mărgele ; M. 237, 85 ; M. 320, 70 ; M. 243, 36, M. 186, 21.

Tot spre această lume ne conduc şi celelalte obiecte care reflectă preferinţe de-ale sarmaţilor, cum este colanul de bronz care se folosea simplu sau cu mărgele înşirate pe el, cunoscut în descoperirile din Ungaria de la Szentestgaport, Kisköros, iar pe teritoriul nostru, la Poieneşti.

Apoi sînt cerceii din sîrmă torsionată ce au la un capăt plăcuţa pentru prins o perlă, cunoscuţi de asemenea în Ungaria [27] şi avînd comun cu varianta noastră plăcuţa rotundă. Pe teritoriul ţării noastre, cercei din sîrmă răsucită s-au descoperit la Căscioarele [28], Focşani [29], Şendreni şi în nivelul sarmatic de la Tîrgşor, dar aceştia se deosebesc de cei de la Piatra Frecăţei prin plăcuţa care este ovală şi prin sîrma mai groasă. În sprijinul ipotezei că o populaţie legată de cultura sarmatică este prezentă în necropola de la Piatra Frecăţei vin şi mărgelele pastilate din sticlă albastră sau cornalină (fig. 2/9), descoperite în alte morminte din sectorul B şi C, precum şi unele orientări E—V, N—S şi S—N (M. 243) sau poziţia culcată pe o parte a inhumatului cu genunchii uşor îndoiţi în sus (M. 320).

Descoperirile de caracter sarmatic de la Piatra Frecăţei nu sînt izolate în Dobrogea, cele mai concludente date oferindu-ne descoperirile din necropola plană de inhumaţie de la Histria [30]. Aici, în săpăturile din sectorul Z_2, făcute în 1955, dintre cele 21 de morminte, două credem că sînt deosebit de importante pentru problema ce ne interesează pe noi, şi anume M. 5 şi M. 16.

Primul, mormînt colectiv, este format — citez : „dintr-un grup de doi adulţi şi un copil în groapă comună. Orientarea E—V. Privirea spre vest la toate cele trei schelete. Primul schelet depus în groapă e întins pe spate cu capul puţin întors spre dreapta. Mîna dreaptă pe stern, iar cea stîngă pe bazin. Probabil că este o femeie, căci s-au găsit în jurul gîtului cîteva mărgele. Al doilea adult, este *în poziţie chircită* (s. n.), culcat pe partea stîngă, cu capul întors pe dreapta ; braţul drept de-a lungul trupului, iar cel stîng îndoit pe umărul stîng. Picioarele bine îndoite spre stînga. Ultimul depus în groapă a fost un copil tot *în poziţie chircită* (s. n.). Capul zăcea pe bazinul femeii, culcat pe dreapta, picioarele destul de bine îndoite". Acest mormînt colectiv este datat în sec. III—IV e.n., după mărgelele găsite la primul schelet.

Mormîntul 16 este suprapus, fără a fi deranjat, de mormîntul 5 şi aparţine unui copil asupra căruia s-a găsit un bogat inventar, din care se remarcă în primul rînd şase mărgele din pastă de sticlă derivate din forma „melon" de culoare albastră închisă, aplatizate şi cu două găuri pentru

[27] M. Párducz, *op. cit.*, fig. LIX/1, 2.

[28] Sebastian Morintz, *Ein Sarmatisches Grab aus Căscioarele*, în *Dacia*, N.S., IV, 1956, fig. 3/7, 8.

[29] Себастиян Моринц, *Некоторые вопросы сарматского поселения в Молдове и Мунтении в связи с фокшанским погребением*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 454, fig. 3/5.

[30] E. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, Sectorul Z_2 — săpături 1955 conduse de Maria Coja, în *Materiale*, IV, p. 48—55.

şnur. Cea de-a şaptea este o mărgea pastilată, tot din pastă de sticlă; mărgelele formau o brăţară de mînă. Întregul inventar este datat în sec. II—III e.n., avînd în vedere şi situaţia stratigrafică faţă de M. 5.

Cele două morminte le socotim deosebit de importante pentru problema pe care o urmărim, deoarece ele constituie singurul punct de sprijin ferm în descoperirile de acest gen făcute în Dobrogea.

Primul element, care atrage atenţia asupra mormîntului 16, este mărgeaua pastilată care este specifică sarmaţilor; descoperiri de acest fel de mărgele s-au făcut şi la Tomis, [31] iar la Piatra Frecăţei ele se găsesc în încă trei morminte, într-unul fiind în număr de trei bucăţi. Făcute din pastă de sticlă[32], cum este cea de la Histria, sau din lapislazuli şi cornalină, ele se găsesc mai ales în mediu sarmatic cuprins între Prut şi Siret, apoi Moldova şi Muntenia şi foarte puţine în spaţiul sarmaţilor panonici [33]. Tot spre sarmaţi ne conduce şi brăţara din mărgelele plate ca un obicei cunoscut la ei de a-şi împodobi hainele la mîneci sau a purta mărgele ca brăţări [34]. Într-adevăr, elementele sînt prea puţine pentru a exprima ferm prezenţa unor sarmaţi la Histria, dar să nu uităm că se află într-un mediu roman orăşenesc, unde caracterele etnice reflectate în obiceiurile rituale suferă transformări rapide. Deoarece socotim că sînt elemente demne de luat în seamă, credem că se poate ridica problema cronologiei mai strînse a M. 16 de la Histria, fiindcă încadrarea în limitele sec. II şi III este prea largă.

Locuirea din epoca romană în sectorul Z_2 se termină în decursul sec. al II-lea [35] (însă nu se precizează dacă în prima sau a doua jumătate a acestui secol), iar după acest nivel de locuire o parte din platou se transformă în necropolă. Lăsînd la o parte cele mai timpurii înmormîntări de pe platou, socotim că M. 16 nu poate fi datat mai devreme de sec. al III-lea, deoarece conţine în el elemente tardive, care nu au fost încă surprinse în sec. al II-lea. Astfel, mărgelele pastilate apar în contexte bine datate în sec. al III-lea[36], iar lingura de bronz care îşi găseşte analogie în Ungaria este datată cu monedă de la Alexandru Severus; una asemănă-

[31] Ne referim la materialele expuse în Muzeul regional de arheologie Constanţa, unde există şi mărgele pastilate; ele provin din săpăturile făcute în necropola tomitană, în anii 1959—1960, asupra cărora V. Barbu face un studiu cronologic pe baza obiectelor găsite împreună cu monede. Despre elementele „barbare" ale acestei necropole, autorul nu vorbeşte nimic, vezi V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 202—225.

[32] Ne referim la mărgelele în formă de pastilă din pastă de sticlă (un exemplar la Histria şi trei la Piatra Frecăţei), lapislazuli, Vîrtescoi, Olteniţa, Focşani, Probota, Căscioarele, Mitoc, Tîrgşor, Soporul de Cîmpie, iar pe teritoriul Uniunii Sovietice, la Bocani (pentru aceste vezi G. B. Feodorov, *К вопросу о сарматской культуре в Молдавии*, în *IMFAN*, nr. 4/31, 1956, Chişinău, planşa 1; exemplare din cornalină se cunosc în mormintele sarmatice de la Tîrgşor (faza I) şi unul la Piatra Frecăţei.

[33] M. Parducz, *op. cit.*, III, pl. XCII/8, dar se deosebesc de exemplarele citate la nota 32.

[34] G. B. Feodorov, *op. cit.* (cimitirul de la Bocani, M. 5, 10 şi altele).

[35] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul Histria*, în *Materiale*, VII, p. 288.

[36] Ne referim la complexele de la Vîrteşcoi, Focşani, Tîrgşor, Bocani, datate în sec. III.

toare a fost descoperită în Bucureşti [37] cu material de sec. al III-lea. Tot pentru acest secol vorbesc şi mărgelele în formă de con, din sticlă, găsite cu elemente din sec. al III-lea[38]. Celelalte mărgele, în special cele în formă de « *scarabeu* » dezvoltate din mărgelele « melon », presupun un studiu mai strîns, fiindcă la Piatra Frecăţei ele apar în mediu de sec. al IV-lea, în alte părţi către anul 400 [39], iar la Dinogetia au fost surprinse în nivel din sec. X—XI [40]. Discutînd numai termenul *ante quem*, majoritatea pledează pentru data cea mai timpurie în sec. al III-lea e. n., iar pentru elementele sarmatice ar vorbi mărgelele pastilate şi mărgelele scarabeu purtate la mînă în formă de brăţară. Cel de-al doilea mormînt, M. 5, care suprapune M. 16, are caractere sarmatice indiscutabile — poziţie chircită şi craniul deformat. Prin poziţia sa stratigrafică şi mărgelele cuboctoedrice din sticlă albastru marin, îi este asigurată datarea în sec. al IV-lea. Poate nu este lipsit de importanţă şi faptul că M. 5 a fost plasat pe acelaşi loc de înmormîntare cu M. 16, fără să-l deranjeze pe acesta din urmă. O analiză mai atentă a antichităţilor de la Piatra Frecăţei ne conduce la concluzia că şi aici este posibil să existe un nivel sarmatic din sec. al III-lea (credem că spre sfîrşitul său), nivel căruia îi aparţin mărgelele pastilate.

Astfel, ideea unei inexistenţe a prezenţei sarmatice în Dobrogea romană [41] este infirmată de descoperirile arheologice cu caracter indubitabil, cel puţin pentru sec. III—IV. Deşi ne aflăm doar la începutul documentării acestui nou orizont cultural în Scythia Minor, socotim că descoperirile de pînă acum, care au toate şansele să se mărească [42], nu pot fi interpretate numai în sensul unor influenţe culturale sau relaţii de căsătorie, şi trebuie legate şi de prezenţa efectivă a unei populaţii sarmatice.

Aceste descoperiri, care pot fi puse în legătură cu elementele sarmatice, ridică şi problema locului de unde au putut veni. Aşa precum se ştie, prezenţa sarmaţilor este documentată pe un spaţiu imens, ce cuprinde stepa panonică, cele de la Don — Nipru — Bug — Prut, apoi ale regiunilor din nordul Mării Negre şi Caucazului, precum şi unele regiuni ale Moldovei şi Munteniei.

În curganele cu descoperiri sarmatice din stepele caucaziene, din teritoriile cuprinse între rîul Terek şi canalul Volga-Don, precum şi în

[37] D. V. Rosetti şi Sebastian Morintz, *Bucureştii de odinioară*, cap. I, planşa XXIX/4; informaţii suplimentare despre acest obiect ni s-au dat de către D. V. Rosetti, care ne-a relatat că a fost găsit în săpăturile din 1930, făcute la Tei, împreună cu obiecte ce merg în a doua jumătate a sec. al III-lea e.n. Mulţumim încă o dată pentru aceste date suplimentare.

[38] Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 457, fig. 5, 11.

[39] B. Marusic, *Tri poznoantične najdbe iz Istre*, în *Arheološki Vestnik*, Lubljana, IX—X/1, p. 46—59 şi pl. II/1.

[40] Gh. Ştefan, *Dinogetia I*, în *Dacia*, VII—VIII, 1939, p. 420, fig. 5—7. Două din aceste exemplare se găsesc la MNA, vitrina nr. 76, sub nr. V, 3079 = fig. 6 şi V, 3078 = fig. 7.

[41] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938.

[42] Din informaţii, se pare că în necropola de inhumaţie de la Tomis au fost descoperite şi schelete cu cranii deformate artificial, însă nu ştim în ce măsură ele se asociază cu descoperirile din sec. II—III de acolo.

cele nord-pontice dintre Don şi Bug, ceramica, fibulele şi podoabele nu au nimic asemănător cu cele de la Piatra Frecăţei. Acolo sînt foarte frecvente mărgelele rotunde din sticlă cu decor, « ochi de păun », cele cu protuberanţe, sau forma de omidă cu decor liniar încrustat, dispus pe două sau patru planuri, lipsind cu desăvîrşire cele de cornalină cu 14 faţete sau cuboctoedrice din sticlă albastră. Podoabele lor provin din atelierele olbiene, ale Chersonesului Bosporan şi Tanaisului, păstrînd în forme vechile tradiţii ale podoabelor scitice şi greceşti [43].

Sarmaţii din sec. II—III din stepele Niprului mijlociu [44] şi Praguri sînt foarte puţin documentaţi de săpăturile arheologice, iar din inventarele lor lipsesc de asemenea mărgelele faţetate şi poliedrice ; ele apar în aceste locuri abia în sec. al IV-lea e. n., cînd parte din sarmaţi se găsesc într-un mediu cultural deosebit.

Descoperirile sarmatice dintre Nistru şi Prut, dintre care cea mai de seamă este necropola şi aşezarea de la Bocani (raion Foleşti, R.S.S. Moldovenească), reflectă o cultură puternic influenţată de mediul roman şi dac. În inventarul mormintelor apar cîteva mărgele faţetate din cornalină [45] lipsind însă cu desăvîrşire elementele esenţiale ale sec. al IV-lea (fibule, ceramică şi mărgele), necropola aparţinînd sec. al III-lea e.n.

Antichităţile sarmaţilor panonici comparate cu cele de la Piatra Frecăţei ne oferă multe asemănări, mai ales în podoabele de metal, cornalină şi sticlă.

Sarmaţii jazigi folosesc torquesul, fie simplu fie cu mărgele înşirate pe el, şi de asemenea cercei cu placă pentru montat o perlă pe ea ; în categoria de mărgele găsim din plin perlele poliedrice din pastă, cornalină şi sticlă albastră, dar preferinţa lor este pentru perlele sferice din pastă [46] cu orificiile mari şi cele din calcedonie de formă prismatică sau bitronconică, primele fiind specifice şi însoţind toate descoperirile sarmatice din sec. al IV-lea. În rîndul mărgelelor de sec. al IV-lea de la Piatra Frecăţei aceste perle lipsesc cu desăvîrşire nu numai din inventarele prezentate acum, ci din întreaga serie aparţinînd sec. al IV-lea ; de asemenea, fibulele şi ceramica folosită de jazigi se deosebesc de cele de la Piatra Frecăţei.

Cele mai multe analogii ni le oferă teritoriile de la nordul Dunării de jos, unde obiectele noastre, nu numai cele care fac subiectul discuţiei de acum, ci şi altele care sînt încă în studiu, îşi găsesc asemănări esenţiale. Un prim indiciu care ne îndreaptă spre aceste locuri este prezenţa la Piatra Frecăţei, Histria şi Constanţa a mărgelelor pastilate, aproape necunoscute

---

[43] M. I. Veazmitina, *Раскопки курганив на реке Молочный*, în *Археологичнi Памяткi*, VIII, 1960, p. 1.

[44] M. A. Tihanova, *op. cit.*

[45] G. B. Feodorov, *Население прутско-днестровского междуречья в I тысячелетии н.э.*, p. 349, pl. 43/5 şi p. 352, pl. 46/1.

[46] M. Parducz, *A szarmatakoi leskorábli Emlékei a Bánságban*, în *ArchHung*, XXV, 1941, p. 318 şi 319. Fibula principală este cea cu piciorul întors pe dedesubt şi paralel cu ea îşi face apariţia şi acest nou tip de mărgele, perle rotunde din pastă de sticlă divers colorată. Un colier de cîţiva metri lungime din mărgele de acest tip se găseşte şi în Muzeul din Arad, descoperirea provenind de la Zimandul Mare, datată cu fibulă din sec. al IV-lea.

de sarmaţii jazigi, dar preferate de cei care au trăit pe teritoriul de la E şi SE de Carpaţi. Însă şi în acest sens lucrurile se complică, fiindcă în sec. al IV-lea — mai ales pentru sfîrşitul primei jumătăţi şi mai tîrziu, cînd se datează fibulele noastre — aceste locuri fac parte din marea arie de cultură Sîntana de Mureş, iar grupuri separate de sarmaţi în acea vreme se pot documenta cu greu (ne referim la Moldova şi Muntenia).

În schimb, cultura Sîntana de Mureş ne oferă multe elemente în comparaţie cu care majoritatea obiectelor (fibule, vase, podoabe etc.) îşi găsesc identităţi sau asemănări.

Am văzut că toate fibulele — excepţie făcînd cea cu capete în formă de ceapă — se găsesc în cultura Sîntana de Mureş (grupele Tîrgşor, Oinac, Tg. Mureş, Izvoare).

De asemenea, toate podoabele de la Piatra Frecăţei se găsesc în aria acestei culturi în număr destul de mare. În cimitirul de la Sîntana de Mureş, M. 19, 26, 40, 58 şi 62 sînt bogate atît în mărgele de cornalină faţetate cît şi în cele de sticlă albastră; la fel şi mormintele de la Tîrgşor prezintă coliere cu un număr impresionant de mărgele din cornalină faţetată, iar inventarul M. 1 de la Spanţov conţine printre mărgele şi pe acelea din coral, exemplare destul de rare în alte părţi.

Despre o prezenţă a unei populaţii sarmate în cultura Sîntana-Cerneahov ne asigură nu numai această preferinţă deosebită pentru podoabe, ci şi unele obiceiuri specifice sarmaţilor, cum este o deformare craniană din necropola de la Cerneahov; de asemenea, poziţia chircită, specifică sarmaţilor — a unor morminte de la Sîntana [47] şi Tîrgşor, Piatra Frecăţei (M. 320) şi pe teritoriul Uniunii Sovietice [48].

O tradiţie sarmatică în cultura Cerneahov poate fi considerat şi portul unor podoabe preferate de ei, cum ar fi cerceii cu un capăt al sîrmei îndoit şi apoi înfăşurat precum şi pandantivele piramidale din os, dinţi de animal sau scoici ce se purtau pe o verigă.

O deosebită atenţie în acest sens credem că o merită descoperirile de tip Cerneahov-Sîntana de Mureş din 1959, de la Independenţa (M. 16 şi 18). În M. 18 s-a găsit în jurul gleznei piciorului drept o brăţară din sîrmă de bronz avînd la capete un ochi şi cîrlig pentru a se putea închide. În legătură cu această descoperire, autorul spune că: „prezenţa acestei brăţări care apare extrem de rar în acest complex, ne îndreaptă mai curînd spre lumea sarmatică, vecină şi contemporană" [49]. Foarte interesant la M. 18 apare şi portul mărgelelor în jurul braţului stîng, obicei întîlnit la Histria şi în M. 63 de la Sîntana de Mureş.

---

[47] Kovacs Istvan, *op. cit.*, fig. 70, M. 52; fig. 71, M. 53; fig. 73, M. 55.

[48] M. A. Tihanova, *op. cit.*, p. 152, unde descrie mormintele cu inventar tipic sarmatic sau pe cele în poziţie chircită, pentru Niprul mijlociu. Pentru Pragurile Niprului dăm exemple de la Privolnoe (vezi V. Kuharenko, *Поселение и могильник полей погребения в с. Привольном*, în *SA*, XXII, 1955; M. 2 în poziţie chircită, p. 133, fig. 3/1; M. 3 culcat pe partea dreaptă, iar mîna dreaptă sub schelet, p. 132).

[49] B. Mitrea, *Şantierul Independenţa*, în *Materiale*, VIII, p. 609; în legătură cu această descoperire este interesant de relatat că în mormîntul sarmatic de la Şendreni, scheletul purta brăţări la picioare; tot aici se poate cita portul mărgelelor în jurul antebraţului, din M. 63, de la Sîntana de Mureş.

În sprijinul ipotezei că grupul nostru este strîns legat de cultura Sîntana vin şi formele ceramice care se găsesc în această arie, cu multe asemănări; şi poate pe aceeaşi linie de comparaţie, problema unor atribuiri culturale devine mai limpede.

Am amintit, că din vechile lucrări executate la Piatra Frecăţei, înaintea cercetărilor noastre, am recuperat şi o serie de vase, printre care şi cîteva cenuşii, unul dintre ele fiind deosebit de preţios şi anume o cană de formă bitronconică din pastă cenuşie, cu o singură toartă, (fig. 8/1,2), găsită nu cu mult înainte de sosirea noastră acolo; din informaţiile primite, cana se afla la picioarele unui schelet, care „ieşeau din mal", deci orientat cu capul spre nord; mormîntul era plasat, după indicaţie, între secţiunile 17—19.

Această căniţă îşi găseşte o analogie, pînă aproape de identitate, în M. 7 de la Tg. Mureş[50] şi profile asemănătoare în unele morminte de la Sîntana de Mureş. Astfel că, prin acest vas, legătura cu cultura Sîntana ne este asigurată.

Apoi, vasul-borcan din M. 186, găsit împreună cu fibula cu semidisc şi cu cele 21 de mărgele de sticlă albastră, prin formă, pastă, tehnică şi decor, menţine cel mai bine tradiţiile ceramicii de tip Sîntana de Mureş. Vasul îşi găseşte asemănări în descoperirile de la Cavadineşti[51] şi Independenţa. Credem că acest mormînt poate fi atribuit tot orizontului sarmatic, nu numai prin prezenţa mărgelelor şi a verigii împletite, dar şi prin obiceiul de a purta o singură fibulă, fiind bine ştiut că populaţiile gotice foloseau cîte două; în sprijinul ipotezei că ar putea fi vorba de o sarmată, vine şi noul element adoptat în practica ritului şi anume aşezarea scheletului pe două ţigle, obicei aproape inexistent în cultura Sîntana, cu excepţia M. 7 de la Tg. Mureş, în care s-a făcut o construcţie de ţigle. S-a dovedit că sarmaţii asimilau cu multă uşurinţă forme culturale străine şi aceasta ne face să credem că dintre toate etnicele pe care cultura Sîntana le cuprinde, tot sarmaţii au rămas cei mai influenţabili şi asimilatori ai noilor forme culturale cu care luau contact[52].

În mod special am lăsat la urmă vasul din M. 312, mormînt cu scheletul unui bărbat, şi ale cărui obiecte de metal — fibulă şi cataramă — atestă un roman, iar prezenţa vasului cenuşiu de factură barbară semnalează originea sa străină. Vasul păstrează în forme puternice tradiţii dacice ale culturii Chilia[53] şi Militari şi îşi găseşte unele asemănări de profil

[50] Kovacs Istvan, *A Marosvásárhelyi ökori telep, skyta és népvándorláskori temető*, în *DolgCluj*, VI, 1915.

[51] Ioan T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadineşti*, în *Materiale*, VI, p. 465, fig. 9/1.

[52] Credem că asupra acestor lucruri nu trebuie să insistăm prea mult; este destul dacă amintim doar faptul că la Poeneşti, Focşani şi mai ales pe teritoriul Uniunii Sovietice (Bocani etc.), în zonele de contact cu lumea dacică sau greco-romană, mormintele sarmatice conţin din plin obiecte ce reflectă influenţe variate şi deosebit de puternice.

[53] Mulţumim lui Sebastian Morintz pentru bunăvoinţa ce a avut-o de a ne pune la dispoziţie carnetele de săpături de la Chilia, dîndu-ne astfel posibilitatea să comparăm profilele vaselor descoperite cu cel din M. 312, găsind aici asemănări pînă la identitate.

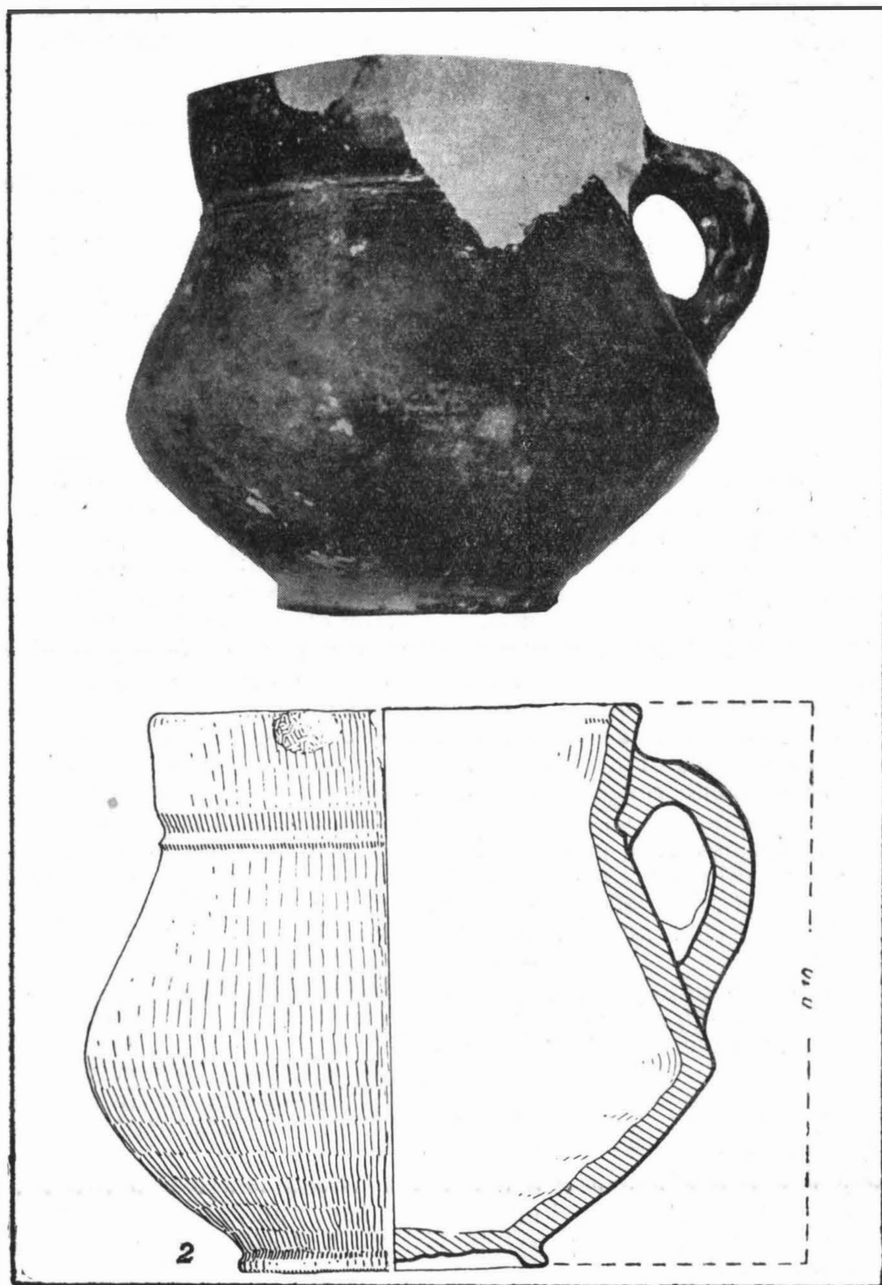

Fig. 8. — Căniță din pastă cenușie găsită în porțiunea de teren cuprinsă între secțiunile XVII—XIX.

în descoperirile de tip Sîntana, de la Oinac și Tîrgșor, dar nici un alt element nu ne lasă posibilitatea să credem că inhumatul ar putea fi dac[54]; prin vas și așezare topografică, el face parte din grupul de neromani cu caractere sarmatice, în care predomină morminte de copii sau femei. Or, este evident că toți aceștia reprezintă un grup mare din rîndul căruia nu puteau lipsi bărbații. Pe ei îi deosebim mai greu, deoarece, probabil, ca ostași li se puneau obiecte specifice costumului militar roman. Acest mormînt nu poate fi rupt de complexul arheologic din care face parte, deoarece, prin vas și poziție topografică, el se leagă de întregul grup sarmatic.

Recapitulînd în cîteva cuvinte, socotim că descoperirile de caracter neroman de la Piatra Frecăței fac parte din marele grup cultural Sîntana de Mureș-Cerneahov și reprezintă latura sarmatică a acestei culturi.

Problema care se mai cere a fi discutată este cea a evenimentelor care au dus la apariția unor aspecte de cultură Sîntana pe *limes*-ul dunărean al Scythiei Minor și în ce măsură pătrunderea lor în imperiu s-a făcut treptat sau nu.

Referindu-ne numai la descoperirile de la Piatra Frecăției, studiul obiectelor aparținînd sec. al IV-lea permite unele observații interesante, și anume, că partea cea mai mare a acestor obiecte tinde spre deceniile V—VI ale sec. al IV e. n., descoperirile din primele decenii fiind mai puțin numeroase, iar cele de la sfîrșitul sec. al III-lea — începutul sec. al IV-lea se reduc la cîteva morminte. Dacă încercăm să punem în legătură aceste observații cu unele evenimente ale căror repercusiuni puteau să cuprindă și malul dunărean apărat de fortificația căreia îi aparține această necropolă, constatăm că descoperirile de la Piatra Frecăței nu permit înregistrarea unei pătrunderi masive de „barbari" în întreaga vreme tulbure, cuprinsă între părăsirea Daciei și reinstaurarea liniștii și echilibrului între cele două maluri ale Dunării — adică de la 271 și pînă la Constantin cel Mare. Masivele deportări efectuate de Dioclețian și Maximian Probus, cînd „*Carporum natio translata omnis in nostrum solum* (*Romanum*)", par a fi ocolit cetatea de la Piatra Frecăței.

Însă strămutarea dincolo de Dunăre a unui neam necunoscut și presupus sarmat[55], eveniment petrecut numai la cîțiva ani de la știrea lăsată de Aurelius Victor, poate fi pusă în legătură cu unele descoperiri de la sfîrșitul sec. al III-lea și începutul sec. al IV-lea, elemente barbare nelipsind, pentru această vreme, de la Piatra Frecăței ; aceste pătrunderi probabil că se reduceau la un număr mic, care s-au asimilat rapid și au lăsat puține urme.

Nu încercăm să facem o legătură artificială între prezența sarmaților de la Piatra Frecăței și unele evenimente numai pentru ca să existe preocuparea interpretării și pe plan istoric a descoperirilor arheologice.

---

[54] *Istoria Romîniei*, I, p. 646.

[55] *Ibidem*, p. 685: ne referim la acel *Vicus Carporum* din *Scythia Minor*, înregistrat în a. 368 de izvoarele scrise.

Monumentele descoperite la Piatra Frecăței ne obligă să încercăm și o explicație, nivelul sarmatic fiind bine reprezentat, iar așezarea lor în imperiu trebuie să se fi făcut pe grupuri mari și foarte probabil numai în legătură cu un eveniment de seamă.

Am văzut că pînă la Constantin cel Mare descoperirile arheologice ne permit să facem unele legături cu cîteva evenimente mai importante. Însă politica dusă de el și de urmașul său Constantius a dus la un relativ echilibru, însoțit de liniște între „barbarii" de la nord de Dunăre și partea de imperiu de la Dunărea de jos. Dacă în acea vreme s-au făcut așezări de populație pe *limes* sau nu, iarăși nu putem afirma numai pe baza descoperirilor arheologice de la Piatra Frecăței.

Însă noua perioadă de frămîntări care începe o dată cu evenimentele ce au loc între anii 365—369, credem că a avut urmări și la Piatra Frecăței. Conflictul deschis de pretențiile uzurpatorului Procopius [56], de a stăpîni imperiul, ajutat fiind și de goții de la nord de Dunăre, a dat naștere la ciocniri grave, care au pus capăt echilibrului dintre cele două maluri ale Dunării. Campaniile întreprinse de Valens, după înfrîngerea lui Procopius, împotriva aliaților acestuia, începînd din anul 367 și durînd pînă la 369, cînd se încheie pacea cu Atanarich, au ca teatru de pregătire a operațiilor linia Dunării, începînd de la Carsium și pînă la Noviodunum.

În legătură cu aceste campanii, și ca urmare a înfrîngerii goților, credem că au avut loc și unele așezări masive de barbari pe *limes*-ul dobrogean, eveniment de care credem că se leagă descoperirile de la Piatra Frecăței. Dacă acestea ne apar mai ales sub aspect sarmatic, faptul este explicabil prin politica de colonizare dusă de imperiu, care urmărea divizarea forțelor adversare și îndepărtarea lor de bazele de atac, așezînd lîngă focarele de răscoală populațiile care nu aveau poziția cea mai înaintată în coalițiile războinice împotriva imperiului. Or, este cunoscut că încă din sec. al III-lea e.n. în coalițiile de jaf sarmații aveau o poziție inferioară carpilor din Moldova ; la fel și cei ce se găseau în acea vreme dincolo de Prut și Nistru, față de goți. În sec. al IV-lea, cînd îi regăsim în cultura Sîntana-Cerneahov, poziția lor trebuie să fi fost aceeași.

Așezați în imperiu, ei au mai putut să-și păstreze o vreme unele trăsături etnice și culturale proprii, poate și prin politica de oarecare toleranță dusă de romani, care îi socoteau elemente mai puțin periculoase. Că ei nu puteau să reziste prea mult romanității în mijlocul căreia au fost așezați, se vede și din felul cum mai încearcă să se manifeste în mod neroman, dar din ce în ce cu mai multă timiditate, elementele lor de cultură materială precum și obiceiurile rituale fiind pe cale de dispariție, așa cum arată cel mai tîrziu mormînt – care este așezat pe două țigle.

Faptul că la Piatra Frecăței am mai putut surprinde unele elemente de cultură proprie se datorește unei sosiri relativ recente în mediul roman ; pe de altă parte, procesul de asimilare rapid pe care îl exercita acest mediu creștinat a fost întrerupt, poate, brusc de un eveniment violent care a stins viața multora dintre ei.

---

[56] *Istoria Romîniei*, p. 593 și Ferdinand Lotz, *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, Paris, 1927, p. 220.

Credem că această rapidă dispariţie poate fi pusă în legătură cu atacul hunilor de la 375, care a produs, timp îndelungat şi după acest an, un aflux dezorganizat şi violent al populaţiilor de la nord de Dunăre, populaţii ce încercau să-şi găsească salvarea în fortificaţiile *limes*-ului sau în imperiu. Este posibil ca această situaţie să fi dat naştere la conflicte sîngeroase între aceste populaţii şi unele cetăţi de pe *limes*. În spre aceste decenii ne duc cele mai multe dintre descoperirile sec. al IV-lea de la Piatra Frecăţei, în care şi mormintele de luptători sînt destul de multe. Că în jurul deceniului al VIII-lea s-au produs pierderi mari în rîndurile populaţiei de la Piatra Frecăţei o demonstrează nu numai numărul mare de obiecte şi morminte ce se pot data în jurul acestor ani, ci şi descoperirile sec. al V-lea care — pentru prima lui jumătate — sînt foarte slab documentate arheologic.

În concluzie, socotim că descoperirile din sec. al IV-lea din necropola de la Piatra Frecăţei arată şi pe cale arheologică o masivă colonizare de „barbari" în aceste regiuni ale Scythiei Minore, colonizare care a avut drept rezultat încadrarea lor în aşezările din regiunea Dunării de jos. Aşa cum am încercat să arătăm mai sus, poate fi emisă ipoteza că o astfel de colonizare a unor elemente sarmatice a putut avea loc cu prilejul evenimentelor din 365—369. În orice caz, descoperirile prezintă pentru noi un îndoit interes : pe de o parte, necropola de la Piatra Frecăței oglindeşte în chipul cel mai sugestiv barbarizarea armatei imperiale, fenomen general la această dată, dar insuficient documentat arheologic pînă acum. Pe de altă parte, în mozaicul de populații neromane, a căror prezență în Dobrogea romană este amintită de izvoarele literare, descoperirile de la Piatra Frecăţei adaugă un nou element, foarte puțin cunoscut pînă la această dată. Dacă, pe lîngă încheierile de ordin arheologic şi istoric, mai adăugăm şi noile precizări pe care aceste descoperiri sînt susceptibile de a le oferi studiului general al elementelor componente ale culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov, considerăm că rezultatele obținute prin săpăturile de la Piatra Frecăţei aduc contribuții ce merită atenția noastră pentru cunoaşterea evenimentelor de la Dunărea de jos în a doua jumătate a sec. al IV-lea e.n.

PETRE AURELIAN

UN SIGILIU BIZANTIN DESCOPERIT LA HISTRIA

Săpăturile arheologice din ultimii 15 ani, de la Histria, au scos la lumină numeroase vestigii din epoca bizantină, oferindu-ne imaginea concretă a viețuirii cetății din ultima fază a existenței sale. Încep să fie cunoscute din ce în ce mai precis diversele aspecte de natură economică, socială și politică ale orașului din etapa bizantină, al cărui cadru general de dezvoltare se conturează destul de limpede [1]. Rolul datelor arheologice este esențial în această operă migăloasă de reconstituire a unei perioade istorice a cetății, despre care izvoarele scrise ale vremii nu ne-au păstrat nici un fel de informații.

În asemenea condiții, este ușor de înțeles importanța descoperirii unui sigiliu bizantin (fig. 1), ce sporește numărul documentelor deosebit de prețioase privind etapa finală a Histriei, care își continuă existența urbană, organizată, pînă în primele decenii ale sec. al VII-lea e.n. [2]. Sigiliul s-a găsit în mod întîmplător, în vara anului 1962, între dalele pieții din epoca romano-bizantină, aflată în imediata vecinătate a Porții Mari.

Piesa, în general destul de bine conservată, este puțin deteriorată în dreptul celor două orificii ale canalului transversal, prin care trecea șnurul ce lega plumbul de scrisoare. Forma este ușor ovală, cu diametrele de 16 și 19 mm și grosimea de 3 mm.

Pe avers este reprezentată, sumar și stîngaci, imaginea Fecioarei pe tron, văzută din față, purtînd pruncul pe brațul stîng; de o parte și de alta a tronului cîte o ramură de măslin sau de finic arcuită.

Pe revers apare o monogramă cruciformă, compusă din următoarele litere grecești: Θ și E la extremitățile barei transversale, T la mijloc, Δ legat cu Ω la baza hastei verticale și ὅ (din cauza rupturii sigiliului, brațele sînt distruse) la capătul de sus al crucii. Monograma, avînd toate

[1] Em. Condurachi, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 251—256; idem, *Histria romano-bizantină în lumina ultimelor săpături*, în *Monumente și Muzee*, I, 1958, p. 26—31.

[2] H. Nubar, *Monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea și sfîrșitul cetății Histria*, în *SCN*, III, 1960, p. 183—185.

elementele clare, se poate transcrie, fără dificultate, sub forma θε[ο]δώτου [3].

Nu putem formula nici o ipoteză despre acest Theodotos, posesorul sigiliului. Pe piesă nu apare nici un indiciu suplimentar, din care să rezulte titlul sau funcţia lui sau măcar să sugereze dacă era un personaj eclesiastic, militar sau civil. Tot atît de obscură rămîne identificarea

Fig. 1. — *Histria.* Sigiliu bizantin de plumb, din sec. VI — VII e. n. (mărită de aproximativ 3 ori).

oraşului său de reşedinţă de unde a expediat la Histria documentul cu sigiliul respectiv.

În schimb, cu mai mult succes credem că poate fi rezolvată problema cronologică. Piesa se încadrează în categoria sigiliilor bizantine cu monogramă, aparţinînd perioadei celei mai vechi, adică, în special, sec. VI—VII e.n. Din această categorie, tipul cel mai răspîndit prezintă pe fiecare faţă cîte o monogramă cu numele posesorului (pe av.) şi funcţia sau titlul său (pe rv.) [4]. Deseori monograma apare numai pe una din feţe, fiind înlocuită pe cea opusă prin efigia Fecioarei cu pruncul, executată de obicei într-un mod neîndemînatic [5]. Uneori, în locul efigiei amintite, întîlnim şi alte reprezentări cu caracter religios [6].

[3] Transcrierea numelui de Theodotos într-o monogramă aproape identică cu cea de pe exemplarul de la Histria, la V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris, 1952, n. 600, pl. LXIX.

[4] G. Schlumberger, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris, 1884, p. 85—89, datează exemplarele din această categorie în sec. VI—VII e.n.; V. Laurent, *op. cit.*, p. 273—293, datează unele piese şi în secolele următoare. Cele 82 piese cu monogramă pe ambele feţe se repartizează cronologic în felul următor: sec. al VI-lea, 5 ex.; sec. VI—VII, 26 ex.; sec. al VII-lea, 31 ex.; sec. VII—VIII, 10 ex.; începutul sec. al VIII-lea, 6 ex.; sec. VIII—X, 4 ex. Deci exemplarele datate după sec. al VII-lea reprezintă numai 1/4 din numărul total al sigiliilor prezentate.

[5] G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 86; W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, în *BSNR*, XII, 1915, p. 80—97, n. 15—22; H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomi*, în *BCMI*, VIII, 29, 1915, p. 31—35, n. 4; V. Laurent, *op. cit.*, n. 664. Toate exemplarele menţionate sînt atribuite sec. VI—VII e.n.

[6] Sfînt, înger sau un animal, de obicei simbol al evangheliştilor; cf. G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 86; W. Knechtel, *art. cit.*, n. 23—25; H. Metaxa, *art. cit.*, n. 5—6.

Exemplarul de la Histria îmbogăţeşte grupa de sigilii din care face parte cu un nou tip. Spre deosebire de sigiliile cunoscute din această vreme, în care imaginea Fecioarei apare numai bust sau în picioare, cu medalionul cu chipul lui Isus [7], pe piesa de la Histria ea este reprezentată stînd pe tron, cu pruncul în braţe. De altfel şi în epocile următoare o asemenea reprezentare este extrem de rară [8].

Numai prin prisma elementelor sale iconografice şi paleografice sigiliul de la Histria nu permite o încadrare cronologică mai restrînsă decît cea atribuită categoriei respective. Lucrul acesta este în general valabil pentru întreaga sigilografie bizantină : se ştie că, în afara exemplarelor aparţinînd împăraţilor, înalţilor demnitari cunoscuţi sau menţionînd funcţii bine delimitate în timp, restul sigiliilor nu conţine indicaţii precise cronologice. Datarea lor se face pe baza analizei de ordin tipologic-iconografic, care reuşeşte să stabilească epoca respectivă doar în linii mari, neavînd la dispoziţie elemente bine definite, caracteristice numai unui număr foarte redus de ani [9].

În cazul sigiliului prezentat de noi, singura precizare care poate fi făcută este fixarea unui *terminus ante quem*, impus de datele cunoscute pînă în prezent asupra sfîrşitului Histriei, în primele decenii ale sec. al VII-lea. Am arătat cu alt prilej, pe baza descoperirilor monetare din timpul împăraţilor Focas şi Heraclius, coroborate de mărturiile arheologice, că Histria îşi continuă viaţa cu caracter urban organizat pînă în primele decenii ale sec. al VII-lea [10]. Aşadar, în aceste condiţii, datarea sigiliului poate fi restrînsă între sec. al VI-lea şi începutul sec. al VII-lea. Recenta descoperire completează cunoştinţele noastre asupra Histriei din această vreme : o cetate care, nu numai că-şi păstrează aspectul său urban, cu case din piatră şi cărămidă, străzi bine pavate şi canalizate, dar continuă să întreţină relaţii active, oficiale, cu alte centre ale imperiului bizantin.

H. NUBAR

[7] Cum apare pe toate exemplarele publicate de autorii citaţi la notele 3 şi 4.

[8] G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 25.

[9] *Ibidem*, p. 80, arată clar acest lucru, în încercarea de a stabili caracterele distinctive ale sigiliilor, în funcţie de anumite epoci; acelaşi lucru rezultă şi din analiza diferitelor tipuri care apar pe sigiliile bizantine, cum ar fi imaginea Fecioarei, care e frecventă din sec. al VI-lea pînă în sec. al XIII-lea. De altfel, din aceste motive, clasificarea sigiliilor, atît la G. Schlumberger cît şi la V. Laurent, este făcută cu totul după alte criterii decît cele cronologice.

[10] H. Nubar, *art. cit.*

CERAMICA LOCALĂ DE UZ CASNIC DIN SECOLUL AL XIV-LEA DE LA SUCEAVA

(partea I)

Săpăturile arheologice efectuate la Suceava ani de-a rîndul, începînd cu anul 1951, au dus la obţinerea unor date deosebit de importante pentru urmărirea continuităţii vieţii omeneşti pe teritoriul oraşului, începînd cu primele secole ale erei noastre şi pînă astăzi. În cadrul multiplelor aspecte pe care le prezintă cercetarea arheologică a teritoriului fostei capitale a statului moldovean, legate fie de apariţia şi dezvoltarea oraşului, fie de sistemul de fortificaţie al acestuia etc., un loc primordial îl ocupă studierea producţiei meşteşugăreşti. În această ordine de idei, o contribuţie de seamă la cunoaşterea producţiei ceramicii de uz casnic de factură locală din secolul al XIV-lea au adus-o săpăturile efectuate în diversele puncte ale oraşului Suceava. În lucrarea de faţă vom căuta să urmărim, prin studierea materialelor ceramice rezultate în urma săpăturilor executate în sectorul „Oraş", evoluţia producţiei ceramice de-a lungul secolului al XIV-lea în aşezarea de la Suceava.

În literatura de specialitate au apărut lucrări şi studii [1], în care se pun o serie de probleme în legătură cu această temă şi prin care se lărgeşte şi se aprofundează procesul de cunoaştere a ceramicii din secolul al XIV-lea; cercetările în continuare întreprinse la Suceava permit noi precizări sau vin să confirme unele puncte de vedere deja exprimate ipotetic în lucrările de mai sus.

Dacă pentru ultima treime a secolului al XIV-lea studierea ceramicii moldoveneşti de la Suceava se poate face acum cu mai multă uşurinţă — pe de o parte datorită condiţiilor stratigrafice clare de descoperire, oferite în special de numeroase secţiuni din sectorul „Şipot",

[1] Mircea D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 107 şi urm.; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*, Ed. Acad. R.P.R., 1960 (a se vedea cap. *Urmele de viaţă*); Mircea D. Matei, *Zur Ausdehnung de Stadt Suceava im XIV.—XV. Jh.*, în *Dacia*, N.S., V, 1962, p. 521 şi urm.; idem, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Ed. Acad. R.P.R., 1963.

iar pe de alta bogăției materialului, asupra căruia se pot stabili numeroase relații tipologice — pentru perioada imediat anterioară studiul nu poate fi întreprins în amănunțime și deocamdată operăm cu deducții de ordin tipologic. Date fiind condițiile istorice, ce se presupun acum, ale dezvoltării așezării de la Suceava în prima jumătate a secolului al XIV-lea, și anume cristalizarea rezultatelor procesului îndelungat de urbanizare [2] a acesteia, studiul materialelor ceramice sau de altă natură nu este în măsură (dată fiind lipsa desăvîrșită a elementelor care să ușureze datarea) să permită încadrări sigure, mai înguste, de ordin cronologic. Mai mult, situația nu este singulară pentru Moldova, deoarece ea se repetă și pentru unele teritorii vecine, cum ar fi, de exemplu, Polonia [3].

Deși în secțiunea a XI-a de la „Șipot" situația stratigrafică permite o observație menită să facă oarecare lumină și pentru unele precizări asupra ceramicii moldovenești, premergătoare celei datînd din vremea domniei lui Petru Mușat, aceasta singură nu ne dă suficiente lămuriri pentru înțelegerea în întregime a problemei. Dată fiind lipsa, pînă în momentul de față, a cercetărilor arheologice în așezări de tip rural datînd din secolul al XIV-lea în vreo regiune mai mult sau mai puțin învecinată Sucevei, un studiu comparativ care ar fi ajutat, în mare măsură, la lămurirea situației de la Suceava privind această problemă, nu se poate face.

Săpăturile din oraș au dat la iveală o mare cantitate de ceramică proprie secolului al XIV-lea, totuși, relativ puține puncte sînt acelea în care descoperirile de acest fel apar în complexe închise, care să ofere criterii sigure de datare și interpretare. Astfel de complexe au fost surprinse la „Șipot": locuința-atelier din secolul al XIV-lea și bordeiul din aceeași vreme, aflate în acest sector; cuptorul de ars oale datat cu monedă de la Ștefan Mușat; cuptoarele de redus minereu, aflate în apropierea locuinței-atelier. Tot în oraș la „Curtea Domnească" [4], a fost surprins stratigrafic stratul de cultură din secolul al XIV-lea, în care de asemenea, datarea ceramicii găsită aici este sigură. Inițial, ceramica de uz casnic din secolul al XIV-lea a fost găsită în condiții stratigrafice clare la Cetatea Șcheia în nivelul constructorilor cetății. Paralel cu descoperirile de aici, altele similare au fost făcute în sectorul „Platou" [5], din fața Cetății de Scaun, unde strat și urme de construcții de locuințe împreună cu ceramică au fost datate în mai multe puncte.

Cu toate că materialul ceramic datînd din secolul al XIV-lea, recoltat în numeroase puncte din orașul Suceava, este bogat, dată fiind starea fragmentară în care se află, nu permite să avem o imagine completă

---

[2] Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice*..., p. 60—76, în special.

[3] Unde, de asemenea, pentru producția ceramică de uz casnic din aceeași vreme (avem în vedere în special descoperirile de pe vechiul teritoriu al Varșoviei) nu se pot face datări mai strînse. Și aici, ca și la noi, producția ceramică de uz casnic de la sfîrșitul sec. al XIV-lea este bine datată, pe întregul secol neputîndu-se stabili decît o simplă clasificare de material. Cf. Jerzy Kruppè, *Studia nad ceramika XIV wieku ze starego miasta w Warszawie*, p. 224—229.

[4] *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campaniile 1960 și 1961* (ms.); *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în *Materiale*, IV, p. 253.

[5] *Șantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 757.

a acestei ceramici ; imposibilitatea întregirii multor forme de vase creează încă dificultăţi serioase în descrierea unora dintre tipurile de vase şi în urmărirea liniei de evoluţie tipologică şi stilistică a lor.

Vom încerca mai întîi ca, pe baza unei examinări atente, să clasificăm materialul ceramic de factură locală de la Suceava din prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Producţia ceramică din prima jumătate a secolului al XIV-lea de la Suceava se caracterizează printr-o mare varietate de tipuri aparţinînd aproape exclusiv formei de oală-borcan, lucrată la roata de mînă, sau, către mijlocul veacului, la roata de picior; pentru începutul secolului al XIV-lea, se cunoaşte şi ceramica lucrată încă cu mîna şi îndreptată la roata de mînă. Găsită la „Curtea Domnească" şi la „Şipot" în strat de cultură ce premerge pe acela datat cu monede de la Petru Muşat, factura ei tehnică, în special, o arată ca avînd trăsături asemănătoare cu aceea prefeudală sau a secolelor XII—XIII, prezentînd, spre deosebire de aceasta, forme mult mai variate, iar în ceea ce priveşte ornamentul, legăturile cu ceramica mai veche sînt uşor sesizabile [6].

Întrucît cercetările de pînă acum au ajuns la unele încheieri parţiale în legătură cu evoluţia lucrării ceramicii în jumătatea de nord a Moldovei, potrivit cărora, la începutul secolului al XIV-lea, producţia ceramică încă nu devenise un meşteşug [7], considerăm că unele observaţii ce se pot face asupra descoperirilor din sectorul „Oraş", sînt în măsură să asigure verificări complete ale justeţei opiniilor de mai sus. Astfel, deosebirile uşor sesizabile ce se manifestă sub raport tehnic, examinînd fiecare vas în parte, nu pot fi interpretate decît în sensul celor precizate deja [8], deoarece, în momentul în care se poate presupune că olăritul a devenit meşteşug, fenomenul încetează să se manifeste, ajungîndu-se ca măcar în cadrul aşezării de la Suceava, să se producă materiale de o tot mai mare unitate în ceea ce priveşte tehnica şi decorul.

Se observă astfel, că în prima jumătate a secolului al XIV-lea, pasta din care sînt lucrate vasele cuprinde o dozare inegală de la un vas la altul a degresanţilor, predominînd nisipul cu granulaţie medie şi mare şi cu multe pietricele. Lutul este prost ales şi insuficient frămîntat, fapt ce face ca pasta să fie neomogenă, prezentînd suficiente spaţii goale, nu prea consistentă, cu aspect lutos. Lucrate dintr-o astfel de pastă, cu priceperea şi tehnica existente, vasele acestea au în genere pereţii groşi.

Modelarea vaselor în condiţiile tehnice existente (ale lucrului la roata de mînă sau cu mîna ca şi cealaltă realitate, izvorîtă din prima, a unei îndemînări puţin apreciabile) este stîngace, profilul lor fiind adeseori incorect realizat. Din păcate, starea fragmentară în care se găseşte această ceramică (nici un vas nu a putut fi întregit) nu ne permite deocamdată

[6] Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice...*, p. 40. Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 74.

[7] Mircea D. Matei, *Unele probleme...*, p. 111—112; idem, *Contribuţii arheologice...*, p. 39.

[8] „Este limpede că, ...locuitorii acestei aşezări nu cunoşteau nici măcar una din realizările cele mai importante ale acestei vremi în domeniul producţiei meşteşugăreşti, roata olarului cu învîrtiri repezi". Cf. *ibidem*, p. 39.

să cunoaştem în întregime procesul tehnic al lucrării ei. Totuşi, observaţiile făcute pe unele fragmente de funduri de vase sugerează unele ipoteze. Astfel, o primă observaţie este aceea a lipsei semnelor de olar pe fundurile vaselor de la Suceava. În al doilea rînd, fundurile, în mod frecvent, sînt „plane" şi numai în puţine cazuri „cu marginile revărsate". Toate aceste caracteristici sugerează ipoteza că în ceea ce priveşte ceramica lucrată la roata de mînă, olarii suceveni foloseau tipuri mai perfecţionate ale acestei roţi, cu fusul mobil [9]. Judecînd după tehnica de modelare a vaselor — care se apropie deseori de aceea a vaselor lucrate la roata de picior — este foarte posibil, ca aceştia să fi folosit paralel şi o altă roată mai perfecţionată, cu fusul mobil şi pusă în mişcare cu genunchiul [10].

Cu privire la operaţia desprinderii vasului de pe roată, ceramica din secolul al XIV-lea, în mod frecvent, poartă semnele desprinderii vasului după oprirea roţii (recunoscută prin dungile paralele imprimate pe fundurile de vase — fig. 6), spre deosebire de secolul al XV-lea cînd apar frecvent pe fundurile de vase indiciile desprinderii „cu sfoara", în timp ce roata încă se învîrteşte.

Ceramica este de culoare roşie, de diverse nuanţe deschise sau, frecvent, închise cu pete cenuşii, arsă insuficient şi neunitar, prezentînd în spărtură o bogată gamă de nuanţe de roşcat şi vineţiu, rezultat al arderii incomplete.

Referindu-ne în mod deosebit la începutul secolului al XIV-lea prezentăm următoarele grupe de ceramică :

Grupa I cuprinde vase de dimensiuni mijlocii şi mici, lucrate cu mîna, avînd pereţii groşi (6—7 mm), profilul nesigur şi greoi. Forma de vas mai frecventă este oala-borcan, de proporţii oarecum reduse, avînd un profil alungit, cu buza simplă abia schiţată, fiind mai mult o prelungire a gîtului; de obicei, aceasta este numai uşor răsfrîntă în afară, mai rar ea fiind răsfrîntă brusc în acelaşi sens. A doua formă de vas reprezintă tot oale-borcan avînd însă pereţii bombaţi şi buza scundă; acestea prezintă de obicei pe faţa interioară a buzei o foarte slabă şănţuire.

Vasele mici sînt reprezentate de următoarele două tipuri :

Tipul a : văscior cu corpul bombat, cu buza foarte scurtă, răsfrîntă brusc în afară, rotunjită la exterior printr-o pronunţată şănţuire făcută pe faţa ei interioară; marginea buzei este mult subţiată şi uşor arcuită către interior (fig. 1/5).

Tipul b : văscior cu buza înaltă, dreaptă, terminată cu marginea uşor subţiată. De la limita inferioară a buzei pereţii înscriu o linie curbă pînă la fundul vasului; aceştia au o grosime mai mare (11 mm) decît

---

[9] O discuţie asupra diverselor tipuri de roţi de mînă sau de genunchi, cunoscute ca atare în vremea feudalismului timpuriu, dînd totodată o clasificare pe tipuri caracteristice şi variante ale acestora, oferă studiul Mariei Comşa, *Cu privire la semnificaţia mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 273—291. Autoarea arată că „acest tip de roată era larg răspîndit în lumea romană-provincială, de unde se pare că l-au preluat şi alte populaţii (slavi germanici). În epoca feudală timpurie el este cunoscut de asemenea pe spaţii foarte largi între Elba şi Nipru" (cf. *ibidem*, p. 296).

[10] *Ibidem*, p. 296.

buza (6 mm). Fața exterioară a vasului este neuniformă, prezentînd pe alocuri îngrămădiri de pastă. Se pare, că văsciorul a fost îndreptat şi la roata înceată, sau s-a folosit pentru netezire o mică spatulă de lemn; pe o porțiune de pe fața interioară a vasului se văd urme care par

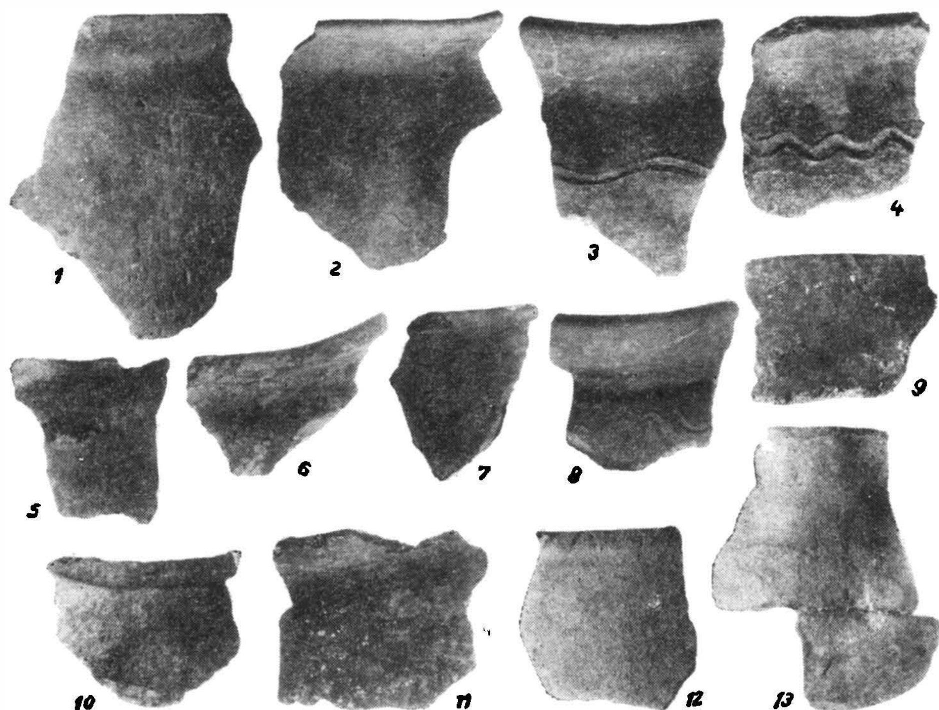

Fig. 1. — *Suceava.* Ceramică de la începutul secolului al XIV-lea 1—4, 6—9, 12, lucrată cu roata de mînă; 5, 10, 11, 13, lucrată cu mîna.

a proveni de la o astfel de încercare. Înălțimea văsciorului nu pare a fi depăşit 11 cm. Remarcăm disproporția dintre înălțimea mare a buzei (circa 3 cm) şi aceea a corpului vasului (fig. 1/13).

Tipul c: reprezintă vase de dimensiuni ceva mai mari ca acelea ale vaselor incluse la tipurile *a* şi *b*; ele au buza simplă, scurtă, uşor răsfrîntă în afară, terminată cu marginea puțin subțiată; umărul de loc schițat şi pîntecul de asemenea numai puțin lărgit, redau o formă alungită (fig. 1/10, 11).

O variantă a acestui tip de vas are buza ceva mai înaltă, mai mult răsfrîntă în afară, terminată la fel, cu marginea uşor subțiată.

Foarte rar, fragmentele de vase incluse în această grupă poartă ornament.

Grupa a II-a cuprinde ceramică modelată la roata de mînă sau de genunchi. Față de prima grupă, aceasta este mult mai bine repre-

zentată. Vasele au dimensiuni mijlocii, întîlnindu-se totodată şi fragmente aparţinînd unor vase care par a fi avut un volum destul de mare. În ceea ce priveşte componenţa pastei deosebim, în linii generale, în

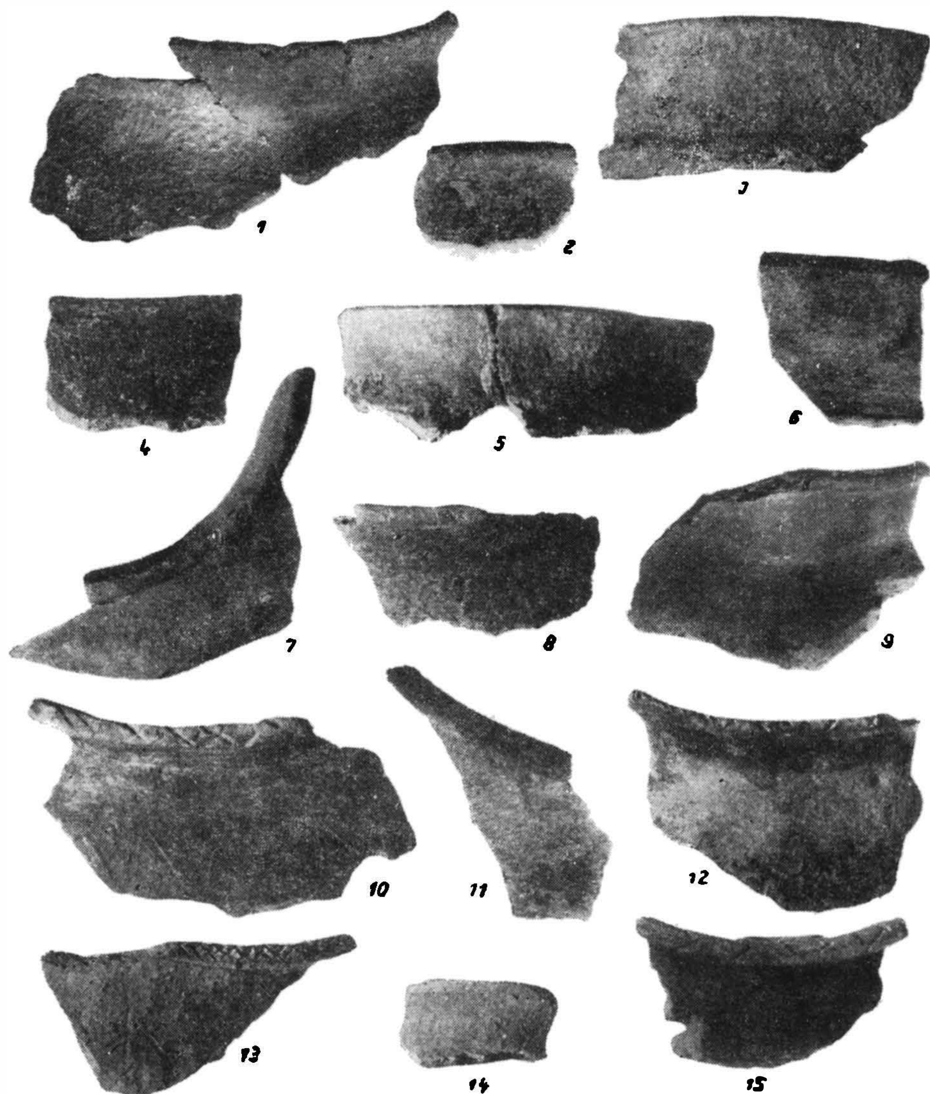

Fig. 2. — *Suceava*. Ceramică de la începutul secolului al XIV-lea; lucrată cu roata de mînă.

cadrul grupei a II-a, oale cu aspect zgrunţuros, observîndu-se clar pe ambele lor feţe amestecul cu pietricele, şi oale cu pereţii netezţi, pe feţele cărora, în urma acestei operaţii, prezenţa pietricelelor este ascunsă.

Deosebirile după forma de vase sînt mai multe, aşa încît enumerăm următoarele tipuri de oale:

Tipul a: vase cu buza înaltă (aproape 3 cm), terminată cu marginea uşor subţiată, gîtul aproape inexistent, umărul porneşte larg. Fragmentele, aşa cum se păstrează, nu fac posibilă stabilirea formei vasului în întregime. Oricum, ele aparţin unor vase de dimensiuni destul de mari, au feţele zgrunţuroase şi sînt lucrate la roata de mînă. Unul din fragmente poartă pe buză, în interior la 1 cm sub limita ei superioară, o şănţuire uşoară şi îngustă, orizontală (fig. 2/1—6).

Tipul b: vase cu buza simplă, dreaptă şi înaltă, cu marginea uşor subţiată; umărul puţin bombat se formează imediat de sub buză, după care pereţii înscriu în jos o linie aproape verticală pînă la fundul vasului. În ansamblu, vasul are o formă alungită (fig. 3/1—3).

Tipul c: vase cu buza simplă, scurtă, uşor răsfrîntă în afară, terminată cu marginea subţiată. Gîtul este scurt şi slab profilat, umărul lărgit. Păstrate sub forma unor fragmente mai mici, acestea indică a aparţine unor vase cu corpul destul de bombat (fig. 3/9, 10).

Tipul d: vas de formă alungită cu buza simplă, în prelungirea gîtului, uşor arcuită spre interior şi terminată cu marginea subţiată aproape ca o muchie. Umărul abia schiţat, arată că pereţii coborau spre fundul vasului pe o linie foarte puţin înclinată spre interior. Vasul are ca ornament o linie simplă vălurită pe umăr (fig. 3/6).

Tipul e: este reprezentat de un vas cu corpul alungit, cu buza înaltă, uşor răsfrîntă în afară, cu marginea teşită; buza a fost îngroşată prin îndoirea şi prin lipirea ei spre exterior, formînd un mic prag de la care porneşte gîtul, destul de înalt, şi care este evidenţiat tocmai prin această îngroşare a buzei. Trecerea spre umăr se face pe o linie curbă restrîngîndu-se treptat pînă spre fundul vasului. Ca ornament are un grup de incizii orizontale dispuse neregulat pe umărul vasului (fig. 5/1).

În cadrul acestei grupe adăugăm cîteva fragmente aparţinînd unor vase de dimensiuni mici, mai puţin bine executate din punct de vedere tehnic faţă de cele descrise pînă aici. În ceea ce priveşte forma lor, vasele se apropie mult de acelea aparţinînd grupei I lucrate cu mîna. Ca şi în cazul acestora, deosebim văscioare avînd un profil alungit, cu buza simplă, terminată cu marginea uşor subţiată sau dreaptă, puţin răsfrîntă în afară, iar altele au corpul bombat cu buza mai mult răsfrîntă în afară. În genere, sînt lipsite de vreun element decorativ. Excepţie fac două fragmente care au pe umăr linia vălurită. În cadrul tipurilor descrise aparţinînd grupei a II-a, deosebim unele variante care oferă deosebiri, în special, în redarea părţii superioare a vaselor [11].

În ciuda numeroaselor deosebiri mărunte, fie sub raport tehnic, fie de natură tipologică, clasificarea ceramicii de la începutul secolului al XIV-lea, precedînd cu puţină vreme pe aceea caracteristică vremii lui Petru Muşat, a fost posibilă, date fiind trăsăturile esenţiale asemănătoare ale acesteia. Pentru o prezentare mai aprofundată a categoriei

[11] Prezentarea amănunţită a acestora am făcut-o în capitolul referitor la ceramica de uz casnic de la Suceava datînd din sec. al XIV-lea, în volumul de *Rapoarte definitive Suceava*, I (în curs de pregătire).

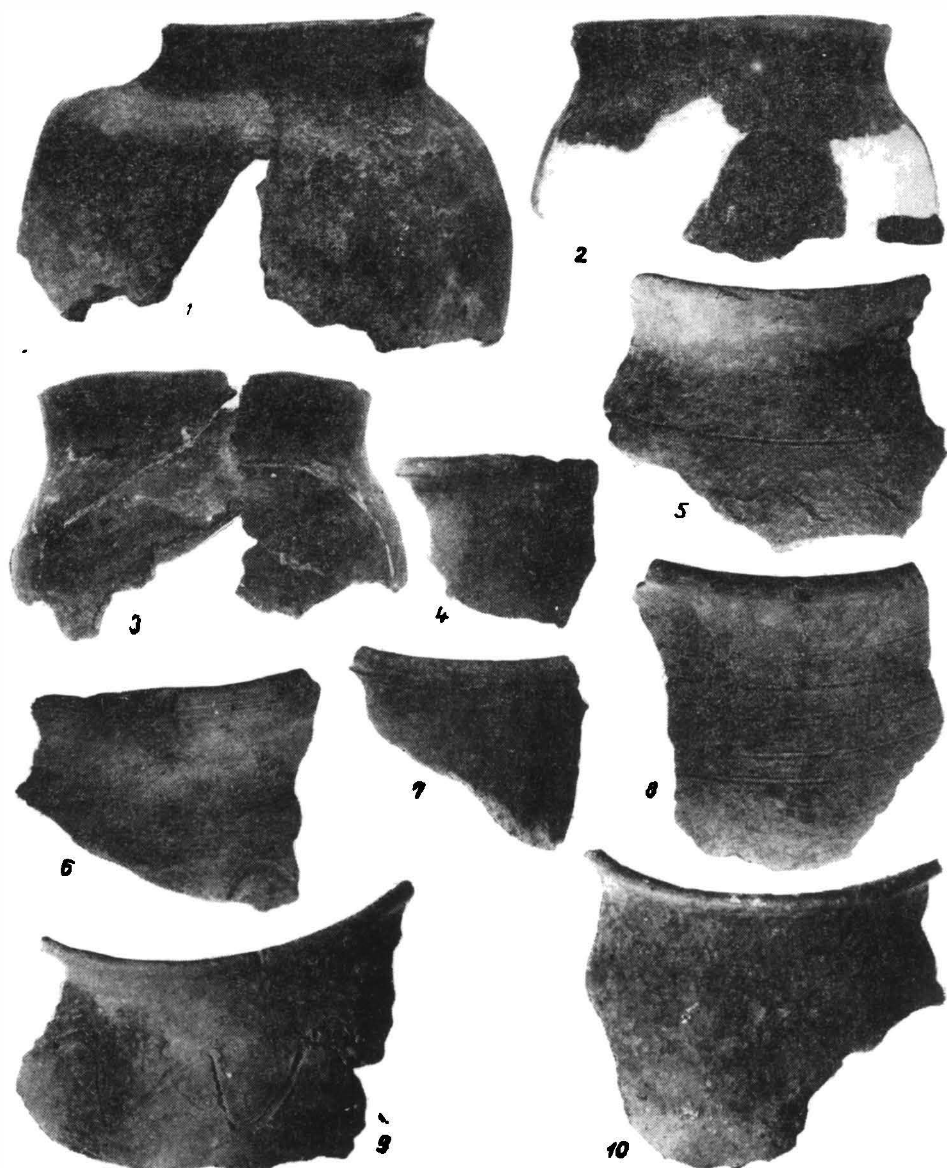

Fig. 3. — *Suceava*. Ceramică de la începutul secolului al XIV-lea, lucrată cu roata de mînă.

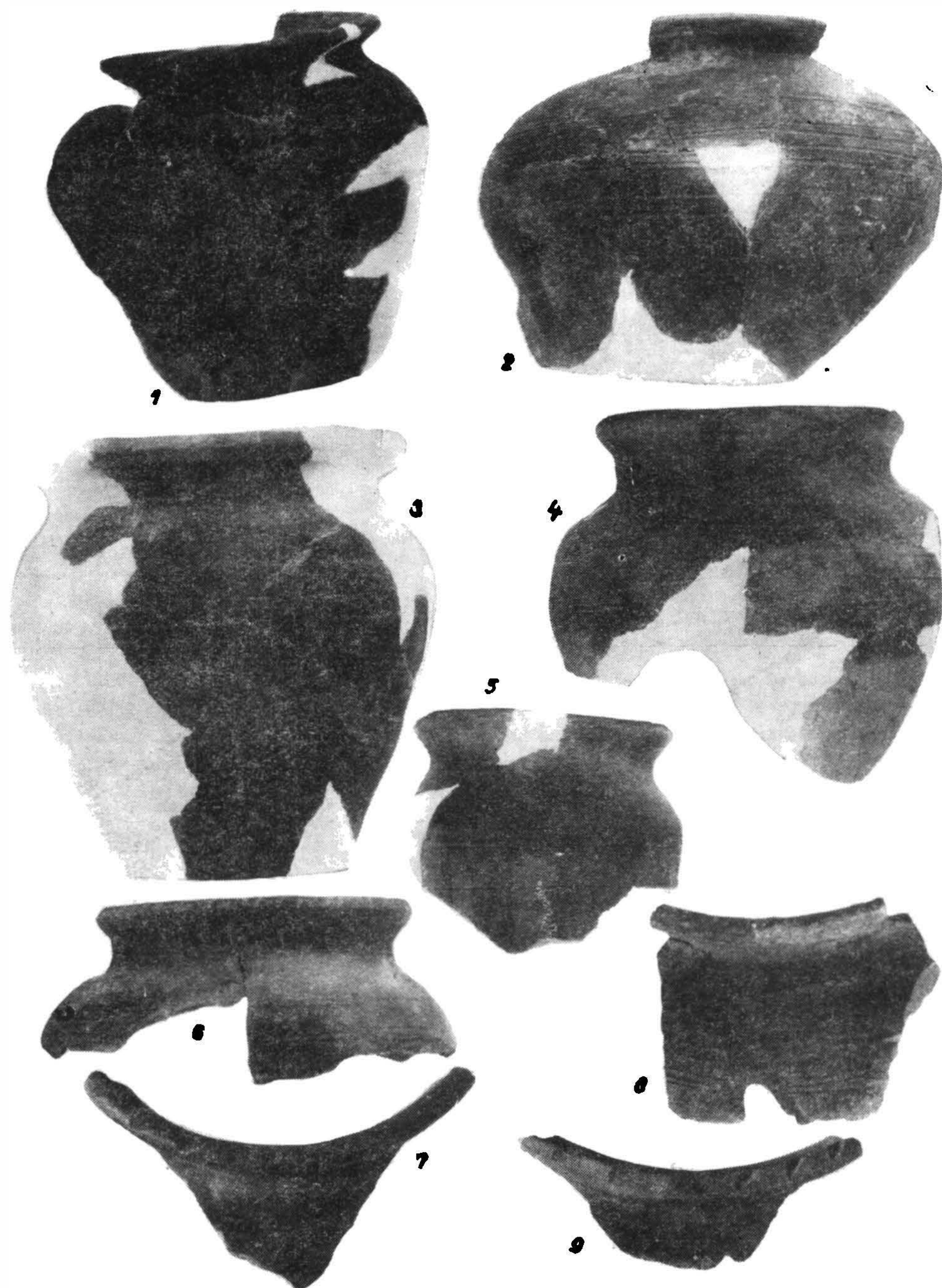

Fig. 4. — *Suceava*. Ceramică din prima jumătate a secolului XIV-lea: 1—3, 7—9, lucrată cu roata de mînă; 4—6, vase lucrate cu roata rapidă.

ceramicii descrise pînă aici, observăm că cele trei tipuri (*a*—*c*) ale primei grupe ceramice reprezintă, atît din punct de vedere tehnic (lucrate cu mîna) cît şi tipologic, forma cea mai rudimentară; le întîlnim de aceea şi mai rar. Vasele incluse grupei a II-a sînt mai evoluate şi ca tehnică

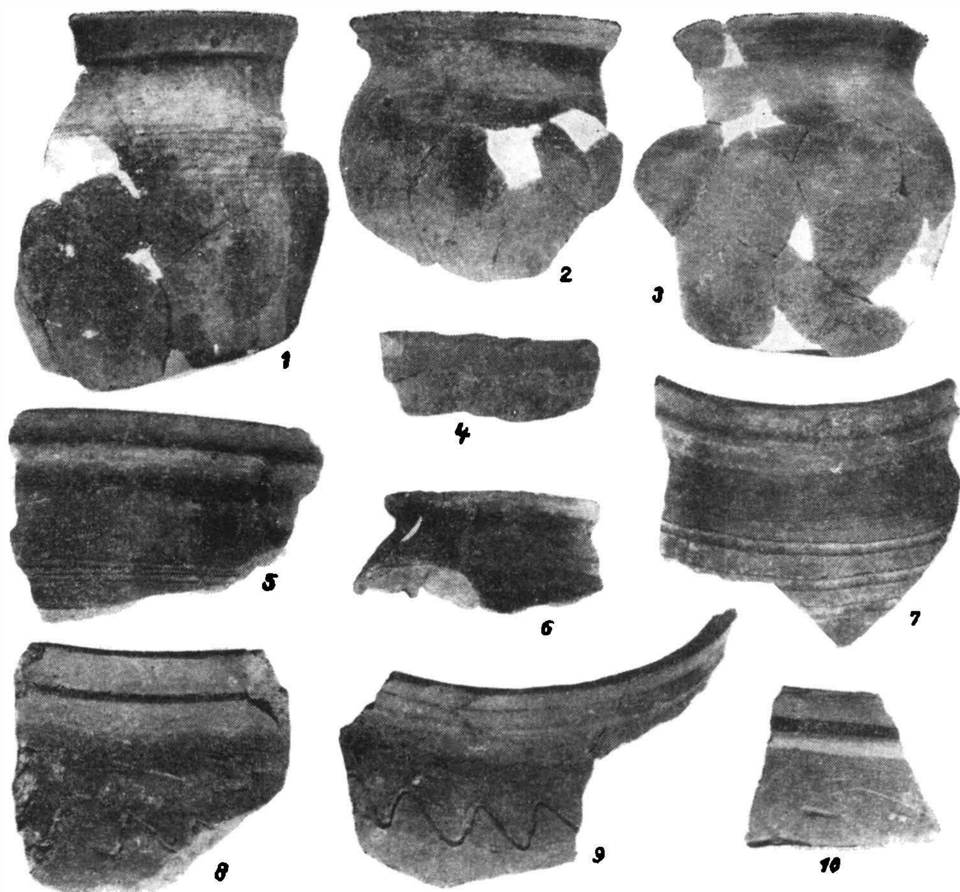

Fig. 5. — *Suceava*. Ceramică din prima jumătate a secolului al XIV-lea. 2—3, 5, 7, 10, lucrată cu roata rapidă; 1, 4, 6, 8, 9, fragmente ceramice din vase lucrate cu roata de mînă.

(lucrate la roata de mînă sau de genunchi) şi ca formă, prin aceea că au corpul mai larg, de dimensiuni mai mari, iar profilul buzei începe să fie mai îngrijit şi chiar să indice apariţia iniţială a unor elemente de construcţie a acesteia, care abia mai tîrziu se constituie în forme caracteristice. Din tipurile de vase cu forma alungită (II/a şi II/e, de exemplu) se va dezvolta tipul de vas cu buza prevăzută cu nervură — cu umărul bombat şi lat, cu pereţii restrînşi spre fund — care are în genere o formă

zveltă. Tot astfel este de presupus, că din tipul de vas cu buza simplă, răsfrîntă în afară şi cu corpul bombat (tipul II/c, în special), se va dezvolta vasul cu umărul mult lărgit şi cu pereţii brusc şi mult restrînşi spre fund. Tipurile II/d şi II/c sînt în genere lucrate mai îngrijit sub raport tehnic, forma lor rămîne însă apropiată de accea caracteristică vaselor din această grupă ceramică. În genere, ceramica rudimentară, lucrată cu mîna, este mai puţin ornamentată, deseori ea fiind lipsită de vreun element de decor. Ceramica din grupa următoare este mai reprezentativă din acest punct de vedere. Oricum, elementele de decor sînt absolut comune ambelor grupe. Cel mai ades, ornamentul se compune dintr-o linie în val incizată pe gîtul vasului (imediat sub buză) sau pe umăr; foarte rar se întîlneşte asocierea a două astfel de linii dispuse pe umărul vasului. Întîlnim apoi crestăturile, dispuse oblic sau vertical, pe marginea buzei şi cu totul rar ele se află şi pe umărul vasului [12].

Cercetările din ultima vreme întreprinse la noi, privind meşteşugul olăriei în etapa feudalismului timpuriu cît şi în vremea feudalismului dezvoltat, au stabilit între altele că pe teritoriul ţării noastre introducerea şi generalizarea roţii de picior cu învîrtire rapidă se petrece în decursul secolului al XIV-lea [13].

În legătură cu acest aspect, cercetările arheologice întreprinse la Suceava au stabilit că o dată cu cel de-al doilea sfert al secolului al XIV-lea se răspîndeşte pe scară largă în aşezarea de aici roata de picior cu învîrtire rapidă [14]. Modelarea vaselor la roata rapidă constituie un remarcabil pas înainte în domeniul producţiei ceramice de la Suceava. Noile produse ceramice vădesc trăsături apropiate cu ceramica mai veche, dar se deosebesc de aceasta din urmă prin profilul mai sigur şi mai corect realizat, precum şi printr-o serie de alte elemente ca îmbunătăţirea calităţii pastei şi arderii.

Trecînd la studiul ceramicii lucrate în faza incipientă a folosirii roţii rapide, constatăm cu uşurinţă că tipul de vas caracteristic este oala-borcan de dimensiuni mijlocii şi mari. Vasele au un profil mai complicat în redarea părţii lor superioare în deosebi. Spre deosebire de vasele din grupele precedente, cele incluse în grupa a III-a, pe care o prezentăm în continuare, au de obicei corpul bombat.

Grupa a III-a cuprinde următoarele tipuri de vas-borcan:

a) Vase cu buza simplă, scurtă, în prelungirea gîtului, terminată cu marginea dreaptă sau uşor teşită spre interior, cu corpul bombat. Sînt ornamentate pe marginea buzei cu crestături încrucişate, iar pe umăr cu una sau două linii vălurite. Aceste vase reprezintă, sub raport tipologic, o formă mai evoluată a tipului II/b sau chiar a tipului I/c din prima grupă (fig. 7/1, 2).

---

[12] Notăm că imaginea practicării, puţin obişnuită, a dispoziţiei acestui element de decor şi în acest chip este sporită de modul superficial, aproape accidental în care lasă impresia a fi fost executat; totodată, observăm caracterul imprecis al impresiunilor, care dacă numai cu puţin ar fi fost prelungite în sus şi în jos, ar fi înscris o linie vălurită.

[13] Maria Comşa, *loc. cit.*, p. 297. Mircea D. Matei, *Unele probleme*..., p. 112; idem, *Contribuţii arheologice*..., p. 39 şi urm.

[14] Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice*..., p. 59 şi urm.

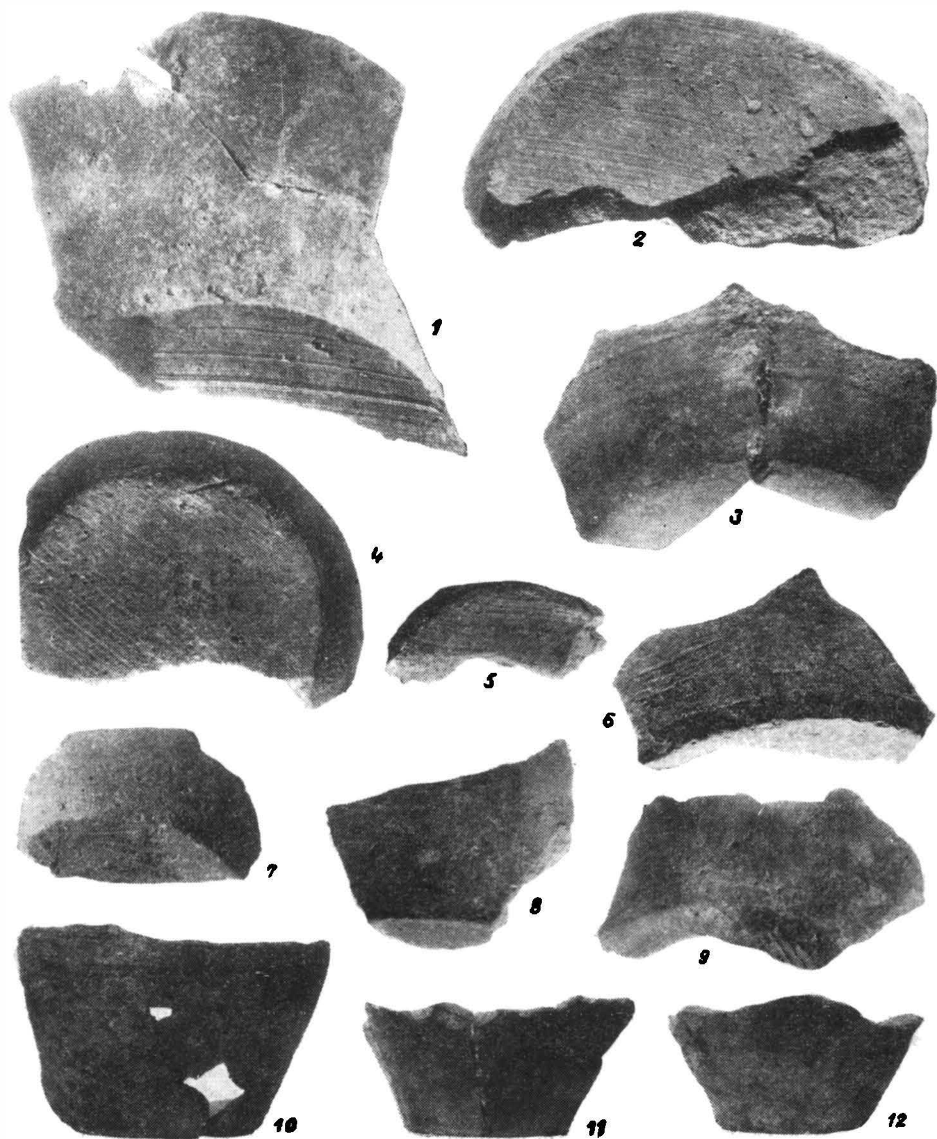

Fig. 6. — *Suceava.* Fragmente de funduri de vase (ceramică din secolul al XIV-lea). Marea lor majoritate poartă dungile paralele ale desprinderii vasului după oprirea roţii.

b) Vase cu buza simplă, terminată cu marginea dreaptă, brusc răsfrîntă în afară, umărul larg bombat. Ornamentate cu crestături încrucișate pe marginea buzei, iar pe umăr cu una-două linii vălurite (fig. 7/3—7).

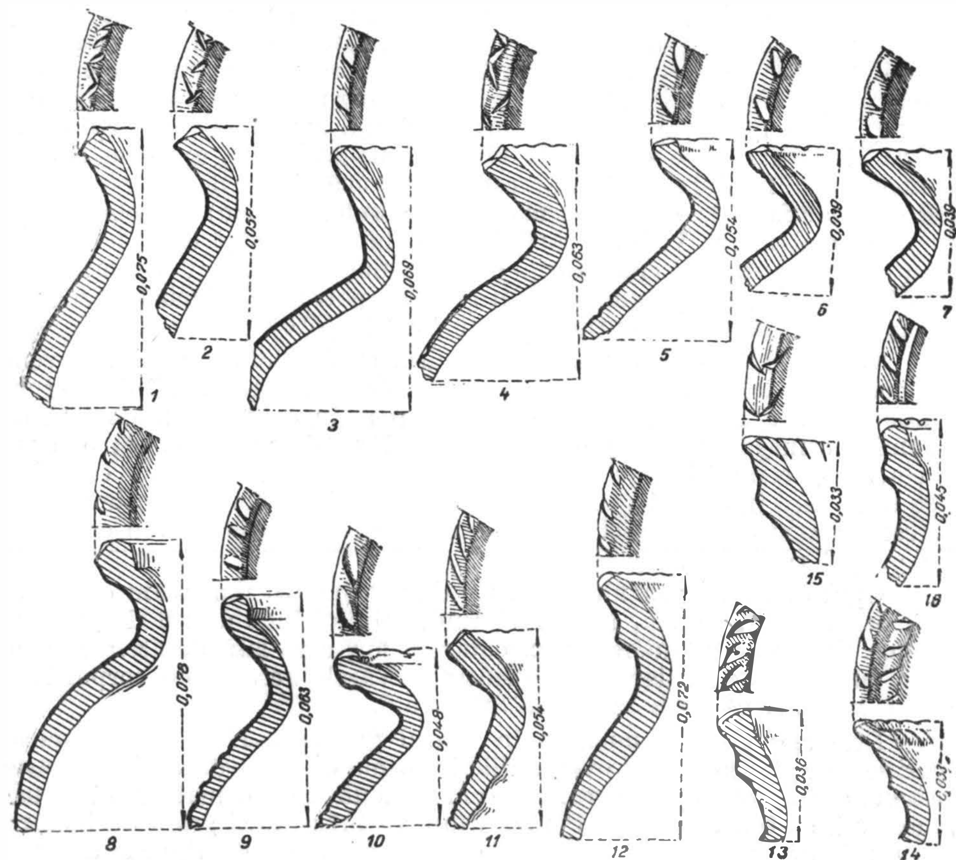

Fig. 7. — *Suceava.* Profile de ceramică din prima jumătate a secolului al XIV-lea.

c) Un tip de vas cu un profil deosebit, dar a cărui evoluție din oala cu buza simplă înaltă și ușor răsfrîntă în afară este de mult stabilită [15], este acela la care meșterii olari modelează o nervură pe fața exterioară a buzei în regiunea ei mediană; la început, în scopul măririi rezistenței acesteia, deci fiind un element arhitectonic al vasului; abia mult mai tîrziu, aceasta reprezintă un element decorativ. Vasele aparținînd tipului respectiv păstrează încă, deși mai puțin frecventă, ornamentarea pe marginea buzei cu crestături, mai ades ele fiind ornamentate cu linii vălurite simple, sau cu incizii orizontale pe umăr (fig. 7/11—16).

---

15 Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice*..., p. 39 și urm.

Tot în grupa formei de vas-borcan, de care ne ocupăm acum, se includ alte trei tipuri de vas cu variantele respective, care se deosebesc printr-un profil nou față de întreaga ceramică prezentată pînă aici. În lucrarea de față, îl vom prezenta pe cel mai caracteristic:

d) Vase cu buza bine răsfrîntă, terminată cu marginea mai îngroșată, avînd o mică șănțuire sub muchie în interior, realizată mai mult prin îngroșarea intenționată a muchiei; gîtul scurt, umărul proeminent și foarte puțin lat; de la umăr pereții se restrîng mult pe o linie pronunțat înclinată spre fund, fapt care, datorită lărgimii apreciabile a părții superioare a vasului, face ca terminația acestuia să apară aproape conică. Dimensiunea fundului (9,5 cm) este mai mică decît deschiderea gurii (18 cm), iar față de diametrul maxim al vasului (23 cm) deosebirea este cu mult mai mare. Vasele aparținînd tipului III *d* sînt de obicei ornamentate pe buză cu crestături adînci dispuse neordonat pe marginea ei către interior, iar pe umăr cu un grup de patru-cinci incizii orizontale executate de asemenea puțin ordonat (fig. 7/8—10).

Tipurile III *a—d* reprezintă în cadrul producției ceramicii sucevene a secolului al XIV-lea formele cele mai evoluate ale ceramicii de factură rurală. Variată sub raport tipologic, ea apare în cantitate mică față de ceramica cenușie proprie epocii mușatine. Este de presupus că, o parte din această ceramică este adusă de la sate, sporadic însă ea continuă a se lucra încă în cadrul așezării de la Suceava. În genere, tipurile de vas-borcan prezentate pînă aici se regăsesc în întregime aproape în ceramica din grupul rural de la Șcheia [16].

Oprindu-ne asupra ultimului tip de vas (III *d*) remarcăm ca trăsătură generală a acestuia, în primul rînd, profilul încă destul de greoi al vaselor, precum și maniera de executare a lor, care lasă de asemenea de dorit, în special în redarea ornamentului. Vasele acestea cu corpul larg nu se mai dezvoltă în viitor la Suceava [17].

Deși sporadică, semnalăm în cadrul grupei a III-a de ceramică, apariția unor fragmente provenind de la forme de vase deosebite, lucrate însă în aceeași tehnică și pe care le vom prezenta aici tocmai ținînd seama de această ultimă trăsătură. Pentru ușurarea prezentării grafice a lucrării și a urmăririi cu ușurință a întregii clasificări, vom nota tipurile de vase următoare folosind în continuare indicațiile alfabetice.

e) Cîteva fragmente de vase scunde cu gura largă, cu pereții drepți, aparțin probabil unor vase de tip castron. Cel mai reprezentativ are buza scurtă, îngroșată, cu marginea ușor șănțuită și teșită spre afară, limita ei inferioară fiind marcată printr-o nervură de sub care, după o șănțuire îngustă și puțin pronunțată, pereții vasului coboară pe o linie verticală. Ca ornament, are două grupuri de cîte trei incizii fine executate discontinuu pe peretele vasului. Lărgimea gurii vasului este de aproximativ

---

[16] Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 71—73.

[17] În legătură cu acest tip de vas, care se deosebește în masa ceramicii prezentate aici, s-a emis ipoteza, potrivit căreia, el se poate lega genetic de o anume ceramică cunoscută în regiunile estice ale Moldovei și mai ales pe teritoriul R.S.S. Moldovenești. Cf. Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice...*, p. 35—36.

22 cm. Nu se poate stabili înălţimea acestor vase, dată fiind dimensiunea mică a fragmentului care s-a păstrat. Totuşi, ţinînd seama de lărgimea stabilită cu aproximaţie şi de particularitatea că pereţii coboară absolut vertical spre fund, vasele acestea nu erau prea înalte. Cu privire la destinaţia lor, considerăm că nu erau folosite la prepararea hranei la foc (fig. 5/5, 10).

Material comparativ pentru forma de vas-castron nu avem deocamdată pentru această vreme, nici în Moldova nici în altă parte. Cele cîteva exemplare dinafara Moldovei [18], datînd din secolele XIV—XV, au forme deosebite şi mai evoluate. Astfel, pereţii acestora urmează o linie sinuoasă de la buză spre fund; buza este mai îngrijit modelată, marcînd un element de sine stătător, adesea fiind prezentă şi uşoara profilare a gîtului; în mod obişnuit sînt ornamentate fie cu linia în val, fie cu caneluri orizontale. În ceea ce priveşte forma acestor exemplare, unele vagi asemănările oferă castroanele din pastă cenuşie, de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui următor, găsite în săpăturile de la „Curtea Domnească'' sau de la „Şipot'', din Suceava [19]. Fragmentele prezentate aici sînt mai rudimentare, atît ca profil, cît şi sub raport tehnic. Izvorul inspiraţiei formei de vas prezentate aici, cu toată puţinătatea descoperirilor de acest gen, realitate care îngreuiază simţitor o studiere amplă a acestor fragmente, ridică o problemă de caracter mai general, adusă în discuţie de alţi cercetători care au studiat, pe baza săpăturilor arheologice, diferite aspecte ale vieţii materiale din aşezarea feudală de la Suceava cu privire specială asupra secolului al XIV-lea [20]. Faptul că forma de vas-castron este cunoscută în această vreme, prin factura ei tehnică şi prin elementele de construcţie caracteristice, cum este cel al modelării nervurii pe gura vasului, în situaţia deosebită pe care forma vasului o oferă, justifică, pe de o parte, încadrarea tipului respectiv în această grupă ceramică şi pe de altă parte, fapt ce voim aici să subliniem, legat de ideea de mai sus, *probează concret păstrarea unor puternice tradiţii vechi în această ramură de activitate productivă*. Considerăm, aşadar, că ipoteza potrivit căreia sursa de inspiraţie a tipului de vas-castron din această vreme ar putea fi găsită în unele forme de tipsii scunde şi largi la slavi, îşi găseşte unele temeiuri. Săpătura efectuată de şantierul arheologic Suceava, în vara anului 1962 la punctul „Cimitirul ortodox'' a dat la iveală, între altele, un fragment de castron lucrat din pastă roşie grosolană, modelat la roata înceată, prezentînd caracteristici tehnice şi tipologice, care sugerează încadrarea lui cronologică în secolele XII—XIII. Acest exemplar oferă, deocamdată ipotetic, indiciul existenţei mai tim-

---

[18] E. Schirmer, *Die deutsche Irdenware des 11.—15. Jahrhunderts im engeren Mitteldeutschland*, Jena, 1939, pl. IX/9, 12; Jerzy Kruppé, *op. cit.*, fig. 24/9.

[19] Cf. Elena Busuioc, *Ceramica orăşenească de uz casnic de la sfîrşitul veacului XIV în Moldova*, comunicare ţinută la sesiunea de arheologie feudală de la Iaşi şi Suceava, mai — iunie 1963.

[20] Mircea D. Matei, *Unele probleme*...; idem, *Contribuţii arheologice*...; Gh. Diaconu şi Gh. Constantinescu, *op. cit.*

purii a formei de vas-castron în producţia ceramică din aşezarea feudală de la Suceava.

Ornamentul. Ceramica din prima jumătate a secolului al XIV-lea, atît cea lucrată la roata de mînă, cît şi cea care, spre limita superioară a acestui interval de timp, este lucrată cu precădere la roata de picior, este în genere decorată. Elementele decorative frecvent întîlnite sînt: linia vălurită, incizia orizontală şi crestăturile pe marginile buzei vaselor. După observaţiile de pînă acum se pare că ceramica lucrată la roata de mînă este cu totul sporadic ornamentată. Atunci cînd această ceramică are decor, cum s-a văzut mai sus, el se compune tot din aceleaşi elemente.

Examinînd sub acest aspect ceramica de la Suceava, anterioară lui Petru Muşat, constatăm că îndeobşte ea este mai puţin împodobită. Astfel, linia vălurită înscrie uneori o formă sinusoidală, cu deschideri mai mult largi decît înalte; alte ori aceasta apare ca o linie frîntă cu deschideri înalte şi înguste, niciodată egale sau ordonate. Incizia orizontală este de asemenea executată neordonat, nerespectîndu-se de obicei spaţiile dintre cele trei-patru linii componente ale ornamentului. Uneori, decorul reprezentat de incizia simplă începe la un punct de pe umărul vasului, urmînd înconjurul acestuia de trei sau patru ori, ca să se termine la partea inferioară brusc, rămînînd deschisă. Ornamentarea vaselor se făcea înainte de desprinderea lor de pe roată, cu un instrument, probabil de lemn sau de os, cu vîrf ascuţit şi cu o lamă îngustă, un ,,cuţitaş'', foarte probabil acelaşi presupus a fi fost folosit şi la desprinderea oalei de pe roată [21]. Executarea stîngace a ornamentului corespunde întru totul manierei de modelare a vaselor, care este de asemenea incorectă şi stîngace. Aceste fapte demonstrează în plus caracteristicile unei tehnici aflate la un nivel scăzut de dezvoltare, precum şi priceperile corespunzătoare acesteia ale olarilor suceveni de atunci (fig. 7).

Dacă în ceea ce priveşte executarea ornamentului se pot face observaţiile de mai sus, menite să ne arate slaba pricepere a practicării lui, observăm cu uşurinţă că există unele norme precise legate de acest aspect al olăritului, stabilite şi respectate pe scară generală de către olari. Astfel, părţile vaselor destinate decorării sînt mereu aceleaşi: marginile buzei şi umărul vasului. În funcţie de porţiunea de vas destinată decorării, întîlnim totdeauna motivul crestăturilor înscris exclusiv pe marginile buzelor de vase, linia vălurită şi incizia simplă pe umărul vaselor.

În chip frecvent am văzut că se practică acum decorarea umărului vaselor fie cu una sau două linii vălurite, fie cu trei-patru incizii orizontale. Tot atît de frecvent apare, pentru această vreme, decorarea marginii buzelor de vase cu crestături. Toate tipurile de vas-borcan, atît cele cu buza simplă, dreaptă, cît şi cele cu buza rotunjită sau cu nervură, cunosc practica decorării cu crestături pe marginile buzelor. Ornamentarea în acest fel a marginii buzei vaselor este totdeauna asociată cu decorarea umărului fie cu linia vălurită, fie cu inciziile orizontale. Adecvat, în special vaselor cu buza cu margine dreaptă, decorul cu crestături poate

[21] Maria Comşa, *loc. cit.*, p. 296.

fi înscris uşor în suprafaţa pe care o atare terminaţie a buzei o oferă; remarcăm faptul că aceste tipuri de vase cunosc toate variantele motivului crestăturilor, şi anume: a) înşiruirea de crestături oblice sau aproape drepte, pe toată circumferinţa marginii, la intervale nu totdeauna egale; b) grupurile de două-trei crestături oblice, de aceeaşi mărime, pe care o permite lăţimea marginii buzei; c) crestăturile încrucişate, întîlnite exclusiv pe vasele avînd buza simplă cu marginea dreaptă; d) crestăturile alcătuind un motiv în forma unui spic de grîu, practicate pe marginile teşite ale buzelor prevăzute cu nervură. Primele două variante (a şi *b*) se întîlnesc şi pe buzele de vase cu nervură, sau pe cele cu marginea rotunjită, fiind dispuse, cînd spre interiorul, cînd spre exteriorul buzei.

Linia în val sau orizontală şi crestăturile sînt elemente decorative carateristice ceramicii moldoveneşti din secolul al XIV-lea, îndeosebi valul simplu şi crestătura avînd o veche tradiţie [22]. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, cu totul rar apar asociate pe acelaşi vas linia vălurită şi incizia orizontală. Două exemplare din grupul rural de la Şcheia aparţinînd tipului de vas cu buza simplă, uşor răsfrîntă, pot fi semnalate aici cu menţiunea că, în aceste cazuri, ornamentul este mult mai bine executat şi mai complicat. Dispus tot pe umărul vasului, acesta reprezintă un tot unitar, format din două benzi de cîte două sau trei linii vălurite, care încadrează o altă bentiţă de incizii orizontale. În mod frecvent, am văzut că se practică decorarea fie cu linia vălurită, fie cu incizii orizontale, după observaţiile făcute pe descoperirile ceramice de la Suceava, linia vălurită avînd prioritate pînă către ultima treime a aceluiaşi veac, vreme în care acest motiv de decor apare în raport secundar faţă de linia incizată orizontală. Decorarea cu crestături pe buzele vaselor apare cu totul rar în ultima treime a secolului al XIV-lea, la sfîrşitul veacului ea nemaifiind practicată aproape de loc.

Cu toată stîngăcia manifestată în genere în executarea ornamentului, strădania olarilor de a înfrumuseţa ceramica din prima jumătate a secolului al XIV-lea a avut în ansamblu rezultate bune.

Aspectul variat sub care se prezintă ceramica de la începutul secolului al XIV-lea îşi găseşte explicaţia „în împrejurarea că în condiţiile tehnice în care se lucra atunci, producerea ceramicii se făcea de către numeroşi olari, fiecare lucrînd pentru un cerc restrîns de consumatori, nivelul producţiei fiind determinat de mijloacele tehnice existente şi experienţa destul de redusă" [23]. Acest fenomen exprimă una din trăsăturile producţiei în societatea feudală şi anume: „importanţa hotărîtoare a deprinderilor gospodăreşti şi tehnice individuale, a experienţei fiecărui lucrător în parte; caracterul mărunt, individual al producţiei" [24].

---

[22] Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice*..., p. 39; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 74.

[23] Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 45.

[24] B. F. Porşnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 16—17.

Mai tîrziu spre mijlocul secolului al XIV-lea, cînd, datorită creşterii generale a forţelor de producţie în societatea feudală moldovenească, vor fi posibile şi vor fi asigurate în acelaşi timp bazele tehnice elementare ale unei tot mai sistematice specializări în domeniul producţiei, cînd deci, va apărea acea diviziune socială a muncii, care să delimiteze net sfera producţiei meşteşugăreşti de producţia exclusiv agricolă, în domeniul ceramicii se vor surprinde uşor unele progrese tehnice în măsură să ofere criteriile proprii procesului transformării olăritului în meşteşug.

ELENA BUSUIOC

COCONI — CENTRU DE PRODUCŢIE CERAMICĂ DIN ŢARA ROMÎNEASCĂ
(sec. al XV-lea)

Pînă în prezent, pe teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre au fost semnalate doar cîteva cuptoare de ars oale, datînd din perioada feudală, şi anume: unul la Bucureşti, în curtea Spitalului Colţea, datat în a doua jumătate a sec. al XV-lea [1], două la Tîrgşor, datate în secolele XVI—XVII [2] şi două la Vădastra, în aşezarea feudală de pe Dealul Cişmelei, datate în secolele XVII—XVIII [3].

Cuptoarele de la Tîrgşor şi Vădastra se aseamănă, ele aparţinînd tipului de cuptor în *groapă tronconică cu vatră simplă*; în schimb, cuptorul de la Bucureşti, deşi mai vechi, aparţine unui tip evoluat din primul şi anume *groapă tronconică cu grătar fix* [4].

---

[1] D. V. Rosetti, *Sondajul de la biserica Colţea*, în raportul de săpături *Şantierul arheologic Bucureşti*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 672—676.

[2] *Materiale*, V, 1959, p. 627.

[3] Corneliu C. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra (r. Corabia, reg. Craiova)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 71 şi pl. II; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 61, pl. II. Cf. şi comunicarea autorului (din 22 mai 1959), inedită, intitulată: *Un cuptor de ars oale din secolul al XVIII-lea găsit la Vădastra. Contribuţie la studiul cuptoarelor tronconice săpate în pămînt.*

[4] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 675, fig. 21. Nu putem fi de acord cu interpretările autorului în ce priveşte structura acestui cuptor. Mai întîi, plita (sau *grătarul* care separa camera de foc de camera de ardere) nu putea să fie „aparentă, clădită la suprafaţa solului" (p. 673), deoarece din secţiunea de la fig. 21 rezultă că nivelul de săpare al gropii cuptorului se află deasupra unui strat argilos de nuanţă închisă — pe cînd cota de nivel a grătarului, după desenul prezentat, se află la baza acestui strat, gros de 0,25 m. În al doilea rînd, aşanumitul „orificiu pentru tiraj", indicat în fig. 21 (ca şi în fotografia de la fig. 22), cu un diametru de 0,12 m (p. 674), nu poate fi singular, cum sugerează contextul de la p. 674, ci, după datele cunoscute de la alte cuptoare găsite pe teritoriul ţării, trebuie să fi existat mai multe orificii care străpungeau placa grătarului fix, pentru a facilita conducerea căldurii necesare coacerii vaselor din cuptor (cf. cuptoarele de ars oale de la Suceava — *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 780—781; *Materiale*, VII, 1961, p. 692, fig. 8; p. 693, fig. 9; cf. şi datele despre cuptoarele mai vechi, neolitice, sau cele din epoca migraţiilor — Cringaşi de pildă etc.). În sfîrşit, explicînd sistemul folosit la închiderea camerei de ardere, autorul, bazîndu-se pe descoperirea în cuptor a unor cărămizi speciale, este de părere că pereţii camerei de ardere erau *mobili*, adică se construiau şi se dărîmau după fiecare proces de ardere a vaselor în cuptor — ceea ce e un nonsens. În afară de acestea, se naşte întrebarea: cum se sprijinea plita sau grătarul pe centrul focarului? După calculele descoperitorului, grătarul avea un diametru destul de mare (1,25 m). Nu cumva piciorul central de sprijin al grătarului era făcut tocmai din acele cărămizi găsite în focar? După noi, răspunsul nu poate fi decît afirmativ.

Cunoştinţele noastre despre aceste unelte de muncă — pe cît de numeroase vor fi fost, judecînd după marea cantitate de ceramică descoperită în diverse locuri, pe atît de ascunse şi nesesizate încă în pămînt — se îmbogăţesc cu date noi despre două cuptoare găsite în aşezarea de la Coconi (r. Olteniţa), cuptoare de un tip încă necunoscut şi, deocamdată, cele mai vechi din perioada de dezvoltare a feudalismului în Ţara Romînească. Le vom prezenta pe scurt în cele ce urmează, subliniind importanţa lor în contextul aşezării de la marginea Cîmpiei Romîne.

Cuptorul nr. 1 a fost găsit în anul 1962, în zona centrală a aşezării, la marginea unui cimitir, între şanţurile I şi II de apărare (fig. 1)[5]. În momentul descoperirii, după degajarea solului arat recent, la adîncimea de 0,20 m a apărut o pată circulară de arsură cu un diametru de 1,16 m. Umplutura din interior, de nuanţă cenuşie închisă, era pigmentată cu arsură şi cărbuni şi conţinea fragmente ceramice — unele puternic arse secundar — oase de animale ş.a. După degajarea umpluturii, au ieşit la iveală patru braţe arcuite, dispuse radial, apoi un picior de pămînt

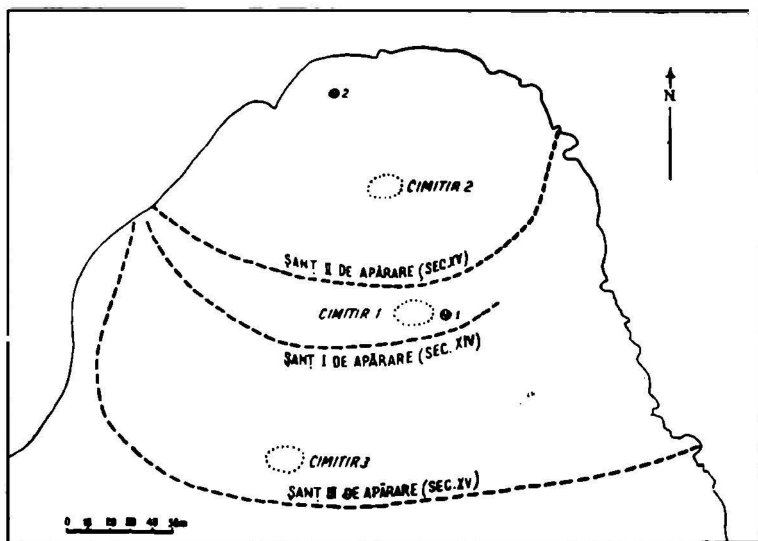

Fig. 1. — Planul aşezării de la Coconi-Căldarea, cu localizarea cuptoarelor de ars oale.

cruţat, puternic ars. O suprafaţă deschisă apoi spre sud (C_2) ne-a oferit putinţa să degajăm cuptorul în întregime.

[5] La cercetările din anul 1962, au participat Barbu Ionescu, directorul Muzeului raional Olteniţa şi Puşcaşu Silvia, studentă; la cercetările din anul următor, a luat parte studentul Gheorghe Constantin. Pentru date sumare în legătură cu cercetările de la Coconi, cf. articolul nostru *Observaţii asupra satului fortificat din Ţara Romînească, în secolele XIV—XV (aşezarea de la Coconi, r. Olteniţa)*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 59 şi urm.; idem, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 337 şi urm.

Ca părți componente distingem la acest cuptor trei elemente: *a*, camera de ardere; *b*, gura și *c*, groapa de deservire. Dintre acestea, camera de ardere prezintă noutăți morfologice (fig. 2).

Reconstituind operațiile de amenajare a camerei de ardere, acestea se prezintă în felul următor:

De la nivelul de călcare contemporan, meșterul a trasat și săpat o groapă circulară adîncă de aproximativ 0,70 m, cu un diametru la gură de 1,16 m, iar la bază de 1,25 m. La adîncimea de 0,20—0,25 m, în interior, a lăsat un mic prag de jur împrejurul pereților, iar tot de la acest nivel săpătura a cruțat un picior alungit din pămîntul viu, orientat exact N—S, lung de 0,90 m, lat de 0,30—0,50 m și înalt, față de vatra gropii, de 0,30 m. Capătul de nord al piciorului se lipea deci de peretele gropii, iar capătul de sud, ușor rotunjit, înainta spre gura cuptorului. În acest fel camera de ardere era împărțită, pe plan orizontal, în două compartimente care alcătuiau *vatra de foc*. Suprafața acestei vetre, ca și a pereților gropii și a piciorului, s-a netezit bine și apoi a fost lutuită.

După aceea, meșterul a modelat din lut amestecat cu pleavă și paie de grîu un număr de brațe arcuite, pe care le-a așezat deasupra vetrei de foc, sprijinindu-le cu un capăt de pragul interior al gropii, iar cu celălalt pe marginea piciorului cruțat (fig. 2 și fig. 3). Grosimea acestor brațe variază între 0,12 și 0,17 m — capetele lor fiind mai lățite. Au fost găsite doar patru brațe întregi (fig. 2), iar în dărîmătura din interior s-au găsit resturi din alte două brațe. Urmele a două brațe se păstrează pe latura de vest a piciorului (fig. 2). Este posibil ca numărul total de

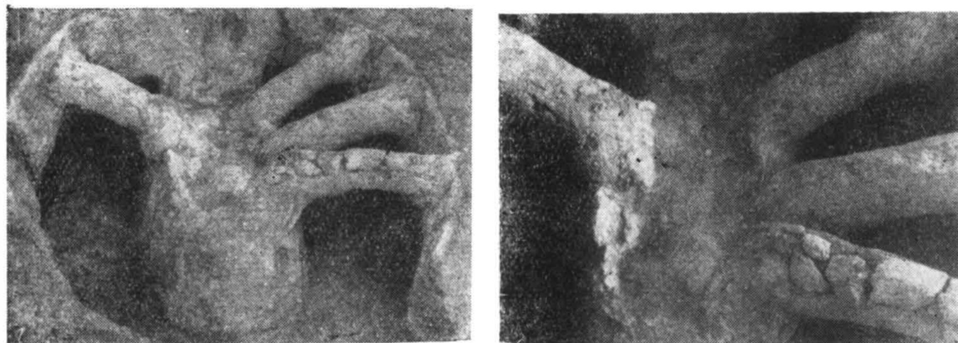

Fig. 2. — Cuptorul nr. 1. Detalii de construcție la camera de ardere.

brațe să fi fost de opt sau chiar zece. În fig. 3 redăm o reconstituire a planului cu zece brațe.

Așadar, de la nivelul platformei și al brațelor arcuite, deasupra se afla *camera de ardere* propriu-zisă a vaselor.

Pînă acum am reconstituit amenajarea părții îngropate în pămînt a cuptorului. Din elementele păstrate la acesta (ca și din datele despre alte cuptoare găsite în țară), rezultă că de la nivelul solului contemporan cuptorul avea o parte vizibilă, ridicată în aer liber. De aici înainte operăm

cu date ipotetice. De aceea presupunem că inițial cuptorul se va fi înălțat cu încă 0,70—0,80 m, iar partea de deasupra solului nu putea fi amenajată decît din lut amestecat tot cu pleavă şi paie, bătut bine — eventual folosindu-se un cofraj de lemn [6], cum constatăm că se proceda şi la amenajarea cuptoarelor obişnuite, casnice, găsite în diverse locuințe din aşezare (nr. 29, 42 etc.). Deschiderea de la marginea superioară putea fi de 0,50—0,60 m, adică atît cît i se putea permite olarului să aşeze şi să scoată vasele din camera de ardere. Cu alte cuvinte, o secțiune verticală prin cuptor ne arată că forma acestuia era aceea de *groapă tronconică cu picior cruțat și brațe dispuse radial* (fig. 3).

Mai departe, meşterul a amenajat gura cuptorului, apoi groapa de deservire. Gura cuptorului era largă de 0,40—0,50 m și înaltă de cel mult 0,40 m. Groapa de deservire are forma ovoidală şi următoarele dimensiuni: 1,80 m lungime, 1,10 m lățime și circa 0,70 m adîncime. De precizat e faptul că atît gura cuptorului, cît și groapa de deservire nu sînt aşezate în axul longitudinal al piciorului cruțat, ci cu o deviere de 38° SE de acest ax (fig. 3). În fața gurii cuptorului, la nivelul vetrei, se află o uşoară albiere, găsită plină cu cenușe și cărbuni. În groapa de deservire s-au găsit numeroase fragmente ceramice, cenuşă, cărbuni, oase de animale.

Ceramica găsită în acest complex este de calitate bună şi lucrată numai la roata rapidă de picior. Pasta, suficient de omogenă, prezintă uneori asperități din cauza degresantului (nisip cu boabe mai mari) Arse numai oxidant, la roşu, vasele au culoarea roșie-cărămizie. Distingem formele: borcanul, oala cu toartă — în diverse variante — cana cu buză trilobată, ulciorul amforoidal etc. (fig. 4). De obicei ornamentul constă din benzi de incizii pe gît, umeri sau pe pîntec. Pe un fragment dintr-un vas mare de provizii decorul constă dintr-un şir de incizii oblice executate cu un pieptene sau o furculiță cu patru dinți. De asemenea, o parte din fragmentele ceramice descoperite prezintă urme de smalț verde-oliv, în special pe buze.

Unele fragmente ceramice găsite în cuptor prezintă, cum am mai menționat, puternice arsuri secundare, fapt explicabil, credem, prin aceea că asemenea fragmente erau folosite de meșterul olar ca suporturi între vasele destinate arderii în cuptor.

Cuptorul nr. 2 a fost găsit în cursul cercetărilor din anul 1963, în zona de nord a aşezării, în suprafața M (fig. 1). Interesul deosebit pe care îl prezintă acest cuptor constă în faptul că nu a fost găsit izolat, ca primul, ci legat organic de un atelier (fig. 6).

Este vorba de o groapă de formă trapezoidală, orientată NNV—SSE, lungă de 5,60 m, largă de 2,80 m (vest), 3,70 m (est) şi adîncă de 1,15—1,50 m față de nivelul actual al solului. În colțul de sud-est se află un ieşind care servea ca gîrlici de intrare. Urmele a două făgaşe de talpă, păstrate în podeaua gropii, ne arată că aceasta era compartimentată: la vest, era căptuşită cu loazbe de stejar aşezate pe cant şi fixate cu un

[6] Cf. Mara Nicorescu, *Cuptoare de ars ceramică din sec. XIV—XV de la Suceava*, comunicare ținută la Sesiunea științifică de arheologie medievală, Iași—Suceava, 28 mai — 7 iunie, 1963.

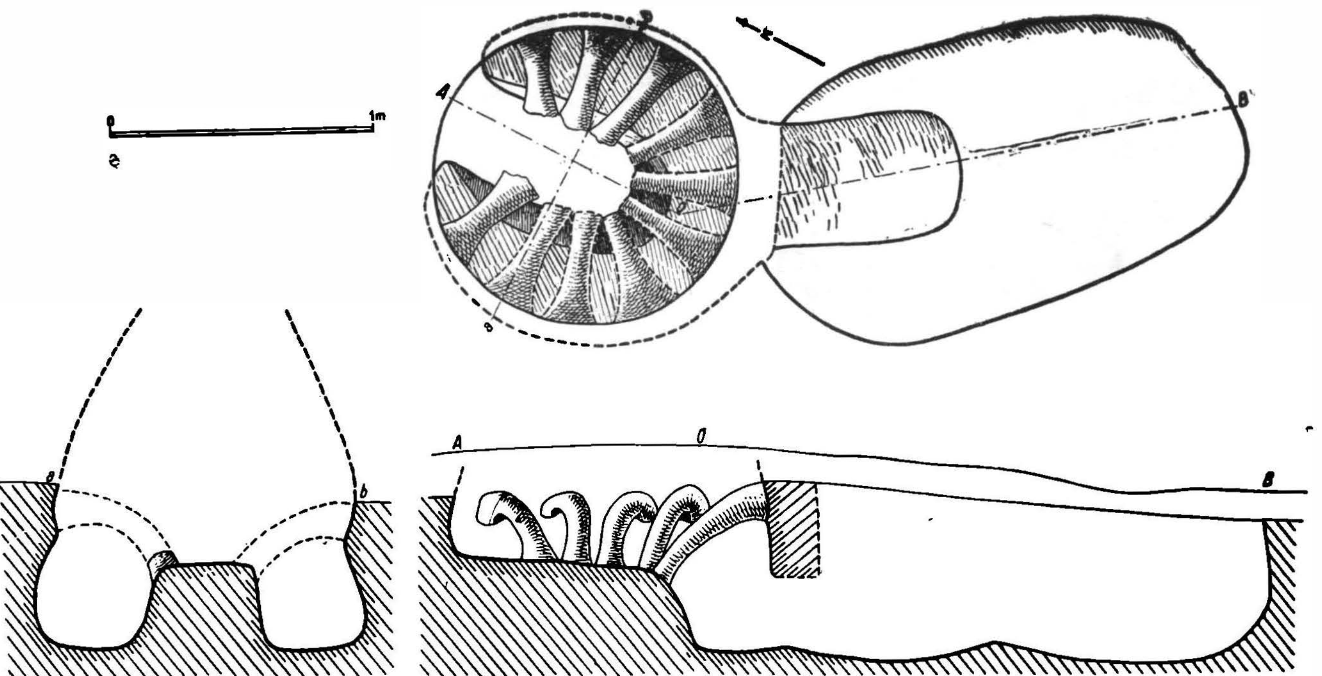

Fig. 3. — Secţiuni verticale (longitudinale şi transversale) prin cuptorul nr. 1.

şir de opt stîlpi verticali. În această parte a complexului s-a găsit o mare cantitate de grîu carbonizat şi numeroase fragmente ceramice — de unde deducem că aici era o cămară de provizii. În rest, pe fundul gropii s-au găsit : o vatră ovală spre colţul de nord-est, urmele a patru gropi de pari

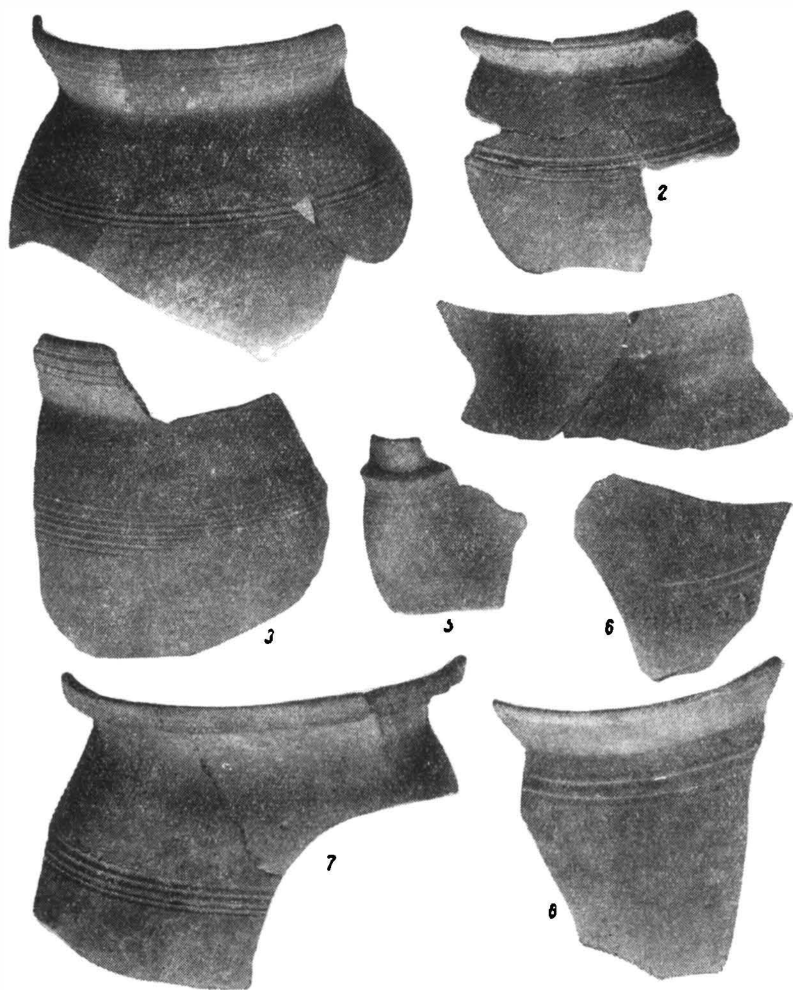

Fig. 4. — Ceramică din cuptorul nr. 1.

— care sprijineau, vădit, o banchetă, iar în capătul de sud al acesteia, pe podea, s-a găsit o rîşniţă de mînă, din a cărei piatră de bază lipseau din vechime anumite bucăţi. Podeaua ca şi pereţii prezintă urme de refacere a lutuielii. O groapă ulterioară a perforat latura de sud-vest a locuinţei-atelier.

Prezența pe latura de sud-vest a unui cuptor de ars oale, legătura organică dintre acesta și restul complexului — ne înfățișează un inedit atelier de olar din așezarea de la Coconi și de aiurea.

Cuptorul s-a păstrat în condițiuni destul de proaste; s-au păstrat totuși elementele sale de bază și anume: camera de ardere, gura și groapa de deservire, care este de fapt aceea a atelierului propriu-zis. Ca o trăsătură generală, remarcăm faptul că instalația cuptorului s-a făcut mai neîngrijit decît la primul. Fundul cuptorului (vatra) prezintă denivelări pronunțate, iar piciorul cruțat în interior prezintă urme de refacere; s-a constatat că la săparea camerei de ardere s-a dat în acest loc peste o groapă mai veche, fapt care a provocat o surpare a pereților, necesitînd și aici o astupare a spărturii cu lut.

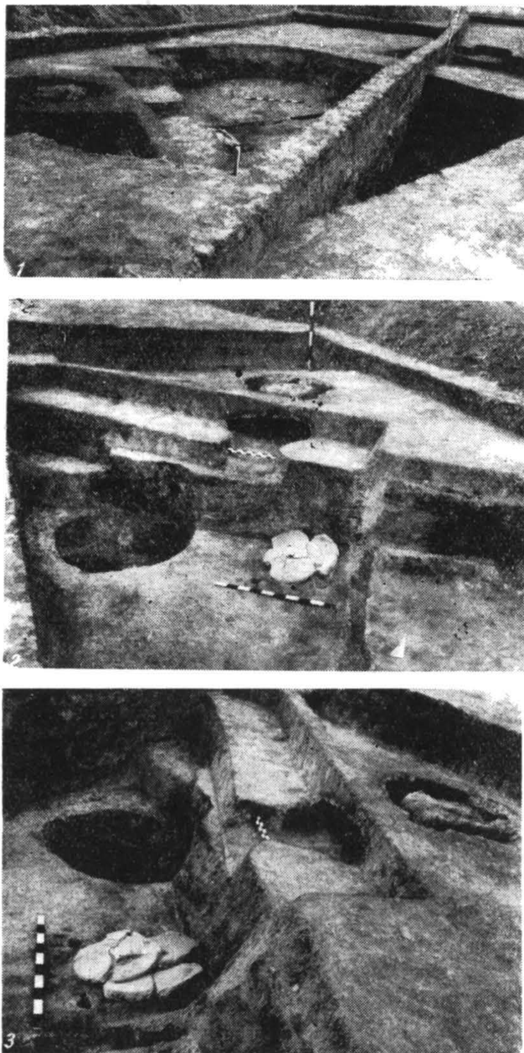

Fig. 5. — Vederi generale ale atelierului de olărie și ale cuptorului nr. 2.

Dimensiunile cuptorului sînt: 2 m lungime, 1,30 m diametru la bază și 1,15 m diametrul circumferinței pereților, atît cît s-au păstrat. Piciorul, mai rotunjit decît la primul cuptor, este lung de 0,80 m și înalt la capătul dinspre gură de 0,40 m. Gura cuptorului, mai largă spre nord (0,60 m) și aflată exact în axul longitudinal, se prezenta ca un tunel lung de 0,90 m și înalt de 0,30 m. În parte ea a fost găsită intactă.

Observăm, deci, o perfectă asemănare tipologică între cele două cuptoare de la Coconi — deși la cuptorul nr. 2 nu s-au găsit brațele arcuite; în interior însă, pereții prezintă vagi urme din pragul care sprijinea aceste brațe-arcadă. Putem presupune că unul din cele două cuptoare a servit ca model celuilalt.

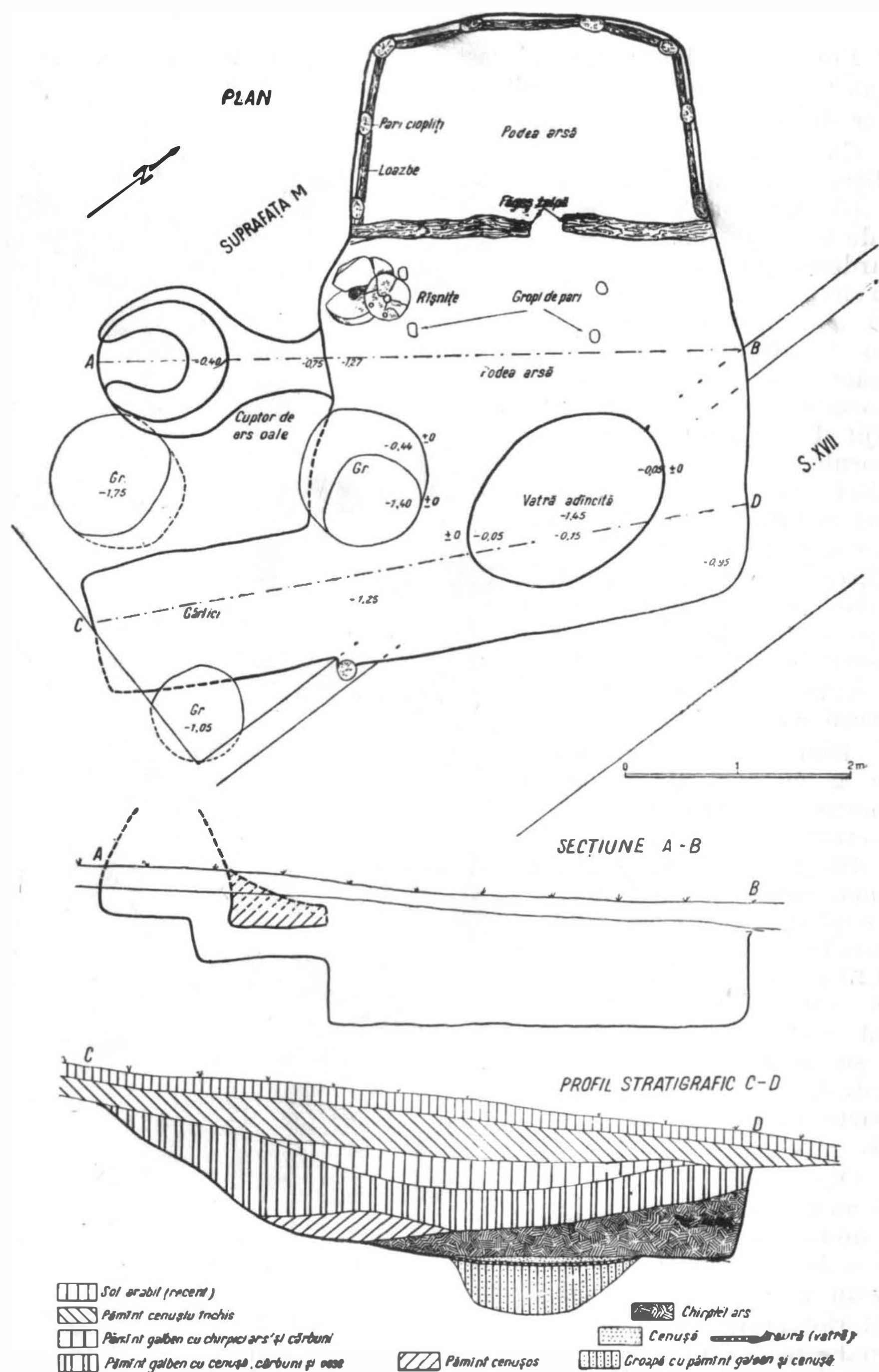

Fig. 6. — Planul atelierului de olar și al cuptorului nr. 2.

În camera de ardere, în zona gurii ca și pe podeaua atelierului s-au găsit multe fragmente ceramice — în majoritate arse secundar, în repetate rînduri. Ele se deosebesc de ceramica din inventarul atelierului — în parte arsă și ea secundar, datorită unui incendiu, dar cu alt aspect decît cea folosită ca suporturi în cuptor.

În cuptorul nr. 2 am găsit aproape aceleași forme întîlnite la cuptorul nr. 1, mai puțin cana trilobată; în schimb, în inventarul atelierului, pe podea, am găsit trei vase întregibile (cupe cu picior inelar, smălțuite, o oală cu toartă — fig. 7) și multe alte fragmente de vase de diverse tipuri. Putem afirma cu certitudine că asemenea tipuri de vase sînt produse ale celor două ateliere de ceramică ale așezării. Firește, nu este exclus ca numărul cuptoarelor să crească, o dată cu extinderea cercetărilor arheologice.

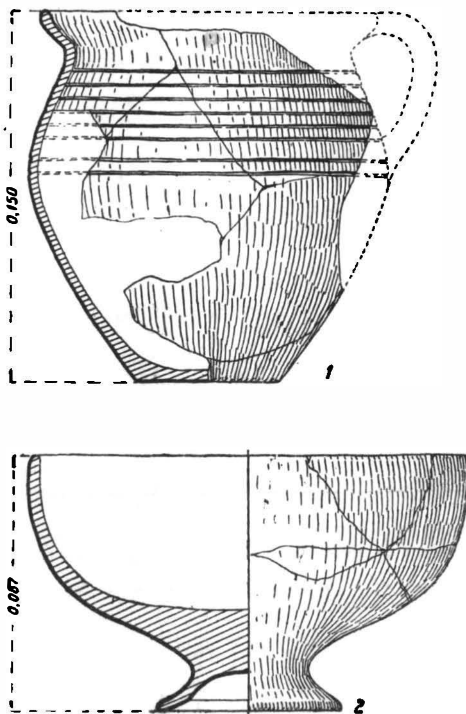

Fig. 7. — Ceramică găsită în atelierul olarului.

În ce privește *datarea* acestor cuptoare, avem elemente sigure. Astfel, am constatat că tipurile de vase prezente în cele două cuptoare și în atelier sînt similare acelora găsite în gropi bine datate cu monede de argint de la Mircea cel Bătrîn[7]. Credem că nu greșim dacă plasăm epoca de funcționare a celor două cuptoare în primul deceniu al sec. al XV-lea — cel mult la începutul deceniului al doilea — în orice caz într-o etapă din viața așezării de după marea încercare prin care aceasta a trecut la sfîrșitul sec. al XIV-lea și pe care noi am pus-o în legătură cu invazia turcească din 1394.

Semnificația prezenței acestor cuptoare într-o așezare de la marginea cîmpiei, este, credem, grăitoare. Aici, necesități obiective au impus apariția unui centru de producție și de schimb, iar așezarea de la Coconi corespundea acestor necesități. Nu trebuie să scăpăm din vedere că meșteșugul olăriei nu este singurul atestat aici; s-au găsit urme care dovedesc funcționarea unui cuptor de redus minereul de fier — nedescoperit încă — și tot aici s-au găsit unelte aparținînd unor lemnari, unui meșter specializat în turnarea podoabelor de metal (cupru și poate argint) etc. Cu alte

[7] Identificările emisiunilor monetare găsite la Coconi au fost făcute de către Octavian Iliescu, de la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.,

cuvinte, aceste meşteşuguri întăresc concluzia noastră, exprimată cu alt prilej [8], că în sec. al XV-lea aşezarea rurală de la Coconi începuse să evolueze, pe cale internă, către faza de tîrg. Numai că acest proces de dezvoltare a fost întrerupt către deceniul al treilea al sec. al XV-lea, cauza fiind o incursiune de pradă turcească care a nimicit complet aşezarea. Cu alt prilej vom încerca să dovedim cum locuitorii de la Coconi-Căldarea au părăsit vatra aşezării şi s-au mutat mai la vale, acolo unde documentele vor menţiona mai întîi satul, apoi tîrgul şi în sfîrşit oraşul *Cornăţel*.

N. CONSTANTINESCU

[8] N. Constantinescu, *Cercetarea arheologică a satului medieval pe teritoriul R.P.R.*, referat ţinut la Sesiunea ştiinţifică de arheologie medievală, Iaşi, 29 mai 1963.

CÎTEVA DATE REFERITOARE LA CULTURA DUDEŞTI

Documentarea celui mai vechi neolitic pe teritoriul Munteniei este de dată recentă. Pînă în anul 1956 existenţa neoliticului vechi nu era încă atestată aici. Cînd se discuta posibilitatea locuirii pe teritoriul acestei provincii a unei populaţii mai vechi decît aceea care a creeat complexul Bolintineanu, Ion Nestor [1] arăta că acest grup cu toate caracterele-i primitive, presupune etape mai vechi, care l-au precedat în Cîmpia Munteană.

Se presupunea că civilizaţia Starčevo-Criş, documentată pe teritoriul Moldovei, Transilvaniei şi Olteniei şi care reprezintă cel mai vechi neolitic la noi a generat şi neoliticul muntean, dar pînă la data arătată mai sus, urmele culturii Starčevo-Criş în Muntenia erau reprezentate doar de un picior de cupă cenuşiu, treflat, descoperit la Băeşti-Aldeni în condiţii stratigrafice nesigure. Mai intervenea faptul că grupul Bolintineanu nu prezenta elemente de înrudire cu cultura Criş-Starčevo şi atunci se putea da următoarea explicaţie: fie că grupul Bolintineanu descinde dintr-o altă cultură neolitică veche, fie că are ca nucleu genetic tot cultura Criş, dar în intervalul parcurs de la cel mai vechi neolitic pînă la acest aspect mai evoluat, grupurile omeneşti din acea vreme au suferit transformări prin evoluţia lor normală, precum şi prin intervenţia unor factori străini, dînd naştere unui aspect cultural cu un facies nou.

În acest stadiu, Eugen Comşa a descoperit la Dudeşti [2] un aspect neolitic de o factură mai veche decît complexul Bolintineanu, care a căpătat numele cartierului unde a fost făcută descoperirea. E vorba de o aşezare pe terasa Dîmboviţei, cu un grup de locuinţe parţial îngropate în pămînt, de dimensiuni mici, ovale, conţinînd ceramică şi unelte. S-a stabilit, de către cercetătorul aşezării de aici, că este vorba de un neolitic vechi, documentat pentru prima dată pe teritoriul Munteniei. Creatorii

[1] Ion Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 208—220.

[2] Eugen Comşa, *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpaţi*, în *SCIV*, VII, 1—2, 1956, p. 41—53.

acestei culturi duceau o viaţă semistabilă de crescători de animale şi cultivatori de plante, cunoscînd şi arta olăriei.

Ceramica lor era reprezentată atît de vase de uz casnic, cît şi de categoria de vase lucrate într-o argilă de calitate mai bună, ornamentele frecvente fiind barbotina, brîurile alveolare în relief, adîncituri cu unghia, linii incizate. Între unelte se deosebesc microlitele de silex şi toporaşul de piatră [3].

O a doua aşezare înrudită cu aceea de la Dudeşti, pe care o aducem aici în discuţie şi asupra căreia am făcut observaţii directe, a fost descoperită la Fundeni, pe terasa stîngă a rîului Colentina, în dreptul lacului de acumulare. Săpăturile efectuate de noi aici au scos la iveală o lucuinţă de suprafaţă corespunzătoare unei depuneri neolitice castanii de circa 6 cm grosime, care zăcea pe solul galben neumblat, fiind acoperită de pămîntul cenuşiu, propriu locuirii hallstattiene din aşezare, urmînd apoi straturile din secolul al IV-lea şi cele din epoca feudală (fig. 1, profilul stratigrafic). În cuprinsul depunerii neolitice au fost degajate resturile unei locuinţe de suprafaţă. S-a observat că depunerea nu se adîncea în solul viu, ci era orizontală. Resturile arse din pereţii locuinţii erau răspîndite pe o suprafaţă de aproximativ 20 m², limitînd o suprafaţă cu o formă destul de neregulată, care s-ar putea înscrie într-un patrulater, avînd la mijloc un spaţiu oval lipsit de materiale. S-a putut observa că, în unele porţiuni, bucăţi de perete au rămas *in situ*, nefiind deranjate în urma prăbuşirii locuinţei prin incendiu. Procedeul de construire a pereţilor a fost şi aici cel obişnuit adică aplicarea lipiturii pe un schelet de nuiele (bucăţile de chirpic mai păstrează amprenta lor). Nu s-au putut observa urmele parilor care au susţinut pereţii şi nici lipitura vetrei (fig. 1, planul locuinţei).

Un fapt destul de neobişnuit în aşezările epocii respective era lipsa totală a uneltelor de silex şi de piatră în această locuinţă, astfel că materialul recoltat aici se reduce exclusiv la ceramică, îndeajuns de caracteristică şi variată ca forme şi decor, pentru a permite încadrarea ei sigură la cultura Vinča.

Vasele au fost lucrate dintr-o pastă frămîntată cu o cantitate mai mare sau mai mică de pleavă, nisip şi bucăţele de calcar. Arderea s-a făcut într-un cuptor în groapă simplă; majoritatea vaselor au fost supuse unei arderi incomplete dobîndind o culoare gălbuie la exterior şi neagră în miez, în timp ce unele exemplare au culoarea roşie. Mai trebuie menţionat că fragmentele ceramice erau foarte corodate, unele fiind chiar deformate în urma incendiului care a distrus locuinţa. Ceramica poate fi grupată în felul următor:

1. vase piriforme de dimensiuni mari, modelate dintr-un lut frămîntat cu multă pleavă şi pietricele (fig. 2/6);

2. vase de mărime mijlocie, dintr-o pastă bine frămîntată, prezentînd forme caracteristice bitronconice (fig. 2/4), străchinile scunde şi cupa cu picior (fig. 22/2);

[3] Eugen Comşa, *Săpăturile de la Dudeşti (reg. Bucureşti)*, în *Materiale*, V, p. 91—98

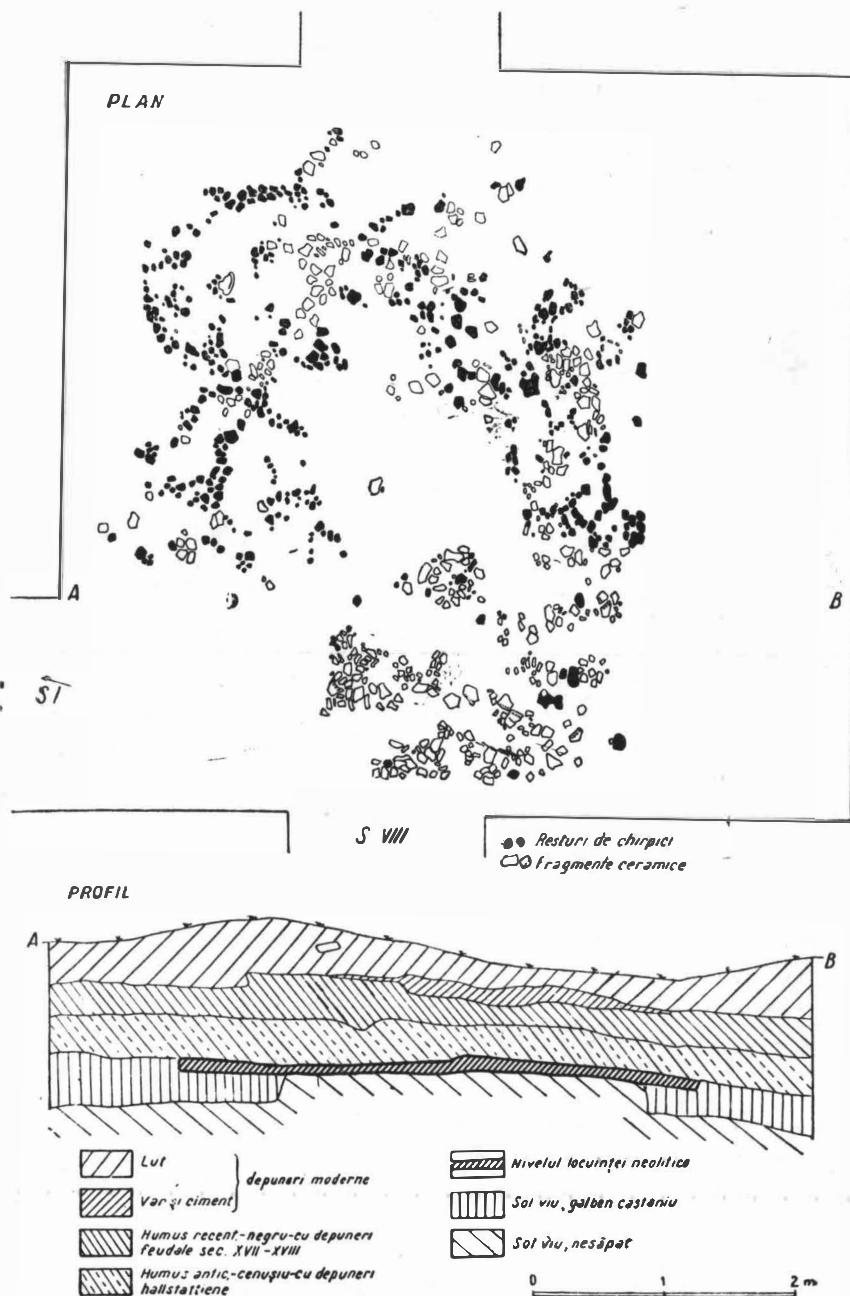

Fig. 1. — Planul locuinței de la Fundeni și profilul stratigrafic.

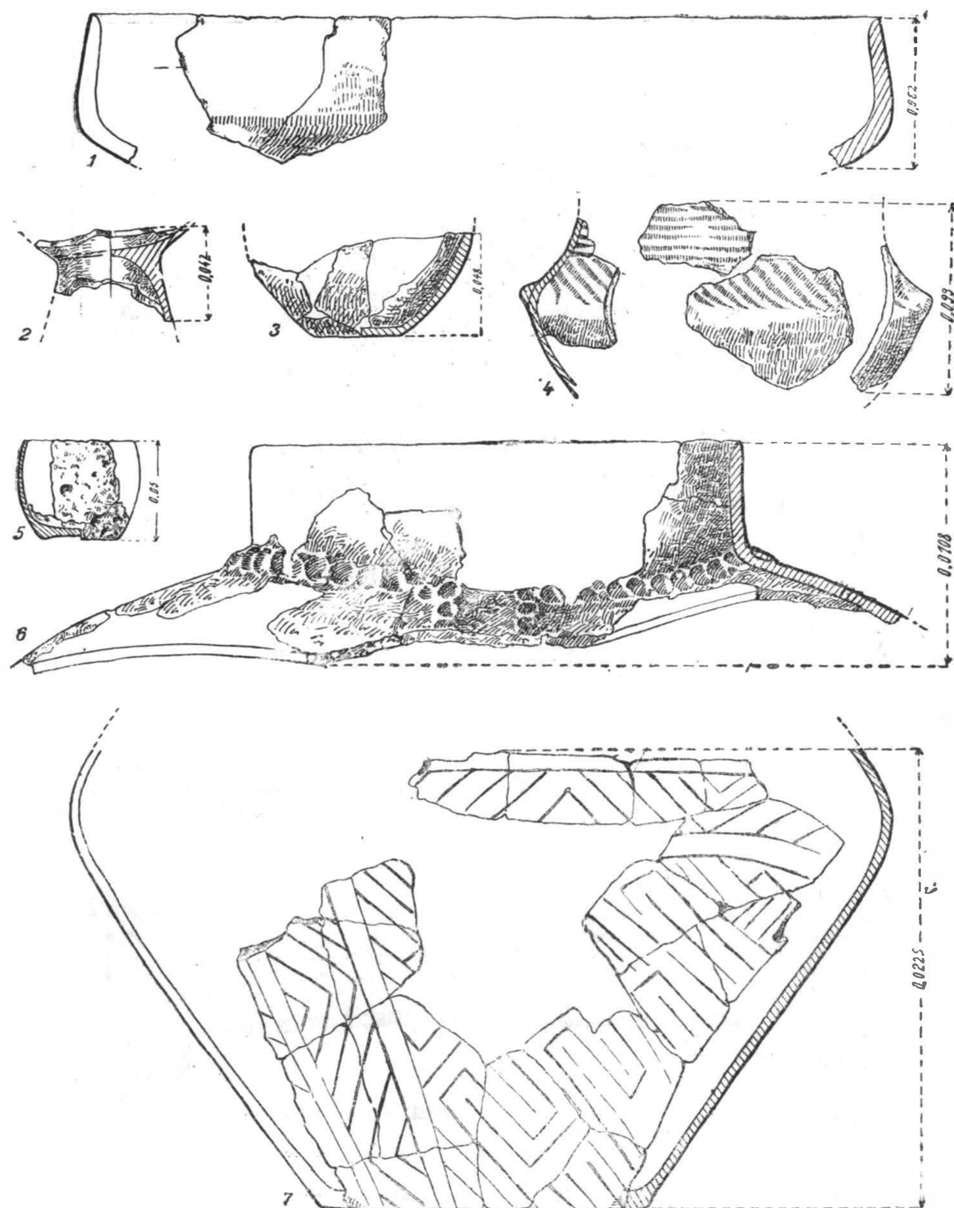

Fig. 2. — Diferite forme de vase din locuința neolitică de la Fundeni.

3. vase mici, ca de exemplu, paharele şi vasele miniatură (fig. 2/5).

Destul de numeroase fragmente au permis, dacă nu reconstituirea vasului, cel puţin stabilirea formelor şi profilelor, observîndu-se astfel că cele mai numeroase sînt vasele de dimensiuni mari cu corpul arcuit. Cea mai mare parte a materialului ceramic din categoriile amintite este ornamentată. A fost folosit ornamentul în relief din brîuri alveolare aplicate (fig. 1/6) şi proeminenţe, decorul incizat formînd meandre, linii curbe, benzi umplute cu haşuri oblice sau în formă de reţea (fig. 3/1—12), pliseurile fine, spirale realizate din pliseuri etc.

În materialul scos la iveală aici, după cum am mai arătat, lipsesc uneltele de silex şi de piatră, după cum nu este prezentă nici plastica în lut. Materialul recuperat fiind format din ceramică, o vom folosi pe aceasta ca element principal de datare şi încadrare culturală a complexului în raport cu cultura Vinča. Întrucît din analiza complexului de la Fundeni rezultă date care ne justifică să-l fixăm pe o treaptă deosebită de dezvoltare faţă de cel de la Dudeşti, le vom expune pe scurt: ambele aşezări se apropie din punct de vedere al caracterului sporadic al locuirii; în cuprinsul aşezărilor de acest tip nu există strat compact de cultură. Aceasta atestă că purtătorii culturii respective au locuit aici temporar, poate sezonier. O deosebire între cele două aspecte constă în sistemul de construire a locuinţei: în aşezarea de la Dudeşti acestea sînt mici, ovale, parţial îngropate în pămînt, în timp ce locuitorii de la Fundeni şi-au construit locuinţă de suprafaţă, spaţioasă.

Ceramica de la Fundeni prezintă înrudiri cu cea de la Dudeşti din punct de vedere al tehnicii, formelor şi ornamentării. Avem însă elemente care permit, ca şi pe linia ceramicii, să încadrăm aspectul Fundeni într-o fază mai nouă decît complexul înrudit de la Dudeşti, ambele complexe integrîndu-se în cultura Vinča.

În R.S.F. Iugoslavă şi pe teritoriul Olteniei[4] au fost cercetate aşezări ale culturii Vinča, stabilindu-se, pe baza datelor stratigrafice şi pe baza analizei materialului ceramic, că această cultură evoluează în mai multe etape. Grefată pe un puternic fond Starčevo-Criş, ceramica Vinča a păstrat în faza ei cea mai veche o serie de elemente ale acesteia, ca : unele motive în ornamentarea vaselor, pictura etc. Prin prezenţa elementului ornamental al pliseurilor, răspîndite acum pentru prima oară în spaţiul Europei de sud-est şi prin abundenţa microlitelor (vezi aspectul Dudeşti), ea dezvoltă şi caractere proprii. Decorul din pliseuri, mai simplu în nivelul Vinča A, se răspîndeşte în faza Vinča B_2, cînd apare şi motivul spiralic realizat prin tehnica pliseurilor, iar tipul de locuinţă este de data asta locuinţa de suprafaţă (vezi grupul de la Fundeni).

Stabilind raportul tipologic-comparativ dintre grupul Dudeşti, faţă de cultura Vinča, Eugen Comşa l-a paralelizat cu faza de început a culturii Vinča. Grupul de la Funden iîl putem încadra în Vinča B_2. Contemporană cu aşezarea de la Fundeni pare să fie aşezarea descoperită

[4] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în Romînia în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961.

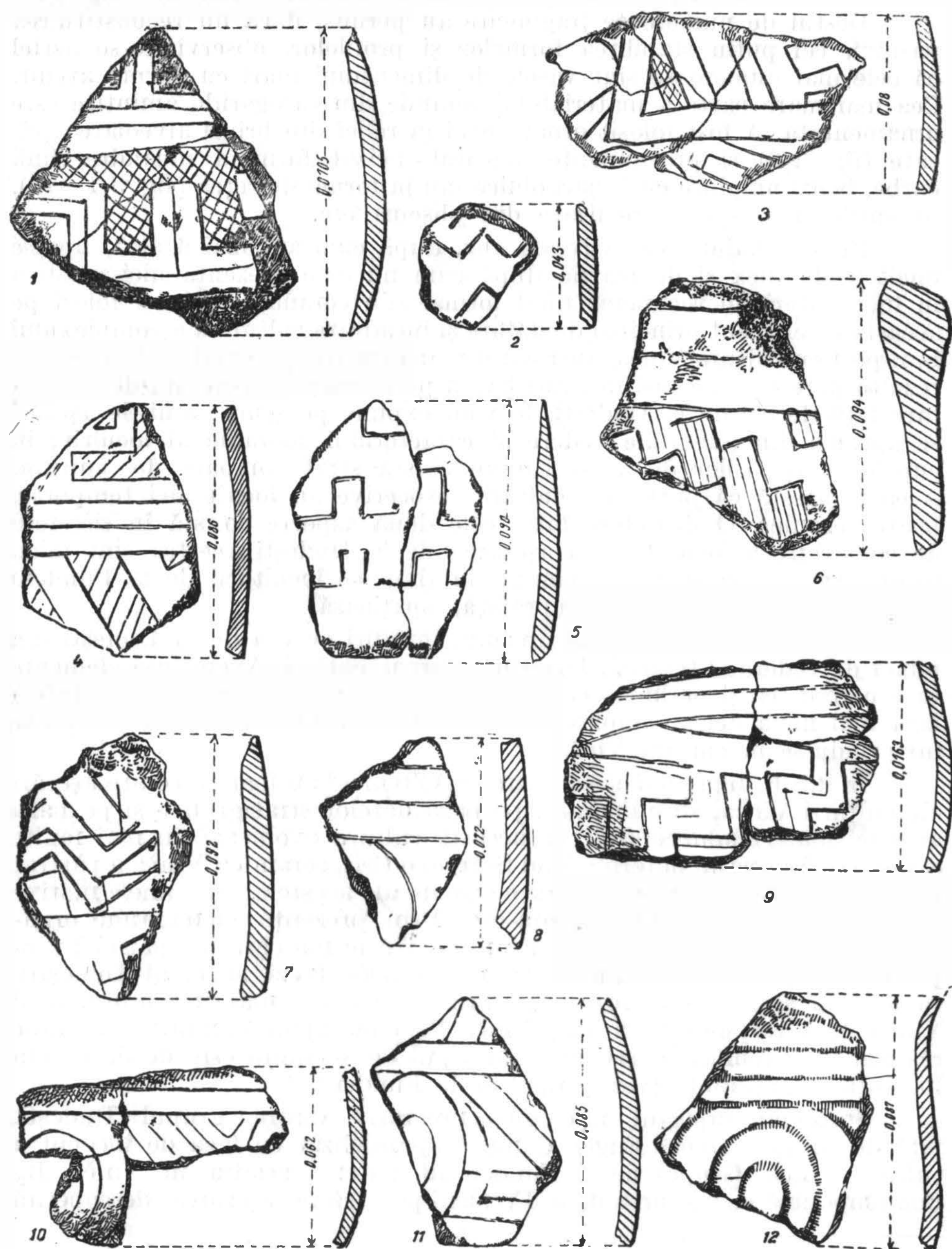

Fig. 3. — Fragmente ceramice cu decor incizat de la Fundeni.

la Cernica [5] şi datată de Sebastian Morintz în perioada de sfîrşit a aşezării de la Dudeşti.

Părerea noastră este că grupele descrise aici au venit din aria de formare a culturii Vinča, din teritoriile de la sudul şi nordul Dunării, de unde au trecut în stînga Oltului şi au întemeiat o serie de aşezări în Muntenia [6]. Ele reprezintă faze succesive de evoluţie. În ceea ce priveşte raportul neoliticului dezvoltat din Muntenia cu cultura Vinča, nu avem indicaţii care să denote o legătură organică, pe linia ceramicii, între acestea două.

SUZANA DOLINESCU FERCHE

[5] Sebastian Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica* (Bukarest), în *Dacia*, N.S., VII (sub tipar).

[6] *Ibidem*, Sebastian Morintz, socoate că grupul Dudeşti nu se identifică cu cultura Vinča, ci aparţine unei culturi specifice.

DESCOPERIRI DIN NEOLITICUL TÎRZIU ÎN AŞEZAREA DE LA RECI

În anii 1957—1959, Muzeul regional din Sf. Gheorghe a executat sondaje în comuna Reci (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). Aşezarea cercetată se află în regiunea de sud a comunei, pe o terasă înaltă de pe malul drept al Pîrîului Negru. Au fost descoperite resturi bogate de aşezare, în special din epoca neolitică şi din epoca hallstattiană [1]. În nota de faţă ne vom ocupa numai de descoperirile care privesc cultura Tisa şi care constau din trei locuinţe şi două morminte. Din cele trei locuinţe una a fost păstrată mai bine, celelalte două fiind în bună parte deranjate de lucrările agricole. Una din locuinţe avea podea din bîrne lipite cu pămînt, în felul bine-cunoscutelor locuinţe ale culturii Cucuteni, de formă dreptunghiulară şi avînd dimensiuni de $4 \times 2,5$ m sau $3 \times 2,5$ m. În mijlocul uneia dintre locuinţe s-a găsit o vatră în formă de potcoavă cu gardină din lut. Pe podeaua locuinţelor s-au găsit numeroase vase sparte pe loc, fragmente ceramice, oase de animale, unelte microlitice de andezit şi greutăţi de plasă (fig. 1/1,2).

Din materialul ceramic găsit în cele trei locuinţe neolitice vom prezenta vasele întregi şi fragmentele ceramice pe baza cărora vom putea face încadrarea culturală şi cronologică a descoperirilor de la Reci.

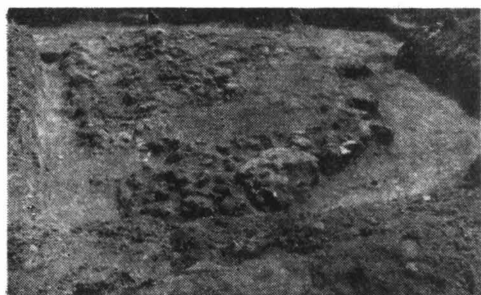
1.— Vas cu picior înalt, ars cărămiziu. Pe peretele exterior, la limita dintre cupă şi picior, se găsesc patru proeminenţe cilindrice, iar sub acestea, în peretele piciorului, opt găuri ovale aşezate cîte două, una sub alta. Înălţimea vasului 32 cm, diam. gurii 36 cm, diam. piciorului 20 cm (fig. 2/3).

2. — Suport de vas de formă bitronconică. Amîndouă cupele sînt aproape egale. În jurul mijlocului suportului se găsesc opt butoni perforaţi orizontal, ca nişte urechiuşe groase, aşezate în zigzag. Inălţimea suportului 22 cm, diam, gurii 21 cm (fig. 2/1).

3. — Vas cu corpul globular şi gît înalt cilindric ; pe pîntec se găsesc patru urechiuşe groase, orizontale, una lipsă din vechime. Înălţimea vasului 22 cm, diam. gurii 19,2 cm, diam. fundului 11 cm (fig. 2/2).

---

[1] *Materiale*, VI, p. 196—199 ; VII, p. 179—181 ; VIII, p. 235—238.

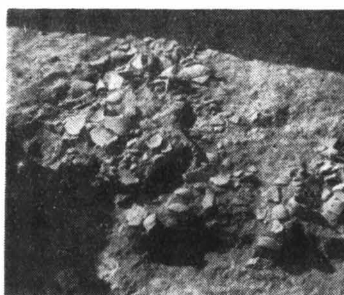

Fig. 1. — 1, complexul de locuință nr. 1; 2, complexul de locuință nr. 3.

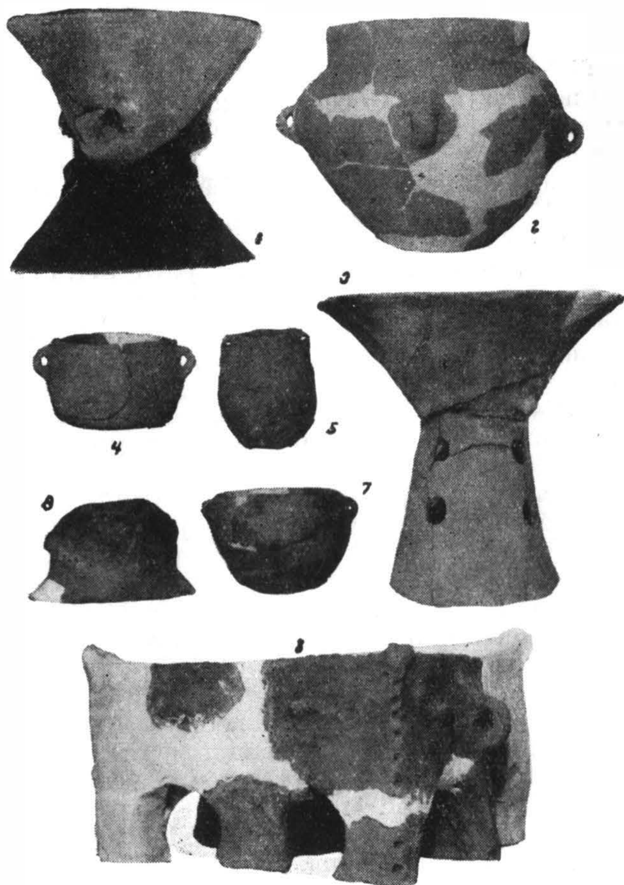

Fig. 2. — 1—8, vase din locuința nr. 3.

4. — Vas în formă de «coif suedez» cu două urechiușe verticale. Se păstrează resturi de pictură albă în hașuri. Ars negru-castaniu. Înălțimea 9 cm, diam. gurii 13,5 cm, diam, fundului 6 cm (fig. 2/6).

5. — Vas mic cu două urechiușe orizontale sub margine. Înălțimea 6 cm, diam. gurii 7,5 cm, diam. fundului 6 cm (fig. 2/4).

6. — Vas mic, scund, de același tip ca nr. 5, cu deosebirea că partea superioară, din regiunea urechiușelor, este mai bine articulată spre o formă bitronconică. Înălțimea 5 cm, diam. gurii 7,5 cm, diam. fundului 6 cm (fig. 2/7).

7. — Vas mic în formă de sac, cu două urechiușe orizontale situate chiar sub margine. Înălțimea 7,5 cm, diam. gurii 2,5 cm, diam. fundului 2 cm (fig. 2/5).

8. — Vas de formă rectangulară cu 9 picioare. Cele patru muchii sînt decorate cu un șir de alveole. Pe margine, la colțuri, se găsește cîte un cap de animal. La exterior, pe laturile lungi se află cîte trei proeminențe lungi, iar pe laturile mici cîte o toartă încadrată de două proeminențe. Înălțimea 21 cm, latura lungă 40 cm, latura scurtă 28 cm (fig. 2/8).

În afară de aceste vase care se încadrează într-o fază tîrzie a culturii Tisa s-au mai găsit fragmente ceramice decorate cu elemente meandrice incizate și pictate, unele aparținînd culturii Tisa-Bodrogkeresztur, iar altele culturii Cucuteni.

1. — Fragment din colțul unui vas rectangular decorat cu elemente meandrice pictate cu negru pe fond roșu (fig. 3/1 și fig. 4/4).

2. — Un fragment de vas cu decor meandric din benzi incizate, avînd și o ureche unghiulară (fig. 3/4).

3. — Fragment de vas cu o ureche mică, lată, sub buză și decorat cu motive meandrice hașurate cu liniuțe paralele sau în rețea (fig. 3/3).

4. — Un fragment de vas ars cenușiu decorat cu împunsături care formează elemente meandrice (fig. 3/6).

Vasul cu picior înalt (fig. 2/3), suportul de vas (fig. 2/1) și vasul cu patru torți (fig. 2/2), prezintă analogii apropiate cu formele cunoscute din așezările de la Tiszapolgár [2] și Tiszaug-Kisrévpart [3] din neoliticul tîrziu de pe teritoriul R.P.Ungare. Atît vasul cu picior înalt cît și suportul de vas sînt cunoscute în aria culturii Tisa și Cucuteni-Ariușd [4]. Vasul-capac în formă de coif suedez este caracteristic numai culturii Cucuteni Ariușd și anume fazelor intermediare și de sfîrșit. Aceleiași culturi îi atribuim și fragmentul pictat (fig. 3/3 și fig. 4/1) și care prezintă atît prin elementele de formă, dar mai ales prin stilul picturii (benzi înguste de culoare neagră pe fond roșu sau alb) caractere sigure pentru încadrarea sa în faza Cucuteni A—B [5]. Cele două cești mici cu cîte două torți sub margine sînt cunoscute la Bodrogkeresztur, Kiskörös și Kunszentmárton-Pusztaistvánháza [6]. Vasul cu gura dreptunghiulară este cunoscut în ariile culturilor Tisa, Bodrogkeresztur și Cucuteni-Ariușd, mai ales în etapele finale. Analogia cea mai apropiată pentru exemplarul de la Reci se

---

[2] J. Hillebrand, *Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaistvánháza*, în *ArchHung*, IV, 1929, fig. 16/2.

[3] F. Tompa, în *BerRGK*, 35, pl. 15/4, 2.

[4] F. László, în *Dacia*, I, 1924, pl. VII/2; H. Schmidt, *Cucuteni*, 1932, Formentafel B/8.

găsește în cimitirul de la Bodrogkeresztur [7]. Aceluiași tip, ca formă, i se atașează și fragmentul pictat avînd pe colț tot un cap de animal cornut. Elementele de pictură însă ne îndreaptă spre cultura Tisa, sau poate mai exact, spre una din etapele intermediare dintre cultura Criș și etapele

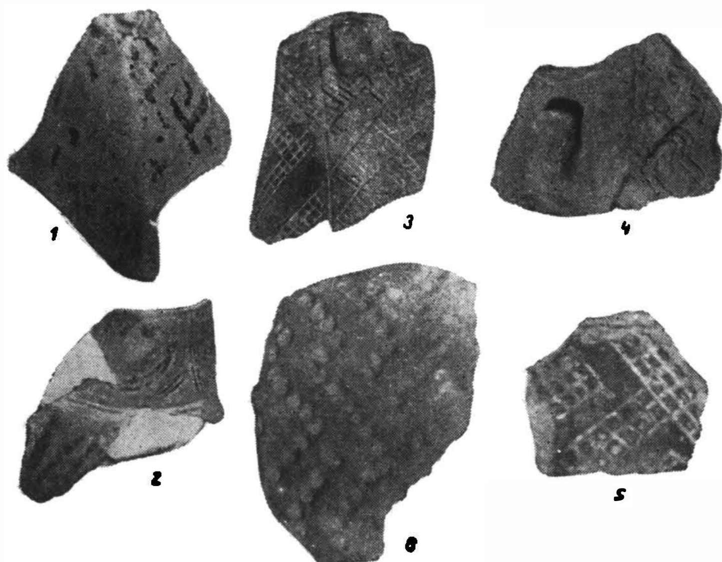

Fig. 3. — Fragmente de vase. 1, 4, din locuința nr. 4; 5, din locuința nr. 1; 3, din șanțul VI; 6, Măgheruș 2, din locuința nr. 2.

tîrzii ale culturii Tisa. Și această categorie pictată este cunoscută în cimitirul de la Bodrogkeresztur [8].

Materialul ceramic, din punct de vedere al formelor și al decorului din benzi cu cîmpul liber sau acoperite cu hașuri, este caracteristic culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztur. Prezența în aceeași locuință a acestei ceramici împreună cu vase și fragmente ceramice care aparțin culturii Cucuteni, din etapa A—B, și poate chiar B (fig. 4/2), arată contemporaneitatea celor două etape ale culturilor Tisa și Ariușd.

Cele două forme de locuință intîlnite la Reci, cu și fără platformă de chirpic, în cadrul aceleiași culturi, precum și faptul că în ultima locuință se găsește mai mult material ceramic caracteristic culturii Bodrogkeresztur, poate să indice prezența a două etape de dezvoltare : prima, Tiszapolgár, la nivelul penultimei sau ultimei faze a culturii Ariușd, iar cealaltă a purtătorilor culturii Bodrogkeresztur.

Prezența culturii Bodrogkeresztur, semnalată pentru prima dată de I. Nestor [9], se dovedește, prin descoperirile de la Reci, a fi pătruns

[5] F. László, *op. cit.*, pl. X/2; H. Schmidt, *op. cit.*, Formentafel B/12 b.

[6] P. Patay, *A Bodrogkereszturi kultura temetöi* (Cimitirele culturii Bodrogkeresztur), în *Rég. füz.*, Ser., 10, 1961, pl. III/1; XVI/2; XIX/12.

[7] P. Patay, *op. cit.*, pl. V/1.

[8] *Ibidem*, pl. II/9; III/13.

pe valea Oltului pînă în regiunea de sud-est a Transilvaniei. În afară de ceramică, Patay încadrează în această cultură şi unele podoabe de aur descoperite la Oradea şi la Moigrad [10]. Conform ultimelor date pe care ni le oferă cercetările lui N. Vlassa [11] şi Patay [12] se poate schiţa răspîndirea

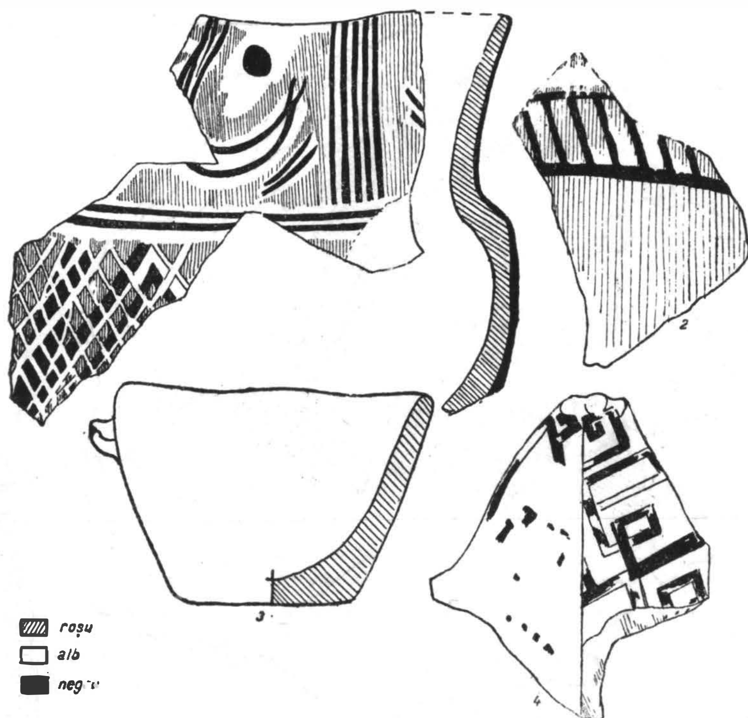

Fig. 4. — Fragmente de vase. 1, din locuinţa nr. 2; 2, din locuinţa nr. 1; 4, din locuinţa nr. 3;3, Iratoşu.

culturii Bodrogkeresztur în Transilvania în următoarele puncte: Tg. Mureş, Gheja, Gorneşti, Criş, Beba-Veche, Curtici, Sîniob, Şiria, Deva, Reci, Măgheruş şi Iratoşul (fig. 5).

Pătrunderea culturii Tisa în fazele Tiszapolgár şi Bodrogkeresztur se poate plasa la sfîrşitul neoliticului, cînd în valea Oltului se găsea răspîndită cultura Ariuşd, de asemenea în etapele ei tîrzii. Aşa se explică prezenţa vaselor pictate, de caracter Cucuteni A—B, în locuinţe care aparţin culturii Bodrogkeresztur. Identificarea la Reci a unei aşezări de caracter

[9] I. Nestor, *Der Stand...*, p. 75—76, nota 297.

[10] P. Patay, *Rézkori Aranyleletek* (*Descoperiri de aur din epoca cuprului*), în *AÉ*, 1958, 1, pl. XVII/4; XVIII/1—4. H. Dumitrescu, *Connection between the Cucuteni-Tripolie Cultural Complex and the neinghbouring eneolithic cultures in the light of the utilization of golden pendants*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 69 şi urm.

[11] *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 86.

[12] P. Patay, *A Bodrogkereszturi kultura temetői*, p. 85, 93—98.

Bodrogkeresztur lămurește mai bine două descoperiri mai vechi : tîrnăcopul de cupru cu brațele în cruce de la Ariușd [13] și cel de la Leț [14].

În lumina acestor noi descoperiri făcute la Reci, este foarte probabil ca și cele două morminte cu schelete chircite de la Reci-Telek legate pînă acum de cultura Coțofeni [15] să aparțină tot culturii Bodrogkeresztur.

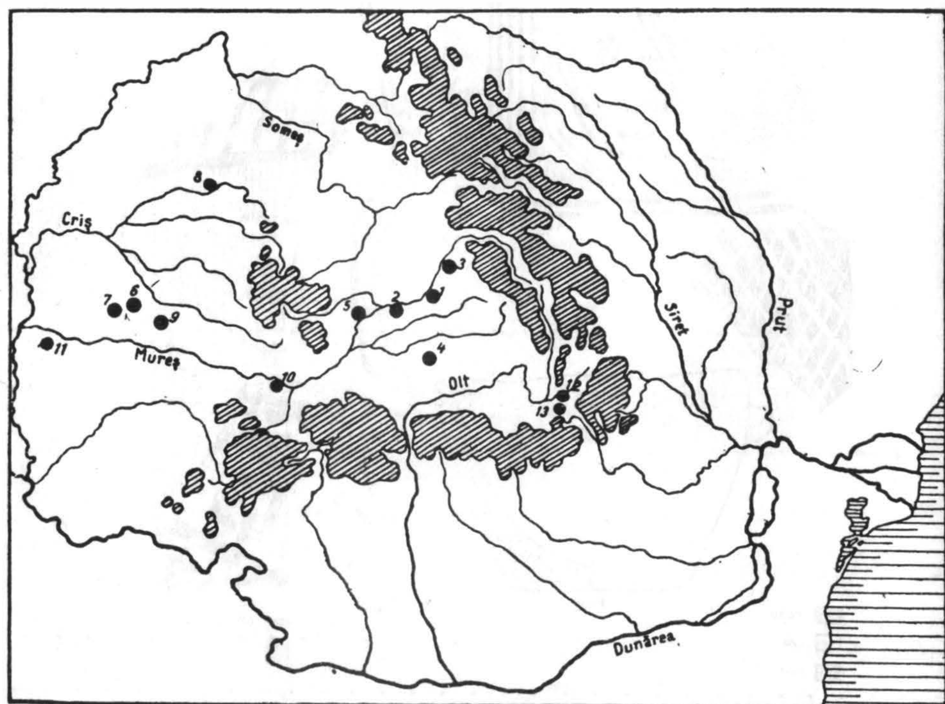

Fig. 5. — Harta cu descoperiri a culturii Bodrogkeresztur în Transilvania. 1, Tîrgu Mureș; 2, Gheja; 3, Gornești; 4, Criș; 5, Unirea (Vințul de Sus); 6, Curtici; 7, Iratoșu; 8, Sîniob; 9, Șiria; 10, Deva, 11, Beba Veche; 12, Reci; 13, Măgheruș.

În aceeași așezare de la Reci-Telek s-au identificat și resturi sporadice ale culturii Coțofeni care încheie epoca neolitică și face trecerea spre epoca bronzului.

SZÉKELY ZOLTÁN

[13] M. Roska, *A Széekelyfold őskora* (Epoca preistorică a Țării Secuești) in *Emléekkőnyv*, 1929, p. 275, fig. 27.
[14] *Ibidem*, fig. 25/1.
[15] *Materiale*, VIII, p. 328.

MORMÎNT DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI GĂSIT LA RADOVANU
(r. Oltenița)

În anul 1961, în cursul lucrărilor de terasare a pantelor Văii Coadelor, executate de colectiviştii din G.A.C. „Octombrie Roşu" din com. Radovanu, r. Oltenița, a fost găsit întîmplător un mormînt.

Din informațiile primite de la cei care au participat la lucrările amintite rezultă că mormîntul a fost găsit pe panta de nord a văii, cu

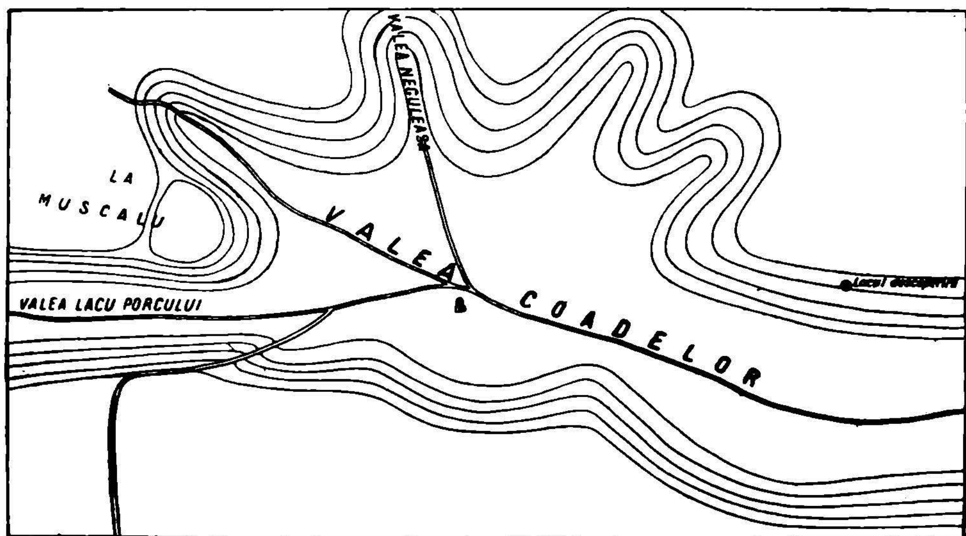

Fig. 1. — Schița Văii Coadelor cu indicarea locului descoperirii.

prilejul amenajării celei de-a cincea terase (numărînd de sus în jos), într-un loc ce se află la circa 100 m spre est de cărarea largă din cuprinsul viei şi la aproximativ 1 km spre est de marginea satului (fig. 1).

Oasele scheletului s-au descoperit la circa 1 m adîncime faţă de nivelul actual al solului, pe teren în pantă uşoară. Scheletul a aparţinut unui individ adult. Oasele ocupau o suprafaţă restrînsă, ceea ce face să presupunem că scheletul era în poziţie chircită. Craniul era orientat aproximativ spre VNV.

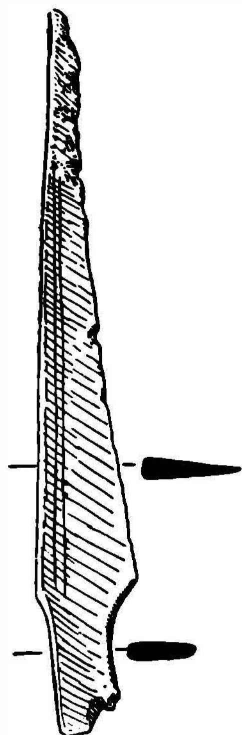

Fig. 2. — Cuţitaşul de bronz descoperit în mormînt.

Între oase cam în dreptul părţii inferioare a pieptului, se afla un cuţitaş de bronz (fig. 2), de dimensiuni reduse [1], foarte tocit. Lama are forma triunghiulară, prelungă, cu secţiunea tot triunghiulară, cu muchie groasă, ce se subţiază spre vîrful obiectului. Pe ambele feţe ale lamei, în lungul muchiei, se văd două linii ornamentale, subţiri, paralele. Linia muchiei este dreaptă. Limba mînerului este scurtă, probabil a fost ruptă în vechime, în dreptul orificiului superior (de formă neregulată) şi apoi capătul mai lat a fost ciocănit şi subţiat, desigur pentru a se fixa mai uşor în mîner [2].

Mormîntul de inhumaţie de la Radovanu, după toate probabilităţile, trebuie pus în legătură cu o aşezare (din prima epocă a fierului) descoperită pe terasa înaltă a Argeşului, la cîteva sute de metri distanţă spre nord-est de mormîntul descris [3]. Deoarece aşezarea nu a fost încă studiată prin săpături, nu putem preciza cărei perioade anume îi aparţine. În schimb mormîntul de la Radovanu poate fi datat cu destulă certitudine, pe baza asemănării în privinţa formei şi decorului cuţitului de lîngă schelet, cu un cuţit (fragmentar) descoperit în cadrul marelui depozit de obiecte de bronz de la Şpălnaca [4]. Studierea tipologică a obiectelor din acest depozit a permis datarea lui în faza Uioara-Şpălnaca, după periodizarea lui M. Petrescu-Dîmboviţa [5]. Astfel şi mormîntul de la Radovanu poate fi datat pe baza analogiei într-o perioadă corespunzătoare fazei

[1] Lungimea cuţitului este de 9,55 cm, lungimea lamei este de 7,62 cm, lăţimea maximă a lamei este de 1,29 cm, grosimea lamei la muchie 0,31 cm, lungimea limbii mînerului 1,88 cm, lăţimea limbii mînerului 0,73 cm, grosimea limbii mînerului 0,20 cm.

[2] Două cuţite de bronz asemănătoare, în privinţa formei, au fost descoperite în ultimii ani în morminte contemporane cu cel de la Radovanu, la Dorobanţu (r. Călăraşi) (informaţie de la Niţă Anghelescu) şi la Căscioarele (r. Olteniţa) (informaţie de la Barbu Ionescu).

[3] Aşezare descoperită de Maria Comşa, în anul 1961.

[4] Hortensia Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Şpălnaca au Musée National des Antiquités de Bucarest*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 212, fig. 9/10. Cuţitul de la Şpălnaca este fragmentar; din el s-a păstrat numai limba mînerului şi partea inferioară a lamei. Trecerea de la mîner la lamă este identică la ambele piese, ca şi decorul compus din cîte două linii subţiri.

[5] *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 148.

Uioara-Şpălnaca, adică în perioada timpurie a primei epoci a fierului, în secolele XII-XI î.e.n.[6].

Seriei de cuţite de tipul celor găsite la Şpălnaca şi la Radovanu, i-a urmat seria cuţitelor specifice, cu muchia lamei arcuită şi ornamentată cu grupuri de linii paralele, subţiri şi cu limba mînerului prevăzută cu cîte un jgheab pe ambele feţe[7], serie de cuţite datată în faza Moigrad-Tăuteu.

EUGEN COMŞA

[6] *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 148.

[7] Astfel de cuţite au fost descoperite în ţara noastră în Moldova, de exemplu la Ţigăneşti (r. Tecuci), cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Contribuţii la problema sfîrşitului epocii bronzului şi începutului epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 465—467, fig. 15 şi în Transilvania, de exemplu la Tăuteu, cf. Vladimir Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 228, fig. 3/1.

PRECIZĂRI TOPOGRAFICE DESPRE UNELE INSCRIPŢII DOBROGENE

La sfîrşitul secolului trecut, Gr. Tocilescu a iniţiat, pe lîngă săpături sistematice, şi o vastă acţiune de adunare a monumentelor epigrafice şi sculpturale apărute întîmplător pe tot cuprinsul ţării. Autorităţile locale, cărora li s-a cerut să semnaleze Muzeului naţional de antichităţi din Bucureşti aceste descoperiri, au trimis numeroase note însoţite adeseori de transcrierea inscripţiilor şi de desene. Asemenea note se găsesc depuse la Academia R.P.R., împreună cu manuscrisele lui Gr. Tocilescu, şi în arhiva MNA. În afară de aceste notiţe, indicaţii preţioase asupra condiţiilor de descoperire a monumentelor adunate în acea vreme se află şi în însemnările şi rapoartele pe care P. Polonic-senior le-a întocmit în cursul perieghezelor sale. Confruntarea acestor informaţii cu datele din publicaţii arată că pentru unele inscripţii descoperite şi publicate în ultimii ani ai activităţii lui Gr. Tocilescu, indicarea locului de găsire este greşită. Aceste inadvertenţe îmi propun să le semnalez în cele ce urmează [1].

1. *Fouilles* ..., p. 203, nr. 26 (=*CIL*, III 14442), altar dedicat de *veterani et Cives Romani vico V*... împăratului Antoninus Pius; publicat ca provenind din Tulcea, a fost găsit de fapt la Rîmnicul de Jos, în curtea unui locuitor, după cum rezultă din Mss., vol. 5132, f. 201. *Vicus V*..., localizat pînă acum undeva în împrejurimile Tulcei, poate fi identificat în baza acestei informaţii cu aşezarea de la Rîmnicul de Jos, unde se află un grup de tumuli dataţi de V. Pârvan în epoca romană [2].

[1] Notele trimise de primarii sau învăţătorii din satele dobrogene, precum şi însemnările lui P. Polonic oferă date certe pentru condiţiile descoperirii acestor monumente. Confuziile din *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900 — căci mai ales despre inscripţiile apărute în acest volum va fi vorba în cele ce urmează — s-au născut, credem, din neutilizarea acestor materiale. Capitolul intitulat *Inscriptions inédites* este textul unei comunicări prezentate la Acad. des Inscr. et Belles Lettres din Paris, în 27 octombrie 1899, pentru a cărei redactare e puţin probabil ca Gr. Tocilescu să fi avut la îndemînă notele sus-amintite.

[2] V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, Bucureşti, 1913, în *ARMSI*, ser. II, tom. XXXV, p. 52—60. Într-una din movilele de la Rîmnic a fost descoperit altarul funerar al lui Aelius Ingenuus, bf. cos. leg. XI Cl. În apropiere, V. Pârvan presupunea existenţa unei *statio de beneficiarii*, precum şi a aşezării întemeiate în preajma ei.

2. *Fouilles...*, p. 206—207, nr. 31 (= CIL, III, 14447), piatră de hotărnicie între latifundiile Messiei Pudentilla și pămînturile țăranilor din *But.eridava*, găsită « aproape de Isaccea ». Un al doilea exemplar al acestei inscripții a fost descoperit de V. Pârvan, în 1915, la Histria, folosit ca material de construcție, în marele zid de incintă. Cele două exemplare ale inscripției fiind găsite la o depărtare atît de mare unul de altul, localizarea *But.eridavei* a rămas nesigură, undeva în nordul Dobrogei, între Isaccea și Histria [3]. O notă a autorităților comunale din Casapchioi (Sinoe), Mss., vol. 5132, f. 202, arată însă că exemplarul publicat de Gr. Tocilescu a fost descoperit la Sariurt în curtea unui locuitor. Prin aceasta, *But.-eridava* poate fi fără ezitare atribuită teritoriului histrian, așa cum a fost înclinat s-o facă V. Pârvan și, acum de curînd, I.I. Russu [4].

3. *AEM*, VIII, p. 32, nr. 1 (=*CIL*, III, 7526) altar cu inscripție conținînd prescripții referitoare la sărbătorirea Rosaliilor, „de la Caraharman" (azi Vadu); altarul a fost însă descoperit la Cicracci (Sibioara), așa cum rezultă dintr-o notă scrisă în anul 1883 de Gr. Tocilescu, în Mss., Vol. 5132, f. 3 [5].

4. *Fouilles...*, p. 205, nr. 28 (=*CIL*, III, 14441), altar dedicat împăratului Antoninus Pius de către cetățenii romani din *Vicus Urb...*, din „apropiere de Tulcea". După cum arată însă o însemnare a lui Gr. Tocilescu în Mss., vol. 5131, f. 223, monumentul a fost adus de la Medgidia[6].

5. V. Pârvan, *AA*, 1914, col. 441—442, piatră de hotărnicie a proprietății lui Ti. Claudius Firminus, „de la Constanța". Piatra a fost descoperită încă în anul 1901 la Pantelimonul de Sus, dar nefiind publicată imediat de Gr. Tocilescu, i s-a pierdut identitatea, așa cum s-a întîmplat cu alte numeroase monumente descoperite în acea vreme. Proveniența sa de la Pantelimon este asigurată prin două însemnări din Mss., vol. 5131, f. 81 și vol. 5132, f. 321.

6. *Fouilles...*, p. 208, nr. 33 (=*CIL*, III, 14443), stelă funerară dedicată memoriei lui Ti. Claudius Vettius, și *Fouilles...*, p. 208, nr. 34 (=*CIL*, III 14444), stelă funerară pusă pentru Cocceia Dorina, publicate ca provenind de „lîngă Tulcea"; în realitate au fost descoperite la Slava Rusă, în curtea unui locuitor, fapt ce reiese din notele autorităților locale depuse în Arhiva MNA, anul 1898, p. 40—42 și 52.

7. *AEM*, XIX, p. 91, nr. 34 (=*CIL*, III, 13739), stelă funerară dedicată lui Nepotianus, cu indicația locului de descoperire „lîngă Babadag"; a fost găsită în colțul de SV a cetății bizantine de la Cetatea Zaporojeni, întrebuințată ca material de construcție, așa cum rezultă din raportul lui P. Polonic, în Mss., vol. 5132, f. 94—95.

---

[3] V. hărțile anexate la V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*; *Istoria Romîniei*, I, p. 490.

[4] V. Pârvan, *Histria*, IV, în *ARMSI*, ser. II, tom. XXXVIII, 1916, p. 633—637; I. I. Russu, *Un litigiu de hotărnicie din Scythia Minor*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 75—86.

[5] *Vicus Celeris* face parte deci din teritoriul orașului Tomis, dacă însemnarea lui Gr. Tocilescu este exactă.

[6] Subliniem că indicațiile de la nr. 3—4 sînt date și scrise de Gr. Tocilescu; negăsind însă nici o altă documentare în legătură cu proveniența acestor inscripții, socotim util a le semnala aici.

8. *Fouilles*..., p. 207, nr. 32 (=*CIL*, III, 14449), stelă funerară pusă pentru T. Manius Bassianus, publicată ca fiind găsită la Casapchioi; provine de fapt de la Caraharman (Vadu), v. Mss., vol. 5132, p. 218 (cf. W. Christ, în *Sitzb. der. phil-hist. Klasse der K.B. Acad. der Wissenschaften zu München*, II, 1875, p. 94, nr. 27).

9. *Fouilles*..., p. 211, nr. 40 (=*CIL*, III, 14462) stîlp miliar descoperit potrivit indicațiilor din *Fouilles*., „lîngă Tulcea", iar conform celor din *CIL*, la Cogealac; provine de la Gargalîcul Mare, cum rezultă din Mss., vol. 5132, f. 215.

10. *Fouilles*..., p. 212, nr. 41 (=*CIL*, III, 14463), stîlp miliar „de la Constanța" pus în vremea lui Diocletian și apoi scris din nou în timpul lui Constantin; a fost găsit la Sariurt, în curtea unui locuitor, așa cum arată o însemnare din Mss., vol. 5132, f. 204.

11. *Fouilles*..., p. 209, nr. 35 (=*CIL*, III, 14214, 24), patru fragmente dintr-o listă cu soldați din armata imperială din epoca tîrzie, descoperite „lîngă Babadag"; din însemnările lui Gr. Tocilescu și P. Polonic, în Mss., vol. 5132, f. 96 și vol. 5139, f. 212, precum și din nota autorităților locale depusă în Arhiva M.N.A., anul 1897, p. 44, rezultă că cele patru fragmente au fost găsite în apropierea satului Mahmudia. Locul descoperirii ne este precizat de P. Polonic-senior; în raportul său asupra perieghezei făcute pe malul drept al Dunării dobrogene, el descrie complexul de ruine din împrejurimile Mahmudiei [7]. În afară de cetatea de piatră Biserica sau Crucea, la vest de Mahmudia, identificată cu orașul antic Salsovia [8], și în afară de cetatea de pămînt „preistorică" de la Beștepe, în partea de Est a satului Beștepe, „...pe valea Curpenișului, sub poalele dealului Beștepe, se găsesc prin arătură o mulțime de cioburi și cărămizi romane, ceea ce arată că aici a fost un oraș roman. Printr-o vîlcea care se scurge în Chiolbasa se găsesc urmele unui aqueduct. Aici s-a găsit piatra cu inscripție compusă din trei plăci ce au aparținut unui mare monument cuprinzînd lista de soldați ai unui corp militar sau ai unui colegiu rînduit milităreste din epoca mai tîrzie" [9].

Reluînd problema descoperirilor de la Beștepe, într-o comunicare prezentată la Academia Romînă în 18 ianuarie 1907 [10], Gr. Tocilescu repetă că aici s-au găsit mai multe liste de soldați dintr-un corp militar... din epoca lui Constantin. Totuși, în 1900 el publica în *Fouilles*..., că fragmentele inscripției amintite au fost găsite „près de Babadag". Confuzia este cu atît mai greu de explicat, cu cît cele patru fragmente n-au fost găsite deodată. Fragmentele însemnate în publicații cu a, b, c, găsite mai întîi — cum reiese din textul raportului citat mai sus — au fost publicate în *AEM*, XIX, p. 221, nr. 85, cu locul de descoperire „in der Nähe von Babadag".

---

[7] Acest raport al lui P. Polonic a fost prezentat de Gr. Tocilescu la Academia Romînă în ședința din 5 iunie 1898, într-o comunicare intitulată *Noi cercetări asupra topografiei antice a Dobrogei*.

[8] Merită a fi relevat faptul că Gr. Tocilescu a identificat ruinele cetății de piatră de la Mahmudia cu cetatea antică Salsovia încă din anul 1898, pe baza datelor itinerariilor antice.

[9] Gr. Tocilescu adaugă cîteva rînduri la raportul lui P. Polonic și dă o transcriere a textului inscripției.

[10] Comunicarea cu titlul *Edictul împăratului Licinius cu privire la cultul zeului Soare*; este o notă critică pe marginea lucrării lui V. Pârvan, *Salsovia*, tocmai apărută.

Fragmentul d, descoperit încă în 1897, a fost publicat apoi în *Fouilles...*, cu aceeaşi indicaţie.

Menţionăm că un ultim fragment, al cincilea, din această inscripţie a fost găsit după 1930 la Congaz, fapt ce a înlesnit continuarea confuziei create de Gr. Tocilescu în localizarea inscripţiei şi a evenimentelor legate de ea la Babadag [11].

După cum arată S. Lambrino într-un studiu în care se ocupă de acest document [12], fragmentele inscripţiei conţin numele unor soldaţi din trei corpuri diferite. Prezenţa lor la Salsovia, unul din principalele puncte strategice pe linia Dunării între vărsarea Prutului şi Mare, dezvăluie importanţa Salsoviei în sistemul limesului scitic. Identificarea lor e dificilă, fiindcă datele referitoare la armata din epoca romană tîrzie sînt foarte sărace. Totuşi, identificarea unităţilor prezente în această inscripţie poate fi încercată măcar cu titlu de ipoteză. Într-o inscripţie dedicată zeului Soare, publicată de C. Moisil şi reluată de V. Pârvan, se aminteşte o *vexillatio* cu un *praepositus* staţionînd permanent în castelul de la Salsovia [13]. Gr. Florescu socotea că această *vexillatio* era un detaşament al legiunii *I Iovia*, întocmai ca *vexillatio Aegissensis*, comandată tot de un *praepositus* [14]. În afară de această informaţie, *Notitia Dignitatum* arată la Salsovia o unitate auxiliară, *Milites quinti Constantiani*, înfiinţată de Constantius al II-lea. Nu este exclus ca în inscripţia noastră, soldaţii de pe lista cu nume exclusiv orientale să fi făcut parte din această unitate nou înfiinţată; cei cu nume caracteristice provinciilor dunărene aparţineau probabil unor cohorte din legiunea *I Iovia* staţionată la Dunărea de jos, de la sfîrşitul secolului al III-lea. În acest caz, inscripţia ar putea fi datată din perioada dintre Constantius al II-lea şi Valens, timp după care Salsovia a fost distrusă şi părăsită. În orice caz, Procopius n-o mai menţionează printre cetăţile restaurate de Iustinian [15].

Din cele arătate mai sus, reiese că o bună parte din inscripţiile publicate de Gr. Tocilescu în *Fouilles...*, şi reproduse apoi în *CIL*, III, mai cu seamă între numerele 14440—14460, au fost publicate cu numeroase confuzii privind locul lor de descoperire. Aceste erori, transpuse în hărţile ce însoţeau comunicările lui Gr. Tocilescu, au trecut ca date certe şi în hărţile Dobrogei antice întocmite ulterior. Din seria inscripţiilor publicate în *Fouilles...*, în afara celor de la Tropaeum Traiani, numai puţine din indicaţiile asupra locului descoperirii corespund datelor din manuscrise sau din arhivă. E de presupus că asemenea confuzii s-au produs şi în cazul celorlalte, în legătură cu care nu am găsit vreo informaţie care să confirme sau să infirme datele comunicate de Gr. Tocilescu în *Fouilles...*

---

[11] P. Nicorescu, în *ARMSI*, XIX, 1937, p. 211—216.

[12] S. Lambrino, în *RIR*, X, 1940, p. 333—339.

[13] C. Moisil, în *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, p. 565; V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906.

[14] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, I, p. 121.

[15] Pentru aceste probleme, V. Pârvan, *Salsovia*, p. 21 şi 43—44.

Bineînțeles că pentru întocmirea hărţii așezărilor Dobrogei antice, cunoaşterea locului descoperirii monumentelor epigrafice este necesară, dar nicidecum suficientă. Se știe că încă din antichitate aceste monumente au fost ridicate de la locul lor, folosite ca material de construcție şi uneori transportate la mari distanțe. De aceea, identificarea unei așezări, menționată într-o inscripție descoperită întîmplător, poate fi făcută numai atunci cînd ea e sprijinită de informațiile literare sau prin cercetări sistematice de teren.

EMILIA DORUȚIU

PE MARGINEA UNEI INSCRIPŢII FUNERARE DIN TOMIS

În monumentul funerar din Tomis, ridicat în amintirea soției sale Epiphania, de către Hermogenes din Ankyra, apoi cetățean din Tomis, monument publicat de Gr. Tocilescu [1], au rămas susceptibile de discuție şi de deslușire rîndurile 13—15, şi după remarcile lui I. Stoian din studiul său intitulat *Contribution à l'étude des tribus de Tomis* [2], unde se reproduce în întregime textul acestei inscripții cu o fotografie a monumentului.

Cuvintele cu pricina se găsesc după rîndurile 12 şi 13, în care este vorba de tatăl şi de primul soț al Epiphaniei, amîndoi armatori (naukleroi). Οὓς ἐθέμην παλαμῆσιν αἰ[μ]αῖς ὑπὸ τύνβω θανόντας, continuă textul inscripției în rîndurile 13—15, în ediția lui Gr. Tocilescu (*loc. cit.*, p. 228). Acolo se interpretează cuvintele de sus prin: ,,Ihren Vater und ihren Gatten, die beide Schiffsbesitzer waren (Z. 11—13), so dass sie viel Länder gesehen und viel Meere befahren hat (Z. 9—11), habe sie mit eigenen Händen bestattet''. Παλαμῆσιν αἰ[μ]αῖς nu poate să însemne ,,cu mîinile proprii''. Αἰ[μ]αῖς nu poate ține locul pronumelui posesiv de formă dorică, nu poate să se substituie pronumelui ἁμετέραις sau ἁμῶν αὐτῶν. Un cuvînt grecesc în forma αἰμαῖς nu există în limba greacă.

Era natural ca I. Stoian să abandoneze lectura παλαμῆσιν αἰ[μ]αῖς a lui Gr. Tocilescu şi să înlocuiască αἰμαῖς prin alt cuvînt. Pe piatră s-ar citi ,,distinctement'' (după cum arată nota 4 din pagina 188, din studiul arătat mai sus al lui I. Stoian) cuvîntul ἁγναῖς[3].

Este oare adjectivul ἁγνός, ή, όν calificativul cerut în inscripție? Ἁγνός, de la radicala ἁγ, în legătură cu verbul ἅζομαι înseamnă «purus, castus, sacer» sau ceva similar [4].

---

[1] *AEM*, XIX, 1896, p. 227, nr. 94 şi paginile următoare.
[2] *Studii clasice*, III, 1961, p. 188 şi urm., cu fig. 11.
[3] Vezi şi J. şi L. Robert, *BÉ*, 1962, p. 186, nr. 231.
[4] Cu privire la ἁγνός şi ἁγνεία cf. L. Robert, *Hellenica*, XI—XII, 1960, p. 622. Bailly-Séchan-Chantraine, *Dict. gr.-fr.*, p. 15, s. v. ἁγνός.

Ceea ce îngreunează mult înțelegerea rîndurilor din inscripția funerară a Epiphaniei, este topica cuvintelor, neobișnuită pentru o inscripție funerară în proză. Or monumentul dedicat de soțul Epiphaniei, dacă nu poate trece ca unul cu o inscripție metrică, are pretenția să fie considerat ca unul cu o inscripție cu cuvinte și fraze alese, poetice.

Dativul cuvintelor παλαμῆσιν (această formă epică în loc de παλάμαις nu ne surprinde) ἁγναῖς, legate împreună, servesc pentru a ne lămuri cu privire la cuvîntul θανόντας, puțin dislocat și separat prin fraza prepozițională ὑπὸ τύνβω, care ar trebui să-și aibă locul imediat după verbul ἐθέμην. Dativul plural παλαμῆσιν ἁγναῖς ne arată modalitatea — cauza morții celor doi armatori scumpi Epiphaniei. Astfel, rîndurile 13 — 15 primesc un înțeles, singurul plauzibil: ,,Pe care i-am pus în mormînt (ὑπὸ τύνβω-tumulo), morți de mîini ἁγναῖς''. Curate? Caste? Sacre? Poate oare să se lege adjectivul ἁγνός, în sensul acesta, de contextul inscripției de față? Atributul care s-ar potrivi alături de παλάμη — în limba latină, palma-manus, simbolul forței, violenței — este altul decît ἁγνή. El se găsește pe piatră unde se văd clar literele αἰναῖς. Αἰναῖς este atributul potrivit pentru παλαμῆσιν. Adjectivul αἰνός, ή, όν se găsește în limba greacă, epică, poetică, și este după Hesychios identic cu δεινός. El are înțelesul cuvintelor ,,teribilis, gravis'' din limba latină, ,,terrible, affreux, effrayant'' din limba franceză [5].

Între ἁγνός și αἰνός este o mare apropiere sub raport grafic. O singură liniuță orizontală face deosebirea grafică între ἁγνός și αἰνός, dar această liniuță nu se vede pe piatră. Pe cît de apropiate sînt aceste două adjective sub raportul grafic, pe atît de distanțate, chiar aproape opuse, sînt ele sub raportul semantic. Mîinile care au adus moartea celor doi armatori, nu pot fi numite caste, curate, sacre, ci sînt pătate de sînge, crunte, teribile, scelerate, mîini de pirați.

Această inscripție funerară interesantă sub mai multe aspecte — a Epiphaniei, care a văzut multă lume și a navigat pe toate mările, care, după cum afirmă ea însăși în rîndurile 16 și 17, ἐν Μούσες ἐφύην σοφίης τε μετέσχον și care se pare a fi fost o individualitate pronunțată — se apropie, ca factură tehnică de inscripția metrică și cu mult vocabular homeric, de pe baza de calcar din Tomis a lui Hermogenes, zis și Kyzikios [6]. Apropierea este atît de frapantă încît nu vom greși atribuind aceste două monumente funerare din Tomis, pe cel al Ankyranului Hermogenes și pe cel al lui Hermogenes, zis Kyzikios — nu numai aceleiași vremi, ci și aceluiași atelier din Tomis, de pe la mijocul secolului al III-lea e.n.

TH. SAUCIUC-SĂVEANU

[5] Bailly-Séchan-Chantraine, *Dict. gr.-fr.*, p. 46, s. v. αἰνός. Vezi și H. Ebeling, *Lexicon homericum*; I, 1874, Lipsiae, p. 51, care ne arată pentru αἰνός înțelesul de terribilis, atrox, horrendus, saevus, mirabilis. El s-ar aplica de ,,rebus molestis''. Pentru această întrebuințare vezi și epitaful din Tripolis în Lydia la L. Robert, *Hellenica*, I, cap. XXV, p. 149, r. 5 și urm., unde citim αἰνὰ θ'ὑποσχὼν ἐνθάδε κεῖμαι..

[6] Publicată de noi în *AnD*, XVI, 1935, p. 155 și urm.

DOUĂ DESCOPERIRI MONETARE POST-AURELIENE ÎN TRANSILVANIA

Raritatea descoperirilor monetare post-aureliene, importanța lor pentru problema circulației monetare din această perioadă și — nu mai puțin — pentru problema continuității, îndreptățesc atenta urmărire și publicare a lor. Pe linia acestor considerente semnalăm două descoperiri monetare post-aureliene de pe teritoriul Transilvaniei.

I. *Cluj* (r. Cluj, reg. Cluj). În primele zile ale lunii noiembrie 1960 în piața Dimitrov și pe strada Emil Isac, în imediata vecinătate a Institutului de istorie, s-au săpat șanțuri adînci de 2 m, pentru lucrări edilitare. Cu această ocazie s-au secționat mai multe ziduri romane, a apărut un fus de coloană de la o clădire romană, un mic altar dedicat lui *Silvanus Domesticus*, fragmente ceramice, precum și multe țigle și cărămizi — unele de la instalație de hypocaust — din aceeași epocă. În pămîntul azvîrlit din interiorul unei locuințe secționate s-au găsit (împrăștiate pe o distanță de cel mult 6 m) șapte monede romane post-aureliene. Starea lor de conservare și patina asemănătoare ne lasă să presupunem că aparținuseră unui mic tezaur monetar, din care numai piesele amintite au putut fi recuperate. Descrierea lor o dăm mai jos [1].

1. *Tacitus (275—276)*

IMP C M CL TACITVS AVG. Bustul împăratului, cu cunună de raze, drapat și cu cuirasă, spre dreapta.

Rv. LAETITIA FVND; $\overline{\text{XXIA}}$. *Laetitia*, în picioare spre stînga, ține în mîini o coroană și o ancoră.

Antoninian bronz, cu urme de argintare. ↗. Greut. 3,15 g. Diam. 2,1 cm. Roma, 275—276 e.n. Conservare bună. *Cohen* [2], VI, 226/52.

---

[1] Dată fiind importanța monedelor, am considerat utilă descrierea lor detaliată.

2. *Probus (276 — 282)*

IMP C M AVR PROBVS AVG. Bustul împăratului, cu cuirasă, văzut din spate, spre stînga, cu casca cu raze, ţinînd o suliţă şi un scut pe care e înfăţişat împăratul călare, spre dreapta, urmărind pe duşmani.

Rv. CONSERVAT AVG; XXI. *Sol*, cu cunună de raze, seminud, în picioare, din faţă, privind spre stînga, ridică mîna dreaptă şi ţine un glob.

Antoninian suberat. ↑. Greut. 2,83 g. Diam. 2,1 cm. Cyzic, 276—282 e.n. Conservare mulţumitoare. *Cohen* [2], VI, 271/184.

3. *Idem*

PROBVUS P F AVG. Bustul împăratului, cu cunună de raze şi cuirasă, spre dreapta.

Rv. FIDES MILITVM; RIЄ. *Fides*, în picioare spre stînga, ţine în fiecare mînă cîte un *signum*.

Antoninian bronz. ↓. Greut. 2,60 g. Diam. 1,9 × 2,3 cm. Roma, 276—282 e.n. Stanţare deplasată, moneda tocită. *Cohen* [2], VI, 278/252.

4. *Idem*

IMP C M AVR PROBVS AVG. Bustul împăratului, cu cunună de raze, în vestmînt imperial, spre stînga, ţinînd un sceptru pe care se află un vultur.

Rv. SECVRIT PERP. *Securitas*, în picioare spre stînga, cu picioarele încrucişate, îşi pune o mînă pe cap şi se sprijină de o coloană.

Antoninian suberat. ↓. Greut. 2,62 g. Diam. 2,1 cm. 276—282 e.n. Conservare mulţumitoare. *Cohen* [2], VI, 314/616.

5. *Idem*

IMP C M AVR PROBVS P F AVG. Bustul împăratului, cu cunună de raze şi drapat, spre dreapta.

Rv. SOLI INVICTO; KAA. *Sol*, cu cunună de raze şi seminud într-o cvadrigă în galop, redată din faţă, ridicînd mîna dreaptă şi ţinînd un glob şi un bici.

Antoninian bronz, cu urme de argintare. ↓. Greut. 3,25 g. Diam. 2,2 cm. Serdica, 276—282 e.n. Conservare foarte bună. Variantă. *Cohen* [2], VI, 320/681 (avers) şi *Cohen* [2], VI, 320/671 (revers).

6. *Idem*

PROBVS P F AVG. Bustul împăratului, cu cunună de raze şi cuirasă, spre dreapta.

Rv. VICTORIA GERM. R✠M. Trofeu între doi captivi şezînd cu mîinile legate la spate.

Antoninian bronz. ↙. Greut. 3,02 g. Diam. 2 cm. Roma, 277—282 e.n. Conservare bună. *Cohen* [2], VI, 330/766.

7. Carinus (283 — 285)

M AVR CARINVS NOB CAES. Bustul lui Carinus, cu cunună de raze, drapat şi cu cuirasă, spre dreapta.

Rv. PRINCIPI IVVENTVT. Carinus, în costum militar, în picioare spre stînga, ţine un *signum* şi un sceptru.

Antoninian bronz. ↑. Greut. 2,60 g. Diam. 2,3 cm. 282—283 e.n. Conservare bună. *Cohen*[2], VI, 394/103.

II. *Şoimuşeni* (com. Ciula, r. Zălau, reg. Cluj). În toamna anului 1958 elevii ce locuiesc în Şoimuşeni au adus la micul muzeu şcolar din satul Inău (com. Someş-Odorhei, r. Zălau, reg. Cluj) două monede romane, precum şi ţigle şi cărămizi aflate în hotarul satului. Este de remarcat, că satul Şoimuşeni se află în afara hotarului nord-vestic al Daciei romane, la nord de Someş. Directorul şcolii din Inău a donat cele două monede cabinetului numismatic al muzeului arheologic din Cluj.

1. *Diocleţian (284—305)*

IMP C DIOCLETIANVS P F AVG. Capul laureat al împăratului, spre dreapta.

Rv. GENIO POPVLI ROMANI; SIS; în cîmp B. *Genius*, cu *modius* pe cap, în picioare spre stînga, ţine o pateră şi cornul abundenţei.

Follis. ↑. Greut. 11,05 g. Diam. 2,5 cm. Siscia, 284—305 e.n. Conservare bună. *Cohen*[2], VI, 426/101.

2. Theodosius I (379 — 395)

D N THEODOSIVS P F AVG. Bustul împăratului, cu diademă pe cap, spre dreapta.

Rv. REPARATIO REIPVB; SMNP. Theodosius, cu diademă pe cap şi în costum militar, în picioare spre stînga, ridicînd o femeie îngenunchiată, ţine un glob pe care se află o Victorie.

Maiorina. ↑. Greut. 4,30 g. Diam. 2,2 cm. Nicomedia, 379—395 e.n. Conservare mulţumitoare. *Cohen*[2], VIII, 157/27.

N. VLASSA

MONEDE RARE ŞI INEDITE DIN EPOCA FEUDALĂ DE ÎNCEPUT DESCOPERITE LA PĂCUIUL LUI SOARE ŞI ÎMPREJURIMI
(Dobrogea)

I. GALIŢA, RAIONUL ADAMCLISI

În vara anului 1961, în urma unei ploi, s-a descoperit în curtea colectivistului N. Răciulete din satul Galiţa (r. Adamclisi, reg. Dobrogea) o monedă de bronz bizantină, emisă pe vremea împăratului Leon al VI-lea Înţeleptul (882—912) (fig. 1).

Av. † LEON BASILEVS ROM/ : bustul lui Leon al VI-lea cu barbă, văzut din faţă; poartă coif cu cruce, mantie şi robă; în mîna stîngă mappa.

Rv.

+LEON
EN[Θ]EOBA
SILEVSR
OMEON

AE, greut. 5,58 g. Wroth, 8, pl. LI, 13.

II. PĂCUIUL LUI SOARE

În săpăturile efectuate în anii 1960—1961 de Institutul de arheologie al Academiei R.P. Romîne pe insula Păcuiul lui Soare (satul Galiţa, r. Adamclisi, reg. Dobrogea) [1], a apărut între altele un bogat material numismatic. Alături de numeroasele monede bizantine de bronz, din secolele X—XI (Ioan Tzimiskes — Alexios Comnenul), s-au mai găsit cîteva monede de argint romîneşti bătute în vremea lui Vladislav-Vlaicu

[1] Pentru aşezarea de la Păcuiul lui Soare vezi rapoartele preliminare publicate în *Materiale*, V, p. 587; VI, p. 653—666; VII, p. 599—607 şi VIII, p. 713—722. Cf. Petre Diaconu, *Крепость X—XV вв. в Пэкуюл Луй Соаре в свете археологических исследований*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 485.

și Mircea cel Bătrîn, monede grecești de aur și bronz din secolul al XIII-lea, monede tătărești de argint și bronz, de asemenea din secolul al XIII-lea, precum și monede bulgărești de argint și bronz, care se datează începînd de la mijlocul secolului al XIII-lea și pînă către sfîrșitul secolului următor.

Fig. 1. — Monedă de bronz din vremea lui Leon al VI-lea Înțeleptul (882—912).

În afara monedelor mai sus amintite, un interes deosebit îl prezintă doi dinari (tournois) de bronz (fig. 2/1,2), emiși probabil pe la anul 1250, în despotatul lui Guillaume de Villehardouin [2] situat în Achaia-Moreea. Monedele se află într-o stare de conservare extrem de precară, fapt care ne obligă să păstrăm rezervele cuvenite în ceea ce privește citirea și, în consecință, atribuirea lor vremii lui Guillaume de Villehardouin; și aceasta cu atît mai mult cu cît monedele prezentate nu se integrează cu exactitate în timpurile precizate de G. Schlumberger.

1. *Av.* Cruce cu capetele îngroșate, înscrisă într-un cerc liniar. Împrejurul ei inscripția : † [TVRO]NVS[CIVI]

Rv. Castel stilizat. Împrejurul lui inscripția :

[. . . . .]

2. *Av.* Ca la prima, dar legenda complet ștearsă.

Rv. Ca la prima, dar lipsesc cele trei puncte de sub baza triunghiului, iar legenda este complet ștearsă.

Fig. 2. — Monede de la mijlocul secolului al XIII-lea, bătute probabil în timpul lui Guillaume de Villehardouin.

Prezența acestor două monede în insula dunăreană Păcuiul lui Soare, situată la circa 20 km spre est de Silistra (R.P. Bulgaria), insulă în care se află o puternică așezare feudală ocrotită de ziduri masive, ridicate încă din secolul al X-lea, are o dublă importanță.

[2] Identificarea acestor monede s-a făcut cu ajutorul lui Octavian Iliescu de la Cabinetul numismatic al Academiei R. P. Romîne, după G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient Latin*, Paris, 1878, p. 313—314 și pl. XII.

În primul rînd se atestă şi pe această cale legăturile de schimb de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al XIII-lea între ţinuturile de la Dunărea de jos şi cele din sudul Greciei. În aceeaşi ordine de idei, se cuvine să atragem atenţia că asemenea monede, după cîte ştim, necunoscute în publicaţiile romîneşti, apar pentru prima dată în săpăturile arheologice din ţara noastră.

În al doilea rînd, găsirea acestor monede la Păcuiul lui Soare în condiţii stratigrafice clare, precizează cît se poate de bine datarea unuia dintre nivelele de vieţuire feudală din amintita aşezare — în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Tot cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în anul 1961 s-a descoperit în ultimul nivel de vieţuire un tezaur compus din 177 monede de argint, dintre care 175 sînt monede bulgăreşti şi două romîneşti; acestea din urmă, bătute în vremea domnitorului Ţării Romîneşti, Vladislav-Vlaicu (1364 — circa 1377) au legendele scrise: una cu caractere latine, iar cealaltă cu caractere slave.

Monedele, ascunse la sfîrşitul secolului al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea, erau adăpostite, iniţial, într-un ulcioraş modelat din pastă fină, nisipoasă, fără ingrediente, arsă oxidant. Ca decor, ulcioraşul are pe faţa sa exterioară cîteva dungi din vopsea albă, dispuse vertical. În el s-au găsit numai 16 monede, restul, pînă la 177, erau împrăştiate pe o distanţă de aproximativ 2,50 m, împrăştiere care se explică prin aceea că ulcioraşul spărgîndu-se încă din vechime sub presiunea pămîntului, cea mai mare parte a monedelor a fost dislocată şi tîrîtă de o rădăcină de copac [3].

Monedele bulgăreşti provin de la: Gheorghe Terter I, 1 exemplar; Alexandru şi Mihail, 169 exemplare; Sraţimir, 5 exemplare.

Dintre monedele descoperite cel mai mare interes îl prezintă exemplarul bătut în vremea ţarului Gh. Terter I (fig. 3/a—b).

Av. Vultur bicefal cu aripile desfăcute; între cele două capete ale vulturului se găseşte o cruce; de jur împrejur sînt realizate două cercuri perlate. Între cercurile perlate se află legenda cu caractere greceşti: +ΑΦΝΤΟΥ ΤΟΥ ΤΕΡΤΕΡΙ (sic!).

Rv. Iisus Hristos stînd pe tron, cu nimb în jurul capului; de o parte şi de alta a nimbului IC XC; mîna dreaptă este ţinută în semn de binecuvîntare; mîna stîngă nu se distinge; probabil că este ţinută sub mantie; de jur împrejur, cerc perlat.

AR, diam. 20 mm; greut. 1,01 g.

După cum se vede, moneda redă în legendă numele lui Terter. Este posibil ca primele litere să constituie iniţialele unor cuvinte greceşti sau să exprime, poate, un apelativ de origine turcă-veche, fapt care n-ar fi de mirare, dacă s-ar ţine seama că Gh. Terter I a fost de neam cuman [4].

După cum ştim, moneda reprezintă o emisiune pe care o întîlnim acum pentru prima dată pe teritoriul ţării noastre. Aversul are ca motiv vulturul bicefal — motiv reprezentat frecvent pe aversul monedelor de

[3] Insula este împădurită cu floră dobrogeană: ulmi, peri pădureţi, sîngeri, călimi etc.
[4] I. Dujcev, în Byzantinische Zeitschrift, 2, 1953, p. 473 citeşte: „Αὐθέντου Τερτέρι

bronz din vremea ţarului Gheorghe Terter I [5], în timp ce reversul (Iisus Hristos stînd pe tron) este întîlnit şi la emisiunile de argint din timpul domniei aceluiaşi ţar [6].

Fig. 3. — Monedă din vremea lui Gh. Terter I, cu legenda în limba greacă.

Fig.4. — Monede de aramă din vremea lui Gh. Terter I.

[5] Nikola Muşmov, *Монетите и печатите на българските царя*. Sofia, 1924, p. 86—88 (vezi monedele de la nr. 34 la nr. 39). Asemenea monede de bronz apar şi la Păcuiul lui Soare. Una dintre ele a fost deja publicată (vezi Petre Diaconu, *Şantierul arheologic Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VII, p. 605, fig. 9/1). Aici se iveşte prilejul să atragem atenţia că reversul acestei monede nu a fost publicat în poziţia normală.

[6] Nikola Muşmov, *op. cit.*, p. 86, monedele nr. 32 şi nr. 33.

Mai trebuie adăugat că reprezentările de pe ambele feţe sînt realizate artistic, din linii precise şi bine proporţionate. Un examen atent ne obligă să socotim că moneda a fost destul de mult circulată, înainte de a fi fost tezaurizată, fapt reflectat mai ales în urmele de frecare a marginilor şi a unei părţi a cercurilor perlate, inclusiv capetele superioare ale cîtorva litere [7].

Un interes deosebit însă îl prezintă alte două monede, de aramă, atribuite de asemenea ţarului bulgar Gh. Terter I (fig. 4). Monedele se păstrează într-o stare de conservare relativ bună.

1. *Av.* Monograma lui Terter, avînd în cîmpul de mijloc o stea, iar dedesubtul acesteia o semilună. De jur împrejur, iniţial, exista un cerc din care se mai păstrează doar cîteva perle.

Rv. Vultur bicefal cu aripile desfăcute; dat fiind că vulturul n-a fost bine centrat, aripa stîngă nu se păstrează pe monedă; între capete este realizată o cruce. În partea inferioară se disting picioarele şi coada. Corpul este reprezentat de un cerc în care este înscris un bust uman. Totul, încadrat într-un cerc perlat, incomplet.

Diam. 17 × 12 mm; greut. 1 g.

2. *Av.* Ca la prima, cu singura deosebire că semiluna şi steaua sînt şterse parţial.

Rv. Ca la prima, cu menţiunea că partea inferioară, fiind ştearsă, nu se distinge bine.

Diam. 19,5 mm; greut. 1,08 g.

În legătură cu aceste două monede, se cuvine a face următoarele precizări: în timp ce prima este plată şi ovoidală, cealaltă este uşor schifată şi cu contur poligonal. În plus, se constată că liniile de pe reversul celei de-a doua monede sînt mai proporţionate şi că atît vulturul cît şi bustul uman sînt realizate cu mai multă pricepere artistică.

Subliniind aceste particularităţi, reiese de la sine că cele două monede fac parte din emisiuni diferite.

În legătură cu monograma de pe reversul ambelor monede se constată că buclele literelor ρ au conturul pătrat şi nu rotund — particularitate sesizată pentru prima dată la monedele din vremea lui Gh. Terter I, descoperite în ţara noastră [8]. Existenţa semilunei şi a stelei în cîmpul monogramei — atestată, de asemenea, pentru prima oară pe monedele terteride din aşezarea noastră [9] — poate să reflecte o tradiţie sau influenţă arabă venită prin filieră cumană.

Monedele prezintă ştersături care atestă o largă circulaţie.

PETRE DIACONU

[7] Moneda a mai fost publicată, vezi Petre Diaconu, *Една неизвестна монета на Георги Тертер*, în *Археология*, V, 1, Sofia, 1963, p. 41—42.

[8] După informaţiile primite de la prof. T. Gherasimov (Sofia) asemenea monede s-au găsit şi în Bulgaria.

[9] O asemenea monedă a fost publicată de Ileana Băncilă, *Eléments d'art monétaire bulgare au XIIIe siècle*, în Izvestiia-Institut, XXV, Sofia, 1962, p. 65, fig. 1.

MONEDE ROMÎNEŞTI ŞI BULGAREŞTI DIN SECOLUL AL XIV-LEA DIN NECROPOLA DE LÎNGĂ COMUNA NEGOVANOVŢI
(reg. Vidin, R. P. Bulgaria)

La 2 km spre est de comuna Negovanovţi, se găseşte un tumul funerar tracic, cu diametrul de 20 m şi înălţimea de circa 4 m. Săpăturile întreprinse în anul 1951 de Muzeul din Vidin, sub conducerea cercetătoarei D. Mitova-Djonova, au arătat că pămîntul movilei a fost folosit în două etape diferite pentru înmormîntări succesive. Pe versantul sudic, a fost săpată o mică necropolă, datînd din secolul al II-lea e.n. Mult mai tîrziu, în secolul al XIV-lea, toată suprafaţa movilei a fost folosită ca cimitir, pentru aşezarea care se găseşte undeva în apropiere. Au fost dezvelite 86 de morminte; numai în 26 dintre ele s-au găsit, lîngă rămăşiţele de schelet, cercei, nasturi, mărgele, catarame de curele, bucăţi de materiale cu fibre metalice în ţesătură ş.a. [1].

Doar în vreo zece morminte s-au găsit monede, puse în mîna celui înmormîntat. Chiar puţine la număr, existenţa acestora atestă că în secolul al XIV-lea populaţia sătească de aici, independent de economia naturală predominantă, s-a folosit de monede. Numărul lor mic este o dovadă indirectă a inegalităţii materiale a locuitorilor satului. Aceasta se confirmă şi prin faptul că în 60, adică în două treimi din cele 86 de morminte descoperite, nu s-au găsit nici monede şi nici vreun alt obiect mărunt de metal. Din cele 10 monede găsite, şapte sînt de argint şi trei de cupru. Toate cele şapte monede de argint au fost emise de voievodul romîn Vladislav-Vlaicu (1364—1376) [2]. Celelalte trei monede, de cupru, au fost bătute de ţarul bulgar Ivan Sraţimir (1360—1396).

Monedele lui Vladislav-Vlaicu sînt subdiviziuni de valoare măruntă, denumite în literatura numismatică romînească *bani* [3]. Asemenea monede

---

[1] D. Mitova-Djonova, *Археологически данни за селската носия в Северозападна България през XIV в.*, în *Известия Етнограф. Институт с Музей*, III, 1958, p. 39 şi urm.

[2] C. Moisil, *Probleme de numismatică romînească*, în *ARMSI*, S. III, XXII, 1939—1940, p. 243 şi urm.

[3] Mulţumim şi pe această cale cercetătoarei D. Mitova-Djonova pentru permisiunea ce ne-a acordat de a publica aici monedele în cauză.

se găsesc în R.P. Bulgaria pentru prima oară. Monede romînești din secolul al XIV-lea s-au găsit la sud de Dunăre și mai înainte. Ele au ajuns pe teritoriul statului medieval bulgar pe cale comercială. Iată descrierea monedelor din necropola de lîngă comuna Negovanovți :

I. MONEDE DE ARGINT (BANI) DE LA VLADISLAV-VLAICU

1. *Av.* Cruce mare cu brațe egale. Capătul fiecărui braț se termină cu o linie scurtă transversală. Între brațe se găsește cîte o stea cu multe raze și cîte o perlă.
   Rv. Vultur cu aripile strînse, stă lîngă un scut, la stînga. Capul întors spre spate. În aripa stîngă e înfiptă o cruce.
   AR; diametrul de 15 mm; greutatea 0,34 g. Muzeul din Vidin (fig. 1).
   Moneda descrisă e o variantă a exemplarelor cunoscute de la Vladislav-Vlaicu, publicate de C. Moisil [4].
2. *Av.* Aceeași cruce cu patru stele, ca în exemplarul de mai sus, dar cu alt tipar monetar. Cerc perlat.
   Rv. Vultur cu capul întors spre spate, stînd pe un scut, la stînga. Se văd urmele a trei din brațele crucii de pe avers, în negativ.
   AR: diametrul de 13 mm; greutatea 0,15 g. Muzeul din Vidin (fig. 2).
   La acest exemplar lipsesc cele patru perle de lîngă brațele crucii de pe avers. E interesantă următoarea particularitate: urmele în negativ ale crucii de pe avers, care se pot vedea pe revers.
3. *Av.* Cruce ca la cele două monede de mai sus, dar cu alt tipar monetar. Stelele sînt abia vizibile.
   Rv. Vultur, ca mai sus, dar cu alt tipar. Cerc perlat.
   AR; diametrul de 15 mm; greutatea 0,30 g. Muzeul din Vidin (fig. 3).
4. *Av.* Cruce cu patru stele și patru perle, dar cu alt tipar monetar. În jur, cerc perlat.
   Rv. Vultur, spre dreapta, cu capul întors spre spate. În fața lui un scut. În partea dreaptă a scutului sînt trei fascii. Deasupra lui urme ale literei B (slavă).
   AR; diametrul de 13 mm; greutatea 0,30 g. Muzeul din Vidin (fig. 4).
5. *Av.* Cruce ca la exemplarul anterior, dar cu alt tipar monetar. Cerc perlat.
   Rv. Vultur cu cruce, ca pe exemplarul de mai sus (nr. 4), dar cu alt tipar.
   AR; diametrul de 15 mm; greutatea 0,30 g. Muzeul din Vidin (fig. 5).
6. *Av.* Cruce ca la exemplarul de mai sus, dar cu alt tipar monetar.
   Rv. Imaginea în negativ a crucii de pe aversul monedei.
   AR; diametrul de 13 mm; greutatea 0,28 g. Muzeul din Vidin (fig. 6).

Pe reversul acestui exemplar, spre deosebire de celelalte, nu este reprezentată imaginea vulturului pe scut. Pe ea se găsește, în negativ, imaginea crucii de pe avers, dar mai îngustă, ceea ce arată că imaginea de pe avers a fost bătută pe suport de smoală sau plumb. Această parti-

---

[4] C. Moisil, *op. cit.*, pl. II, fig. 14; Oct. Iliescu, *Monede vechi romînești*, în *SCIM*, I, 1, 1950, p. 129, fig. 17 și 18.

cularitate tehnică ridică problema dacă nu cumva exemplarul descris este dintr-o emisiune neregulată. Însă, dimensiunile discului și greutatea monedei sînt la fel cu cele din emisiunile regulate ale monedelor lui Vladislav-Vlaicu I.

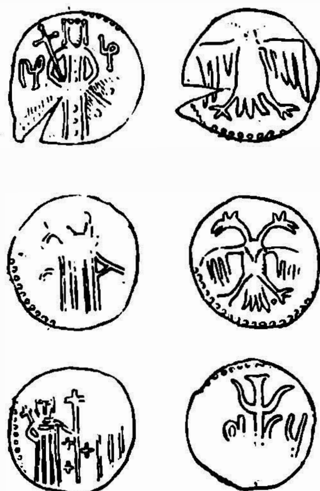

Fig. 1. — Monede divizionare de argint, emise de Vladislav-Vlaicu, voievodul Țării Romînești, descoperite în mormintele de la Negovanovți (reg. Vidin, R.P. Bugaria).

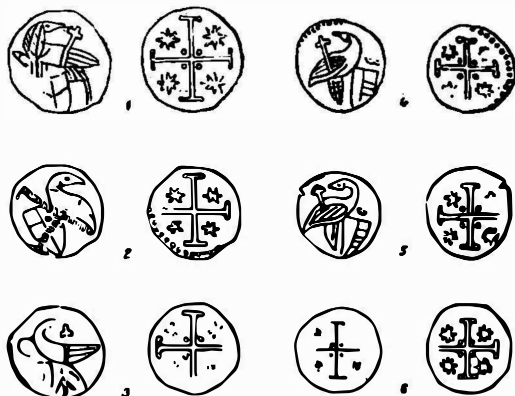

Fig. 2. — Monede de cupru, emise de țarul bulgar Ivan Srațimir și descoperite în necropola de la Negovanovți (reg. Vidin, R.P. Bulgaria).

Într-unul din morminte s-a mai găsit o monedă a lui Vladislav-Vlaicu I, care însă, cu ocazia scoaterii, s-a fărîmițat. Este din același tip de bani.

II. MONEDE DE CUPRU ALE ȚARULUI IVAN SRAȚIMIR

1. *Av*. C[PA] Щ [ИМИ]Р Ц [a]P, Ivan Strațimir cu coroana îngustă, cu pandantive și *sacos*, văzut din față. În mîna dreaptă ține sceptrul cu cruce. În dreapta figurii, urmele unei alte imagini și perle. Cerc perlat.
   Rv. Vultur bicefal cu aripi desfăcute. Cerc perlat.
   AE; diametrul de 19 mm; greutatea 0,80 g. Muzeul din Vidin (fig. 1).

Moneda de mai sus este o variantă a celor de cupru emise de Ivan Srațimir, cu vulturul bicefal [5], descrise de Mușmov. La acestea, numele emitentului, spre deosebire de groșii de argint, este redat numai cu trei litere СЦР, sub forma de monogramă.

[5] N. Mușmov, *Монетите и печатите на българските царя*, Sofia, 1924, p. 99 — 101, fig. 62—71; idem, *Срацимирове монети с двуглав орел*, *Byzantinoslavica*, VI, 1934—1935, p. 213 și urm.

2. *Av.* Imagine schematică a lui Ivan Sraţimir, din faţă. Cerc perlat.
Rv. Vultur bicefal cu aripile desfăcute. În jur, cerc perlat.
AE; diametrul de 20 mm; Muzeul din Vidin (fig. 2).

3. *Av.* Ivan Sraţimir şi fiul său Constantin, ambii în picioare şi văzuţi din faţă. Între ei crucea, cu braţul vertical lung, avînd în părţi trei cruci mărunte. Figura din stînga ţine sceptrul cu cruce. Cerc perlat.
Rv. Monograma cu numele lui Ivan Sraţimir. Se văd literele I, C,Ц, A. Cerc perlat.
AE; diametrul de 20 mm. Muzeul din Vidin (fig. 3).

Acest tip de monede de cupru ale lui Ivan Sraţimir cu fiul său Constantin este foarte rar [6]. Cunoaştem pînă acum încă două exemplare. La ele se vede clar şi personajul din dreapta, îmbrăcat la fel ca Sraţimir.

TODOR GHERASIMOV (Sofia)

[6] N. Muşmov, *Монетите и печатите на българските царя*, p. 140, fig. 185 şi 186.

ANNA et JARO ŠAŠEL, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt.* Accedunt corrigenda ad volumen I operis V. Hoffiller et B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien*, Zagreb, 1938, indices, tabulae geographicae duae (SITULA, Dissertationes Musei Nationalis Labacensis, vol. 5). Ljubljana, 1963, II + 174 + 52 p. în 8°.

Studiul şi editarea bogatului material epigrafic-arheologic roman descoperit în teritoriul Iugoslaviei ocupă un loc de frunte în preocupările cercetătorilor şi în planurile instituţiilor academice şi ale muzeelor din ţara vecină, în al cărei teritoriu celto-pannonic şi iliro-tracic civilizaţia romană provincială a cunoscut o remarcabilă intensitate a dezvoltării şi înfloririi. După al doilea război mondial, un consiliu federativ al academiilor iugoslave („Consilium foederatum academiarum Iugoslaviae ad inscriptiones antiquas nationali editione publici iuris faciendas", p. III) a elaborat un plan de ansamblu, organizînd munca în colective pentru editarea întregului material epigrafic într-o culegere unică şi unitară. Realizarea unui asemenea „Corpus" iugoslav reclamă un timp mai îndelungat, căci materialul epigrafic ieşit la iveală pînă acum (mai ales în săpături sistematice, lucrări agricole şi de construcţii) este foarte numeros şi variat; de aceea, cei doi eminenţi epigrafişti şi latinişti de la Lubliana, A. şi J.Šašel, au grupat într-un volum „sylloge" (care va fi urmată de altele, p.III) deocamdată materialul apărut în curs de două decenii („materiam modo recentissimam iis, quibus haec studia curae sunt, praebere in animo est", p.7). Noua colecţie vrea să continue opera lui V.Hoffiller şi B.Saria (*Antike Inschriften*, I,1938), care avea nu numai excelente comentarii şi bibliografie, dar şi o splendidă ilustrare fotografică a pieselor epigrafice-arheologice, dar nu avea index; o atare lacună este remediată acum de Šašel: într-o anexă cu paginaţie deosebită (1* — 52*) şi hîrtie colorată, autorii întocmesc un tabel de „corrigenda" şi un excelent indice, inclusiv „comparatio numerorum" pentru *AIJug.* Dar autorii noii „sylloge", *ILJug*, nu aplică în continuare la opera lor sistemul ilustrativ al monumentelor epigrafice adoptat de cei doi iluştri precursori în 1938.

În *ILJug* sînt adunate inscripţiile apărute în publicaţii, respectiv reluate cu rectificări sau ilustrare, între 1940 şi 1960; cu unele restricţii: sînt omise materialele din *Spomenik* (Belgrad), 98, 1948 [totuşi include unele dintre acestea, care apar şi în alte publicaţii după 1948], şi din vol. 53 (1950—1), 54 (1952), 55 (1953) ale revistei *Vjesnik za arheol. i histor. Dalmat.*, ceea ce iarăşi constituie o lacună a colecţiei din 1963, ale cărei 451 de numere de articole-inscripţii nu corespund cu numărul real de inscripţii prezentate ori descoperite în intervalul de timp amintit (1940—1960).

După eforturi susţinute şi merituoase de mai mulţi ani, autorii au întocmit acest corpus provizoriu de inscripţii, cu amplă documentare şi informare, un instrument de lucru comod pentru cercetători, care va aduce importante servicii pînă la apariţia marelui corpus iugoslav de inscripţii antice. Dar felul cum sînt prezentate materialele epigrafice şi unele aspecte de amănunt prilejuiesc nedumeriri şi obiecţii, care trebuie semnalate spre a se evita repetări în viitor, îndreptînd detalii şi contribuind cît de puţin la ameliorarea stilului de muncă în prezentarea unor materiale antice ce interesează direct şi pe cercetătorii din ţara noastră, în studiul istoriei vechi din zona carpato-balcanică şi dunăreană.

La p. 8—9, după „signorum et notarum explicatio", urmează un tabel cu 24 de titluri de publicaţii şi abrevieri bibliografice, care însă nu sînt utilizate peste tot uniform şi consecvent; de exemplu, Mayer apare citat integral la p. 46 „A.Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien, 1958, s.v." (corect 1957); la fel Mihăescu, la p.6*. Uneori lipsesc explicaţii pentru abrevieri utilizate în corpul lucrării, ca JbZK la p. 39 (care la p. 31 fusese citat ca „Jahrbuch der Zentralkommission"); dar semnificaţia abrevierii „RACr" la p. 111 nu rezultă de nicăieri. Sistemul economic al abrevierii, necesar şi uzitat mai ales la titlurile lungi citate frecvent, nu este aplicat judicios, ci se repetă integral multe titluri de lucrări, ca „C.Patsch, *Zbirke grčkih i rimskih starina u bosansko-hercegovskom Zemalskom muzeju Sarajevo*, 1915" (p.52, 54, 84, 92); „A.Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana*, Bernae, 1954" (p. 130, 141, 145, 149); „Atti del III° Congresso internazionale di epigrafia greca e latina, Roma, 1954" (p.61, 127, 128) etc. Titlul de publicaţie „Ephemeris Instituti archaeologici Bulg., XVI, 1950" (p. 57, 65, 109, 110, 117, 118) este o latinizare umanizantă a titlului bulgăresc al revistei „Arheologičeskii Institut, Izvestija, kniga XVI". Din aparatul bibliografic lipseşte repertoriul indispensabil al lui A.Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I—III (1896—1914), citat o dată (la nr. 341), dar nu şi la celelalte numeroase antroponime celtice din Pannonia şi Noricum (nr.292, 297, 299, 334, 365, 367, 384, 390 etc.), al căror caracter celtic nu e relevat.

Materialul este expus după provinciile romane antice: Macedonia, Moesia Superior, Dalmatia, Pannonia Inferior, Pannonia Superior, Noricum, Histria; dar în interiorul fiecărei provincii ordinea topografică nu e peste tot consecventă, de la o limită la alta a teritoriilor, ci uneori este dat în salturi cu reveniri (cf. harta I), ceea ce nu este metodic corect şi practic, căci îngreuiază identificarea pe hartă şi stabilirea legăturii organice între localităţi. De exemplu, în Moesia Superior nr. 7—10, sub localitatea Prahovo la Transdierna (Tekia) pe Dunăre, nr. 11—15 Viminacium, 16—21 Singidunum, 22—27 sud de Belgrad, 28 Janjevo, 29—51 zona Scupi, 52 Naissus, 53 Timacus, 55—62 la defileul Cazane al Dunării etc. În Dalmatia (cu numeroase şi dese localităţi antice, material epigrafic mai abundent) succesiunea apare şi mai complicată.

La fiecare piesă epigrafică se dă în alineate deosebite: *a*) d e s c r i e r e a (categoria monumentului, roca, dimensiunile, locul şi condiţiile descoperirii, locul de păstrare), *b*) t e x t u l epigrafic cu litere cursive şi întregiri, *c*) b i b l i o g r a f i a, *d*) o b s e r v a ţ i i epigrafice, filologice, istorice. S-a urmat sistemul adoptat şi de H.Nesselhauf—H.Lieb („Dritter Nachtrag zu CIL XIII. *Inschriften aus den germanischen Provinzen und dem Treverergebiet*", în 40 BerRGK, 1959, p. 120—229), care este bun, practic şi comod, afară de lacuna semnalată mai sus: lipsa totală a i l u s t r ă r i i monumentelor ce poartă epigrafe. Asupra importanţei, utilităţii şi necesităţii absolute a unei ilustrări (măcar parţiale) s-a discutat şi insistat în repetate rînduri şi la noi (de ex. *SCIV*, XIII, 1962, p.227 şi 234; *Studii clasice*, V, 1963, p.403—406) şi nu revenim aici din nou. Dar mai gravă şi nejustificată este în *ILJug* lipsa t e x t u l u i epigrafic însuşi la unele piese, de exemplu nr.13 (=*CIL*,III 1 649 + add. p.1 021); 31 „tria fragmenta cum litteris

inserta muris arcis urbis Skopje — et nondum publici iuris facta sunt" ; era tocmai cazul să fie dat măcar textul epigrafic ; 43 „... commemorantur *Menenia* (*tribus*) et *Vicelia domus*, de qua nuper amplius G.Radke, *RE*, VIII A (1958), 2 055 disseruit", ceea ce — fireşte — nu satisface aşteptarea şi curiozitatea legitimă de a avea textul epigrafic pe care astfel nu-l cunoaşte decît cine dispune de publicaţiile primare ; cf. nr. 286—288 ; 290 care „de refecto ponte Romano in Dravo flumine refert", informaţie de interes istoric excepţional, ş.a. Astfel (cu simple indicaţii) cercetătorul este trimis la alte publicaţii pe care nu le poate găsi în orice bibliotecă de provincie ; încît munca de adunare şi confruntare a materialului epigrafic trebuie continuată şi completată, fiind necesar a se apela mereu la publicaţiile anterioare din care sînt luate inscripţiile noului corpus, parţial şi provizoriu, *ILJug*. Trecînd peste inconsecvenţe şi omisiuni mărunte (care pot fi erori tipografice, ca p.18, r.21 „1889" în loc de 1896 ; „C.Patsch" p.52, „K. Patsch." p.54, 84 ; „Leclerq" p.28 în loc de Leclercq ; p.61 „Schulze, *Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen*, Berlin, 1902", p.79 „Berlin, 1905", în loc de „*Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1904, retipărit în 1933"), sînt prezentate unele observaţii şi rectificări privind bibliografia, lectura şi interpretarea lingvistică-istorică a cîtorva piese din *ILJug*.

Nr. *12*, Smederevo, localitatea nu este numerotată pe harta I, fiind punctul roşu dintre Belgrad şi confluenţa Moravei (Margus). — *28* Janjevo, relief votiv „anaglyphum — eques cum telo et scuto, pala fluitante indutus ; arbor cum serpente, aper, canis" — descriere corectă, dar lipseşte definiţia monumentului „eques Thracius" (cavalerul trac) recunoscut de primul editor în *Starinar*, VII—VIII 1956—7, p. 159—162 ; ca atare epitetul (Deo *Attonipal*, sau *Tatonipal*) nou, neexplicat, este un teonim de origine tracică, la fel ca dedicantul cu nume roman *Pet*(ilius) *Aurelianus* mil(es) leg. VII Cla(udiae) ; asemenea detalii nu sînt lipsite de importanţă în primul rînd pentru determinarea caracterului etnic al regiunii respective, zona de est a Moesiei Superior. — *33*, stelă funerară, în registrul de sus „anaglyphum in quo eques aprum necans, arbor cum serpente, canis", deci aceeaşi semnificaţie arheologică, etnică şi culturală ca nr. 28 ; dar în inscripţie este „men(ses) VIIII", adică „9", nu „VIIIII" (10) cum transcriu editorii din 1963. — *35*, *Drutie Mestulae* sînt nume trace, semnificative în zona Scupi, al cărui fond etnic prevalent tracic a fost arătat în 1944 (*AISC*, IV p. 118—120). — *38*, „[...]monius M.f.Maecia Pelagonia Marius" nomen pare a fi [A]NTONIVS, vizibile urmele din NT pe foto din *Starinar* p. 291.— *41*, *Vivia Sabina* e formă populară pentru *Vibia* (alte exemple : *CIL*, III 1860, 9421, 13 894).— La inscripţiile pe stînci de la Cazane (Djerdap), *55—63*, este întocmit un amplu tabel bibliografic (41 de titluri), care desigur nu avea pretenţia de a fi complet ; se poate adăuga, de exemplu broşura lui G.Téglás, *Az al-Duna felső zuhatagjainak szerepe a rómaiak történetében Trajanus felléptéig*, Budapesta, 1896, 14 p., reproducînd cu discuţii inscripţiile rupestre din defileul Cazanelor. Deşi aceste epigrafe se află în puncte topografice diferite, ele puteau fi înşirate în *ILJug* în ordine cronologică (nu strict topografică), dat fiind că se referă la aceeaşi lucrare în etape diferite (de la Tiberius la Traianus) : construirea şoselei strategice romane pe malul drept al Dunării, prin tăierea stîncilor în defileul fluviului. — *65*, trei „epigrafe" luate drept autentice în *CIL*, III, 8 292—8 294, dar de fapt texte fictive stigmatizate ca atare de către J.Brunšmid (cf. *CIL*, III p. 43*), cu pretinse antroponime ilirice „Blazziza" şi „Milizza" ; cf. *Studii şi cercetări lingvistice*, VIII, 1957, p. 33. — *67* Kraljevo, inscripţie votivă, numele dedicantului M.V.CENTEVS, citit *M*(*arcus*) *Ucenteus*, trebuie interpretat ca *M*(*arcus*) *U*(*lpius*) *Centeus* ori *Genteus*, cognomen eventual illir, variantă a lui *Gentius*. — *75*, A *Titus Ael*(*ius*) *Lavianus*, cognomen derivat romanic de la antroponim illir *Lavius* (ca *Iulianus* din *Iulius*, *Aelianus* — *Aelius* etc.). — *112*, de remarcat antroponimul *Rumanus*, formă latină populară semnificativă (cf. *rumîn*) a lui *Romanus*. — *168*, „Herculi s(acrum), C.Trosius Crispus

(etc.)" are un omonim la Potaissa (Turda, Dacia) „Herculi Invicto sacrum, Trosius Crispus (centurio) leg. V Mac.P.C., v.l.s.m." (*AISC*, III, 1941, p. 327). Antroponimul *Trosius* este illiric sau, mai probabil, veneto-istrian, frecvent în nord-estul Italiei. — *197*, fragment funerar... CANDRI / CE TRITI CON(iugi) B.M., interpretat ca „[Me]-landrice", ar putea fi sfîrşitul (genitiv) al numelui grecesc [*Ni*]*candri*, chiar dacă rămîne deocamdată neexplicat grupul *CE* din rîndul următor. — *235*, *Secundi Turrini Muntani filio*, de reţinut forma populară a lui *Montanus* (cf. rom. *munte*, *muntean*; *Gemellomuntes* în Moesia, Procop., *Aedif*., IV,11., p. 148 Haury). — *244*, „ara e lapide fictili (Bihać); tempore belli periit, *I*(*ovi*) *o*(*ptimo*) *m*(*aximo*) *c*( ) *t*( ) *p*( )", ultimele trei litere sînt numele dedicantului *C*(*aius*) *T*(...) *P*(*riscus?*), eventual *p*(*osuit*). — *255*, *Agape vedua* — de relevat forma populară în loc de *vidua*.—*306*, Emona, epitaf „D.M.,M.Aur. Crispinian. mil. leg. XIII gem., M.Sentius Alexand(er) opt(io) posuit". Primul editor, J.Klemenc „monumentum temporibus Gallieni institutum esse censet, quia Dacia, ubi olim legiones XIII gem. et V Mac. stationes habuerunt, tum ammissa est, a quo tempore vexillationes utriusque legionis in Pannonia quoque moratae sunt". Dar (cum a relevat Ritterling în 1924) sub Gallienus cele două legiuni staţionau în Dacia, încă neevacuată, iar vexilaţiile lor din Pannonia sînt detaşate din garnizoana Daciei; cf. Hoffiller-Saria, *op. cit*., p. 144—145; A.Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (1944) p. 74. — *313*, „[... Ve]l(ina tribu)" poate fi în aceeaşi măsură [*Col*] *l*(*ina*). — *316*, „J. Klemenc imagines photographicas titulorum, qui sequuntur, publicavit in Zgodovina Ljubljana, I, 1955, 331—426: *AIJug* 150, 157, 158, 165, 172, 173—178, 179, 180, 187, 199" este o utilă informare pentru cercetători privind *AIJug*, dar nu este un punct necesar ca nr. 316 din corpusul *ILJug*.— *321*, „plura monumenta Romanae aetatis, partim etiam exornata, detecta sunt in restauranda arce urbis Ljubljana, ubi muro inserta erant. B.Saria, *GMD*, 22, 1941, 133". Necesitatea de a cunoaşte şi textul epigrafic roman este iarăşi evidentă. — *325*, inscripţia cunoscută după o copie defectuoasă din 1676 ADNAMO /C. ANONIS(?) F./AN LXX H S E/SENEMETOM/ARA GERMAN CONIVNX AN / ... EX I FILIA / [... p] OSIER (unt)" conţine antroponimul *Adnamus* (index, p. 157) celtic şi eventual topon. *Ara* (*Claudia Ara*, *Colonia Agrippina*) din Germania. — *341*, „*Valeria Satonia* nomen originis Illyricae esse putat Saria; in *CIL*, III, non legitur"; dar *Satonius,-a* este antroponimul celtic (Holder, *op. cit*., II 1375). — *393*, *Masculinia Resecta* trebuie să fie cognomen roman *Res*(*p*)*ecta*, greşit incizat (ori ligatură?) sau citit. — *399* — *403*, fără a se da textul epigrafelor, se întocmeşte o amplă informare bibliografică („inscriptionis [*CIL*, III 5158, 5226, 5227, 5230, 5662] iam anno 1487 mentionem fecit — P.Sanctoninus, Itinerarium...; G.Mercati, Una visita a Cili del 1487; G.Vale, R.Egger etc.") repetată de cinci ori. — *445*, în r. 2 „LEMONTAN", înţeles ca „Lemonia t(ribu)", este mai curînd antroponimul latin *Montanus*; inscripţia trebuie revăzută.

P. 153—171, *indices*, după sistemul clasic din *CIL*, cuprinde întregul material epigrafic: micile lipsuri sau inexactităţi sînt cele rezultînd din lectura aberantă a unor epigrafe. Utile şi importante sînt de asemenea „corrigenda ad opus V.Hoffiller — B.Saria, *AIJug* I," ca şi excelentul index al acestei colecţii epigrafice, care prin osteneala şi pasiunea lui A. şi J.Šašel devine astfel mai uşor accesibilă şi utilizabilă decît era înainte de această admirabilă şi indispensabilă „cheie" a materialului epigrafic care sînt indicele.

Observaţii şi rectificări la *ILJug* ca cele de mai sus (care vor spori, în chip firesc, prin revizuirea directă a tuturor pieselor sau a fotografiilor) nu diminuează valoarea eforturilor lăudabile depuse de erudiţii sloveni în munca dificilă care este pregătirea marelui corpus al inscripţiilor antice din teritoriul iugoslav. Această operă — care va fi la nivelul

de azi al disciplinei epigrafice, ilustrată cu mijloacele tehnicii moderne, pe linia trasată în 1938 de Hoffiller şi Saria — este aşteptată cu deosebit interes şi curiozitate de cercetătorii din toate ţările.

I. I. Russu

MARIE G. NYSTAZOPOULOU, *Note sur l'Anonyme de Hase, improprement appelé Toparque de Gothie*, în *BCH*, LXXXVI, 1962, 1, p. 319—326.

La bogata literatură despre *Notele* sau însemnările „toparhului grec", se adaugă studiul de faţă, a cărui nouă contribuţie merită să fie semnalată.

Ocupîndu-se mai întîi de problema *manuscrisului pierdut*, editat pentru prima dată în 1829 de C.B.Hase, printre adnotările la cunoscuta *Historia* a lui Leon Diaconul (= ed. Bonn, 1828, p. 496—505), autoarea ne aduce la cunoştinţă că a cercetat în zadar în cataloagele Bibliotecii Naţionale din Paris, unde n-a găsit nici manuscrisul original, nici măcar alte notiţe ale lui Hase, care să aducă unele noutăţi în plus cu privire la cele trei fragmente publicate. Nimic nu confirmă că manuscrisul provenea din Italia. Cît despre pierderea lui, este foarte probabil ca ea să fie ireparabilă.

Adevărata contribuţie originală o aduce M.G.Nystazopoulou cu privire la *titlul de toparh*, atribuit autorului „Notelor" în discuţie. Acest titlu n-a fost folosit de C.B.Hase. El a fost întrebuinţat pentru prima dată de A.Kunik, în 1874, care-l considera un „toparh got" şi curînd după aceea, în 1876, de V.Vasilievski, care, în schimb, îl socotea „grec". De atunci, toţi cercetătorii celor trei fragmente le numesc pe acestea: *Notele toparhului* — got sau grec, după teza pe care o adoptă. Dar titlul de „toparh" nu apare de loc în text, iar conţinutul celor trei fragmente, oricît de enigmatic ar fi, nu ne îngăduie să calificăm cu un astfel de titlu pe autorul necunoscut al celor trei fragmente. *Toparh* nu era un titlu al ierarhiei bizantine. În secolele X—XI, de cînd datează manuscrisul publicat de Hase, acest termen arăta pe şeful străin al unui teritoriu vecin cu imperiul bizantin, care (şef) se găsea în raporturi diplomatice cu împăratul şi care, într-un fel oarecare, se afla în zona de influenţă a imperiului. Or, din limba îngrijită, ca şi din cuprinsul celor trei fragmente, rezultă că autorul acestora nu era un străin, ci un bizantin şi om de cultură greacă, de care era mîndru. El nu era deprins cu clima aspră din regiunea în care se afla. Autorul celor trei fragmente era un funcţionar al statului bizantin, fără să se poată face precizarea ce funcţie anume deţinea. Textul îl înfăţişează ca şeful sigur al unei ambasade în regiunea Niprului şi conducător probabil al unei mici regiuni de frontieră, avînd drept capitală cetatea *Klimata*, localitate greu de precizat, ce pare să fi fost totuşi nu în Crimeea, ci în regiunea Dunării de jos. Nefiind un şef străin, el nu poate fi numit *toparh*. De aceea, propune în încheiere autoarea, ar fi mai prudent să-l numim: „*Anonyme de Hase* ou bien *Anonyme de Klimata*".

În anexă (p. 326), se fac cîteva observaţii critice asupra textului grec publicat de Hase. Atragem în special atenţia asupra ultimei: Μυσῶν λείαν (p.] 501, r. 1), proverb greco-bizantin, din care nu rezultă că Moesia ar fi fost locul evenimentelor la care se referă textul, după cum s-a presupus pînă acum.

I. Barnea

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA — Archäologischer Anzeiger.
ActaArch-Bud — Acta Archeologica, Budapesta.
AÉ — Archaeologiai Értesitö.
AEM — Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1877—1897.
AIJug — Antike Inschriften aus Jugoslavien.
AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AnD — Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
ArchHung — Archaeologia Hungarica. A Magyar Némzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ArchJug — Archaeologia Jugoslavica.
ARMSI — Academia Romînă. Memoriile secției istorice, seria II, 1886/1887 — 1916/1919; seria III, 1922/1923—1944/1945.
BASPR — Bulletin of the American School of Prehistoric Research.
BÉ — Bulletin épigraphique.
BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique.
BCMI — Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, I—XXXVIII, București, 1908—1945.
BerRGK — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BSH — Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Bucarest, 1912—1947.
BSNR — Buletinul Societății Numismatice Romîne, București, I—XLI, 1904 — 1947.
CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.
Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1962; VI, 1962.
DissPann — Dissertationes Pannonicae.
DolgCluj — Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
FoliaArch — Folia Archaeologica.
IGRR — Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes.

ILJug — Inscriptiones latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt.
IMFAN — Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР
KS — Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии Наук
KSIA-Kiev — Краткие сообщения Института археологии Киев
Materiale — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA — Материалы и исследования по археологии СССР
MIA-Chişinău — Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики
RE — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
RIR — Revista Istorică Romînă, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
SA — Советская Археология
SCIM — Studii şi cercetări de istorie medie.
SCIV — Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN — Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.

ERATĂ

Pag.:	rîndul:	în loc de:	se va citi:
151	fig. 1	legenda de la fig. 1	legenda de la fig. 2
151	fig. 2	legenda de la fig. 2	legenda de la fig. 1

Studii şi cercetări de istorie veche, nr. 1/964

Revista apare de 4 ori pe an.
Preţul unui abonament este de 60 lei.
În ţară abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.
Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin:

CARTIMEX
Căsuţa poştală 134—135
Bucureşti
R.P. ROMÎNĂ

sau prin reprezentanţii săi din străinătate.

S.C.I.V., anul XV, nr. 1, ian.—mart., p. 1—162.

c. 348 – I.P. „Informaţia"   43828   Lei 15